

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Харкевич Наталія Валеріївна

УДК 141.72

Дисертація

**Переселенські процеси в Україні у 1944 – 1953 рр.:
на матеріалах Волинської та Рівненської областей**

Спеціальність: 07.00.01 – історія України

Галузь знань: 03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н. В. Харкевич

Науковий керівник –
**Сухий Олексій
Миколайович,**
доктор історичних наук,
професор

Львів – 2018

АНОТАЦІЯ

Харкевич Н. В. Переселенські процеси в Україні у 1944–1953 рр.: на матеріалах Волинської та Рівненської областей. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 07.00.01 – історія України (032 – історія та археологія). – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2018.

Зміст анотації. Дисертацію присвячено комплексному дослідженню переселенських/депортаційних процесів у Волинській та Рівненській областях у контексті демографічних змін в Україні в цілому у 1944–1953 рр. та геополітичних змін у Центрально-Східній Європі на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнний час. Тема актуалізується також і тим, що в новітній час особлива увага прикута до волинського регіону та подій, які відбувалися на цих теренах в роки Другої світової війни та по її закінченню. Наукові концепти та висновки відносно цього регіону різняться в українській та польській історіографії, а це означає, що вимагають свого сучасного вивчення, зважаючи на джерельні комплекси, введені в останній час в дослідницький інструментарій передовсім вченими України.

У дисертаційній праці введено до наукового обігу неопубліковані архівні матеріали із місцевих фондів – Державного архіву Волинської області та Державного архіву Рівненської області. Саме регіональний джерельний зріз дозволяє прослідкувати наслідки переселенських/депортаційних процесів як на території Волинської та Рівненської областей, так і зробити аналітичні висновки щодо проходження цих процесів в УРСР у цілому.

Проаналізовано стан наукової розробки теми, її джерельну базу. З'ясовано, що основна увага, в оцінці переселенських явищ у попередні періоди, зокрема, у радянський час, концентрувалася на представленні цих процесів у контексті зовнішньої і внутрішньої політики СРСР. В силу ідеологічних підстав переселенські/депортаційні явища розглядалися як

евакуаційні процеси українського і польського населення 1944–1946 рр.; переселення українського і чеського населення 1947–1948 рр. однозначно як внутрішні, в рамках СРСР та країн народної демократії; а демографічні зміни кінця 1940-х – початку 1950-х рр. пов'язувались виключно з рухом трудових ресурсів.

Водночас, суспільно-політичні зміни, які намітилися в умовах розпаду СРСР і реалізувалися у незалежній Україні, створили можливості відтворення цілісної картини переселенських/депортаційних процесів 1944–1953 рр., їх правдивої реконструкції та історичних оцінок.

Особливе місце зайняло вивчення депортацій вглиб СРСР учасників українського національно-визвольного руху, діячів ОУН і УПА, співчуваючих цьому руху.

При аналізі джерельної бази автор, окрім дослідження оригінальних джерельних комплексів, концентрувалася на вивченні опублікованих документів, в тому числі преси, спогадів та ін.

З використанням загальнонаукових та спеціальних історичних методів висвітлено переселенські/депортаційні процеси у волинському регіоні воєнного і післявоєнного часу, зокрема, у 1944–1953 рр. У рамках дослідження даної проблеми висвітлено міждержавні стосунки СРСР, Польщі та Чехословаччини на заключному етапі Другої світової війни в контексті існуючих засад національної політики та реалізації переселень/депортацій українців, поляків, чехів у 1944–1948 рр. Встановлено, що переселенські/депортаційні процеси того часу відбувалися у сукупності з вирішенням питання кордонів Польської Народної Республіки та Чехословаччини, розмежування прикордонної лінії між СРСР і ПНР у 1940-х – 1950-х рр. та ін.

Переселення українців з Польщі в УРСР та поляків з України у ПНР відповідно до умови від 9 вересня 1944 р. мали носити виключно добровільний характер. У перші місяці перебігу операції з Польщі виїхали родини, господарства яких були зруйновані війною, а також ті, яким загрожували дії польського підпілля; з часом добровільність на виїзд ставала ілюзорною, а

адміністрація, окрім обмеження громадянських прав, чинила тиск з метою збільшення кількості оголошених на виїзд з Польщі.

Встановлювалися і коригувалися терміни виконання угоди про евакуацію населення: до кінця 1944 р. стало цілком очевидним, що завершити її до 1 лютого 1945 р. неможливо (масове переселення розпочалося лише у грудні 1944 р. – січні 1945 р.); сторони домовилися продовжити термін виконання угод до 1 травня 1945 р.; після звернення М. Хрущова дату перенесли до 1 серпня 1945 р.; термін офіційно переносився ще до 15 січня 1946 р.; формально про виконання угоди було оголошено тільки у липні 1946 р.

Всього від початку акції до СРСР було переселено 482 661 особу; уникнути цього вдалося, згідно з офіційними статистичними підрахунками, що проводилися переселенською комісією, 3 239 родинам, тобто 14 325 особам; погоджуємося з уточненими статистичними даними, що вони є применшеними принаймні на 140 тис. осіб.

Українські переселенці з Польщі змушені були розселитися відповідно до вказівок та інструкцій: в 50-кілометровій прикордонній зоні розселення депортованих з Польщі українців було заборонено; заборонялося також розселятись за 30 км від морських і за 30 км від обласних і магістральних шляхів; на новому місці поселення українці не мали складати більше 10% від населення даної місцевості; у випадку невиконання вказівок їх знову переселяли.

Зазначено особливості здійснення переселення українців з Польщі на територію Волинської та Рівненської областей та поляків з волинського регіону в ПНР. Охарактеризовано локацію переселенців з Польщі на Волині: намагались, інколи всупереч вказівок місцевих органів радянської влади, поселятись у районах, наближених до Луцька, на півдні Рівненської області – район Дубно, Здолбунова, Рівного; переважно самовільно займали т. зв. «чеські хати» – будинки, залишені чехами, які переїхали до Чехословаччини, котрі були значно кращими ніж відповідні залишені польські будівлі і господарства.

Відповідно до евакопланів значна частина українців-переселенців була

направлена в Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську та інші східні області УРСР, решта були розселені в Західній Україні. У східних областях лише частина переселенців отримала будинки, які раніше належали німцям-колоністам; більшість була розселена за рахунок «ущільнення житлової площі колгоспників»; існувала й мовна проблема – офіційна влада в переважній більшості була російськомовною, а тому говір переселенців виділявся на фоні місцевого населення; адаптації переселенців перешкоджали і природні умови та голод.

Визначено загальну кількість українських переселенців з Польщі у Волинській та Рівненській областях (цифри значно різняться із опублікованими раніше); встановлено загальні масштаби т. зв. «самовільного» переселення українців з Польщі із південних та південно-східних областей УРСР на територію Волинської та Рівненської областей і показано, що число таких переселенців було значним і перевищувало кількість переселенців «прямого переселення» з Польщі на Волинь.

Метою переселенських акцій 1944–1946 рр. було створення моноетнічних держав; у здійсненні евакуації населення враховувалися лише інтереси політичної верхівки; якщо перший етап переселень носив частково добровільний характер, то наступні здійснювалися силовими методами.

Розкрито обсяги та характер переселення поляків у ПНР та чехів у Чехословаччину з волинського регіону та встановлено, що ці переселенські акції мали більш організований характер порівняно з переселеннями/депортаціями українців; показано напрями локації польських переселенців з України на територію ПНР.

Як окремий дослідницький напрям розглядаються питання соціально-побутових умов проживання українських переселенців з Польщі та Чехословаччини у волинському регіоні (проблеми забезпечення житлом і наділення землею; надання допомоги для ремонту, а в окремих випадках – будівництва житла; забезпечення продуктами першої необхідності та ін.). Розглянуто також участь переселенців в органах державної влади, їх зайнятість

у сільському господарстві та промисловості; громадську активність.

Встановлено, що допомога українським переселенцям радянських владних структур у Волинській та Рівненській областях мала обмежений характер, соціально-побутові умови були складними, переселенці повільно адаптувалися в районі, а їх громадська активність була низькою.

Визначено кількісні показники та зміст насильницьких радянських переселень трудових ресурсів з волинського регіону у післявоєнний період (до 1953 р.) у східні регіони СРСР та південно-східні області УРСР.

Переселення трудових ресурсів з Волинської та Рівненської областей у 1948–1953 рр. здійснювалося в декількох напрямках: переселення в колгоспи і радгоспи Дніпропетровської та Запорізької областей; «організовані набори робітників» для праці на шахтах Донбасу – переважно молоді; переселення трудових ресурсів сім'ями в Ростовську область РРФСР та у південні області УРСР (головним чином в Одеську, частково Миколаївську, Херсонську і Крим).

Переселення трудових ресурсів із волинського регіону у повоєнний час здійснювалося відповідно до урядових директив та встановлених квот; переселення мали здебільшого насильницький характер і здійснювалися відповідно до існуючої радянської командно-адміністративної системи.

Ключові слова: переселенські/депортаційні процеси, Волинська і Рівненська області УРСР, Польща, Чехословаччина, трудові ресурси.

Summary

Kharkevych N. V. Resettlement Processes in Ukraine in 1944-1953: Based on Materials of Volhynia and Rivne Regions. – Qualifying scientific work under the right of manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of history (doctor of philosophy) in specialty 07.00.01 – History of Ukraine (032 – history and archeology). – Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2018.

Annotation content. The dissertation is devoted to the comprehensive study of resettlement/deportation processes in the Volhynia and Rivne regions in the context of demographic changes in Ukraine in general from 1944-1953 and geopolitical changes in Central and Eastern Europe at the final stage of the Second World War and in post-war time. The theme is also actualized by the fact that in recent times special attention has been paid to the Volhynia region and the events that took place in these areas during the years of World War II and after its completion. Scientific concepts and conclusions regarding this region differ in Ukrainian and Polish historiography, which means that they require a modern study, taking into account the source complexes recently introduced into the research toolkit by the scholars of Ukraine.

In the dissertation the unpublished archive materials from local funds - the State Archives of Rivne Region- were introduced into scientific circulation. It is the regional background that allows us to trace the consequences of resettlement / deportation processes both on the territory of Volhynia and Rivne regions, and to make analytical conclusions about the passage of these processes in the Ukrainian SSR as a whole.

The state of scientific development of the theme, its source base are analyzed in the work. It was found out that in the estimation of resettlement phenomena in previous periods, in particular, in Soviet times, the main focus was on the representation of these processes in the context of the foreign and domestic policy of the USSR. Due to ideological reasons, resettlement / deportation phenomena were considered as evacuation processes of the Ukrainian and Polish population of 1944-1946. The relocation of the Ukrainian and Czech populations of 1947-1948 was

presented as definitely internal process, in the years of the USSR; and the demographic changes of the late 1940s and early 1950s were exclusively described as the movement of labor resources.

At the same time, the socio-political changes that started in the conditions of the collapse of the USSR and were fully realized in an independent Ukraine created the possibility of analyzing a coherent picture of the resettlement / deportation processes of 1944-1953, their true reconstruction and historical assessments.

The study of deep deportations into the USSR of the participants of the Ukrainian national liberation movement, members of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army as well as those who supported this movement, took a special place in this dissertation.

Analyzing the source base, the author, in addition to studying original sources, concentrated on the study of published documents, including press, memoirs, others.

With the use of general scientific and special historical methods, the resettlement / deportation processes in the Volhynia region of war and postwar time, in particular, from 1944-1953, were highlighted in this work. The study also covers the international relations of the USSR, Poland and Czechoslovakia in the final stage of the Second World War in the context of the existing foundations of national policy and the implementation of resettlement / deportations of Ukrainians, Poles, Czechs in 1944-1948. The author found out that the resettlement / deportation processes of that time took place together with the decisions concerning the borders of the Polish People's Republic and Czechoslovakia Border and demarcation line between the USSR and the PPR in the 1940's - 1950's.

Resettlement of Ukrainians from Poland to the USSR and Poles from Ukraine to the PPR, in accordance with the condition of September 9, 1944, were to be exclusively voluntary. In the first months of the operation, the families of Poland, whose farms were destroyed by the war, and those threatened by the Polish underground, left the operation; over time, voluntary departure for travel became illusory, and the administration, in addition to restricting civil rights, pressured to increase the number of people declared to leave Poland.

The timings of the implementation of the agreement on the evacuation of the population we established and adjusted: by the end of 1944 it became quite obvious that it was impossible to complete it by February 1, 1945 (mass resettlement began only in December 1944 - January 1945); the parties agreed to extend the deadline for implementation of the agreements by May 1, 1945; after the appeal of M. Khrushchev the date was postponed until August 1, 1945; the term was officially postponed until January 15, 1946; formally about the fulfillment of the agreement was announced only in July 1946.

From the beginning of the campaign 482,661 people were resettled to the USSR; according to official statistical estimates carried out by the resettlement commission, 3 239 families, that is 14 325 people, managed to avoid this; we agree with the refined statistics that they have been attenuated by at least 140 thousand people.

Ukrainian settlers from Poland were forced to settle in accordance with the indications and the instructions: Ukrainians who were deported from Poland were banned in the 50-kilometer border crossing zone; it was also forbidden to settle 30 km from the sea and 30 km from the regional and main roads; Ukrainians in the new place of settlement should not have accounted for more than 10% of the population of the area; in case of failure to follow the instructions, they were resettled again.

The dissertation covers the peculiarities of the resettlement of Ukrainians from Poland to the territory of the Volhynia and Rivne regions and Poles from the Volhynia region to the PPR. The location of immigrants from Poland in the Volhynia is described: they tried, sometimes opposing the instructions of the local authorities of the Soviet regime, to settle in areas close to Lutsk, in the south of the Rivne region – Dubno, Zdolbuniv, and Rivne; they arbitrarily occupied so-called "Czech huts" – houses left by the Czechs, who moved to Czechoslovakia, which were much better than houses and farms, left by Poles.

According to the evacuation plans, a significant part of Ukrainian settlers was sent to Odessa, Mykolaiv, Kherson, Zaporizhzhya, Dnipropetrovsk and other eastern regions of the USSR, the rest were settled in Western Ukraine. In the eastern regions, only a part of the settlers received homes that previously belonged to the Germans-

colonists; the majority was settled at the expense of "squeezing the living space of the collective farmers"; there was a linguistic problem - the official power in the vast majority was Russian-speaking, and therefore the talk of the settlers was allocated against the background of the local population; natural conditions and hunger were also hindered by the adaptation of migrants.

The total number of Ukrainian settlers from Poland in the Volhynia and Rivne regions is determined in the work (the numbers differ significantly from those published earlier). The author also shows general scales of so called "unauthorized" resettlement of Ukrainians from Poland and from the southern and south-eastern regions of the Ukrainian Soviet Socialist Republic to the territory of Volhynia and Rivne regions. It is stated that the number of such settlers was significant and exceeded the number of settlers of "direct resettlement" from Poland to Volhynia.

The purpose of resettlement actions of 1944-1946 was to create monoethnic states; in the implementation of the evacuation of the population only the interests of the political elite were taken into account; if the first stage of resettlement was partially voluntary, then the following ones were carried out by force.

The dissertation reveals the extent and nature of the resettlement of the Poles in the PPR and the Czechs in Czechoslovakia from the Volhynia region. It was established that these resettlement actions were more organized in comparison with the relocations / deportations of Ukrainians. The directions of the relocation of Polish settlers from Ukraine to the territory of the PPR are shown in the study.

The author considers the issues of social and living conditions of Ukrainian immigrants from Poland and Czechoslovakia in the Volhynia region as a separate research area (problems of providing housing, land, assistance for repairs, and, in some cases, housing construction, provision of essential products, etc.). The study also concerns the immigrants' participation in state authorities, their employment in agriculture and industry, and their social activity.

It was established that assistance to the Ukrainian settlers of the Soviet authorities in the Volyn and Rivne regions was limited, the social and living conditions were difficult, the settlers slowly adapted in the area, and their social activity was low.

The dissertation determines the quantitative indexes and the content of violent Soviet relocation of workers from Volhynia region to the eastern regions of the USSR and the south-eastern regions of the Ukrainian SSR in the postwar period (until 1953).

Resettlement of labor resources from Volyn and Rivne regions in 1948-1953 was carried out in several directions: resettlement to collective farms and state farms of Dnipropetrovsk and Zaporizhzhya regions; "Organized working kits" for work on the Donbas mines - transcendental youth; migration of labor resources to the Rostov region of the RSFSR and in the southern region of the USSR (mainly in Odesa region, partly in Mykolaiv region, Kherson region and Crimea).

Resettlement of labor resources from the Volyn region in the postwar period was carried out in accordance with government directives and established quotas; the resettlement was mostly violent in nature and was carried out in accordance with the existing Soviet command and administrative system.

Key words: resettlement / deportation processes, Volhynia and Rivne regions of the Ukrainian SSR, Poland, Czechoslovakia, labor resources.

Основні праці

Наукові праці, в яких опубліковані результати дослідження:

1. Вертелецька Н. В. Особливості переселення українців з Польщі на Україну 1944–1947 рр. // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків / упоряд. і ред. М. М. Кучерепа. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Т. 2. С. 224–232.
2. Вертелецька Н. В. Історіографія українсько-польських переселенських акцій 1944–1948 рр. // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ / упоряд. і ред. М. М. Кучерепа. Рівне, 2008. Ч. III. С. 449–454.
3. Вертелецька Н. В. Ідеологічно-кадрова політика на Рівненщині після Другої світової війни // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Рівне : РДГУ, 2008. Вип. 14. С. 145–150.
4. Вертелецька Н. В. Динаміка етнонаціональної структури населення Рівненщини після Другої світової війни (1944–1953 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Рівне: РДГУ, 2010. Вип. 20. С. 241–245.
5. Харкевич Н. В. Украинско-польские переселенческие акции 1944–1946 гг.: историко-правовой аспект // *Legea si viata*. Decembrie 2017. S. 176–180.
6. Kharkevych N. V. Przesiedlenia ukraińców z Polski w USRR w latach 1944–1947 // Гілея: науковий збірник / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 128 (I). С. 66–69.
7. Харкевич Н. В. Українсько-польські переселенські акції 1944–1946 рр.: за матеріалами Волинської та Рівненської областей // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск на пошану професора О. Сухого. 2017. Вип. 54. С. 225–230.
8. Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Історія очима молодих дослідників / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. Рівне : РДГУ, 2007. Вип. 2. С. 82–88.

9. Вертелецька Н. В. Особливості «радянiзацiї» на Рiвненщинi пiсля Другої свiтової вiйни // Iсторiя очима молодих дослiдникiв: зб. наук. пр. Вип. 3 / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. Рiвне: РДГУ, 2008. С. 91–96.

10. Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / редкол.: Завальнюк О., Войтенко В., Баженов Л. та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 2. С. 129–137.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	20
1.1. Історіографія проблеми	20
1.2. Джерельна база	26
1.3. Методологічні засади дослідження	29
РОЗДІЛ 2. Українське питання в радянсько-польських відносинах та початок переселень	33
2.1. Зовнішньо-політичні аспекти радянсько-польських відносин.....	33
2.2. Реалізація радянсько-польського плану переселень	46
РОЗДІЛ 3. Українські переселенці у Волинській та Рівненській областях (1944–1950 рр.)	67
3.1. Розселення українців з Польщі у Волинській та Рівненській областях	67
3.2. Переселення польського населення Рівненської та Волинської областей УРСР у Польщу.....	88
3.3. Переселення українців з Чехословаччини.....	98
3.4. Соціально-побутові умови переселенців, зайнятість, громадська активність.....	121
РОЗДІЛ 4. Переселенські процеси трудових ресурсів на Волині у 1948–1953 рр.	158
ВИСНОВКИ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185
ДОДАТКИ	211

ВСТУП

Актуальність теми. У площині вивчення українсько-польських відносин важливе місце займають переселенські/депортаційні процеси, які відбувалися на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнний час. Особлива увага нині прикута до волинського регіону та подій, які відбувалися на цих теренах в роки Другої світової війни.

У радянський період переселенські повоєнні процеси розглядалися в контексті зовнішньої і внутрішньої політики СРСР: евакуаційні процеси українського і польського населення 1944-1946 рр.; переселення українського і чеського населення 1947-1948 рр., внутрішні, в рамках СРСР, переселення кінця 1940-х – початку 1950-х рр. пов'язані з рухом трудових ресурсів.

Суспільно-політичні зміни, які намітилися в умовах розпаду СРСР і реалізувались в незалежній Україні створили можливості відтворення цілісної картини переселенських/депортаційних процесів 1944–1953 рр., їх правдивої реконструкції та історичних оцінок.

Особливе місце зайняло вивчення депортації вглиб СРСР учасників українського національно-визвольного руху, діячів ОУН і УПА, співчуваючих цьому руху.

Важливим у контексті вивчення теми є її регіоналізація, прив'язаність до окремої території, що дозволяє більш рельєфніше і докладніше опиратися на місцеві архівні документи, залучати до вивчення матеріали «усної історії» – неопубліковані спогади.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка в рамках дослідницьких тем кафедри «Громадсько-політична та професійна діяльність української інтелігенції в XIX-XX століттях» (реєстраційний номер 01124004043) та «Суспільно-політичні та національно-етнічні процеси на західноукраїнських землях (остання третина XVIII-XX ст.)» (реєстраційний номер 01154003557).

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз переселенських процесів у волинському регіоні – Рівненська і Волинська області у повоєнний період 1944-1953 рр.

У дисертації досліджено:

- міждержавні стосунки СРСР, Польщі та Чехословаччини на заключному етапі Другої світової війни в контексті існуючих засад національної політики та реалізації переселень/депортацій українців, поляків, чехів у 1944-1948 рр.;
- особливості переселення українців з Польщі на територію Волинської та Рівненської областей та поляків з волинського регіону в ПНР; локалізацію переселенців з Польщі на Волині;
- загальну кількість українських переселенців з Польщі у Волинській та Рівненській областях та кількість переселенців, які самовільно залишили південно-східні області УРСР і прибули в регіон;
- переселенські акції поляків у ПНР та чехів у Чехословаччину; регіональні напрями цього переселення та їх характер;
- соціально-побутові умови проживання українських переселенців з Польщі та Чехословаччини; їх адміністративну та громадську активність;
- насильницькі радянські переселення трудових ресурсів з волинського регіону у східні регіони СРСР та південно-східні області УРСР.

Об'єкт дослідження – переселенські процеси у Волинській та Рівненській областях 1944-1953 рр. в контексті демографічних змін в УРСР, Польщі та Чехословаччині повоєнного часу.

Предмет дисертаційного дослідження – з'ясування змісту та масштабів переселенських/депортаційних процесів у волинському регіоні; умов проживання та характеру діяльності переселенців; напрями трудової міграції з Волинської та Рівненської областей в інші регіони СРСР у кінці 1940-х – на початку 1950-х років.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють період 1944–1953 рр., впродовж якого здійснювалися переселенські/депортаційні

процеси українців з Польщі та Чехословаччини на територію УРСР (Волинську і Рівненську області) і, відповідно, переселення поляків до ПНР і чехів до Чехословаччини; період значного руху трудових ресурсів з волинського регіону в інші області УРСР та СРСР.

Територіальні межі дослідження визначені регіонами, які піддалися демографічним змінам на заключному етапі Другої світової війни та повоєнний час. Виходячи із завдань роботи вивчалися Волинська і Рівненська обл. УРСР.

Методологічна основа дисертації. У роботі використано наукові принципи (історизму, наукового та об'єктивного підходу до висвітлення теми), загальнонаукові методи: синтезу, аналізу, індукції, дедукції; сучасні концептуальні підходи (міждисциплінарний, структурний, структурно-системний, плюралістичний). Інструментарій наукового пошуку визначають також методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, систематизації та класифікації документальних матеріалів. З метою комплексного та системного викладу основних положень теми в основу дослідження покладено теоретичні здобутки національної історіографії і концептуальні висновки Л. Зашкільняка, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, І. Патера, Б. Гудя, О. Рубльова, Т. Гонтар, М. Кучерепа, В. Кіцака та ін.

Наукова новизна праці визначається тим, що в ній вперше в українській історіографії на основі узагальнення та залучення до наукового обігу нових комплексів джерел та літератури:

– створено синтетичне дослідження переселенських/депортаційних процесів у визначеному регіоні – Волинській та Рівненській областях; визначено напрями трудових переселень з Волинської та Рівненської областей в інші області УРСР та СРСР;

– проаналізовано історіографію проблеми, вивчено та залучено до наукового обігу маловідомі та неопрацьовані джерела з архівосховищ державних архівів Луцька та Рівного;

– визначено характер та зміст переселенського руху українців з Чехословаччини до УРСР, та чехів з Волинського регіону до Чехословаччини;

– встановлено райони Волинської та Рівненської областей найбільше охоплені переселенськими процесами та уточнено дані про кількість переселенців та їх соціальну адаптацію.

Отримали подальший розвиток:

– залучення місцевих органів влади до роботи з переселенцями, умови та здійснення переселенських акцій; забезпечення переселенців житлом, землею, соціальною підтримкою та ін.;

– зловживання органами радянської влади, фінансовими та банківськими структурами матеріальною/фінансовою підтримкою, призначеною переселенцям;

– визначено мотиви повернення переселенців із південних областей УРСР (Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської) у волинський регіон та уточнено кількісні характеристики цього процесу.

Удосконалено:

– фактологічну базу щодо переселенських/депортаційних процесів у Волинській та Рівненській областях;

– персоніфіковано зміст переселенського руху та соціальної адаптації переселенців у визначених регіонах Волинської та Рівненської областей у повоєнний період.

Теоретичне значення отриманих результатів зумовлене нагромадженням історичних знань, які ілюструють напрями, характер і зміст переселенських процесів на Волині на заключному етапі Другої світової війни та повоєнний час; розкривають масштаби переселення трудових ресурсів з регіону в інші райони УРСР і СРСР.

Практична цінність отриманих результатів та основних ідей дисертаційного дослідження полягає у тому, що вони можуть бути застосовані:

1) у науковій сфері – для подальших історичних досліджень в контексті творення нових узагальнюючих праць та синтез;

2) у політичній та державотворчій сферах – для ефективного залучення глибокого знання історичного минулого в контексті творення державної політики України;

3) у навчально-методичній сфері – можуть використовуватися для вивчення цієї та суміжних проблем при підготовці загальних та спеціальних курсів з історії України, написанні підручників з історії України та всесвітньої історії, наукових праць із зазначеної проблематики.

Апробація результатів дослідження. Робота апробована шляхом її обговорення на засіданнях кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка. Матеріали дисертаційної роботи представлялись на наукових конференціях: XII Подільська історико-краєзнавча конференція в Кам'янець-Подільському державному університеті (Центр дослідження Поділля) (22-23 листопада 2007 р.); II міжнародна наукова конференція «Українці Холмщини та Поділля: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків» (Луцьк, 29-30 квітня 2009 р.); Регіональна наукова конференція молодих вчених аспірантів, здобувачів, магістрів РДТУ (Рівне, 13 грудня 2006 р.); Регіональна наукова конференція молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрів РДТУ (Рівне, 11 грудня 2008 р.); X міжнародна науково-практична конференція «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у III тисячолітті» (Рівне, 3-5 жовтня 2007 р.); II міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів РДТУ (Рівне, 8-9 грудня 2010 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціокультурний розвиток людини і суспільства» (м. Рівне, Рівненський інститут Університету «Україна», 7-8 лютого 2013 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковані у 10 наукових статтях, з них 6 у фахових виданнях України, які внесені до наукометричних баз даних.

Структура дисертації подана за проблемно-хронологічним принципом, відповідає меті та розв'язанню завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (301 позиція). Загальний обсяг дисертації складає 212 с. (основий текст – 181 с.).

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ,

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

У вивченні переселенських/депортаційних процесів в УРСР у 1944–1953 рр. назагал можемо виділити декілька етапів.

Загальні оцінки руху населення воєнного та післявоєнного періодів були дані вже в радянський період. У силу ідеологічних засад радянського суспільства переселенські/депортаційні процеси в СРСР, особливо на етапі завершення Другої світової війни і повоєнного часу, які торкнулися майже усіх народів і національних груп соціалістичної імперії, істориками практично не вивчалися.

Нині можемо констатувати, що адміністративно-командна система розглядала виселення народів та національних груп як засіб врегулювання національних конфліктів, ослаблення соціальної напруги та, що найважливіше, – вагомий чинник боротьби з національно-визвольним рухом. Особливо болючими стали депортаційні процеси для української історії. Це стосувалося діячів національно-визвольного руху, виселення кримських татар, зрештою, і трудові переселення повоєнного часу носили командно-репресивний характер.

Висвітлення депортаційних процесів у колишньому СРСР розпочалося в умовах горбачовської перебудови у кінці 1980-х роках. Ця тема розглядалася у контексті висвітлення сталінських репресій, голодомору в Україні та ін.¹

Що ж до проблем загального плану – депортацій в рамках СРСР, то тон задавали московські дослідники. Зокрема, Б. П. Курашвілі згрупував причини

---

1 Кульчицький С. Ціна великого перелому. – Київ, 1991; Його ж. Між двома війнами (1921–1941 рр.) // Укр. іст. журн. – 1991. – № 8, 9 (Праці проф. С. Кульчицького були підготовлені до видання у кінці 1980-х рр.); Перковський А., Пирожков С. Демографічні втрати Української РСР у 40-х роках // Укр. іст. журн. – 1990. – № 2; Коваль М. Українська РСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955 рр.) // Укр. іст. журн. – 1990. – № 4. – С. 80–87; Швагуляк М. «Українська карта». Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни // Дзвін. – 1990. – № 7. – С. 83–95.

депортацій народів, обумовивши їх наступним: очищення суспільства від наявних і потенційних ворогів сталінізму². Ширшу палітру причин сталінських депортацій представив інший московський історик М. Ф. Бугай: відсутність переконаності в міцності ідей сталінізму, силі рішень, що приймалися партією і урядом; превалювання особистих інтересів, дрібнобуржуйних уявлень про життя; жорстокість державних заходів і, насамперед, рішень Й. Сталіна та його оточення; репресії політичних діячів у національно-державних утвердженнях; порушення принципів внутрішньопартійного життя; зміна ідеологічних організацій, в тому числі і в національних відносинах, різка невідповідність між теорією і практикою здійснення національної політики; формалізм і фальш в агітаційній пропаганді, а почасти і певна її відсутність, особливо в національних регіонах країни. Усі ці численні фактори, які представив історик, починаючи з другої половини 1920-х рр. і включаючи період завершення Другої світової війни і повоєнний час, перебували в арсеналі «сталінської», як вона вже на той час іменувалася, національної політики³. Загальні оцінки процесів депортацій населення в СРСР представлені і в роботах інших авторів⁴. Однак, вже на початку 1990-х рр. російська історіографія все менше починає концентруватися на проблемах депортацій, демократичних візіях національних процесів, еволюціонує в бік державницьких міфологем.

На початку 1990-х рр. до вивчення переселенських/депортаційних процесів долучаються українські історики. Вивчення цих явищ було пов'язано з виробленням нових національних оцінок процесів, які відбувалися в УРСР в час Другої світової війни та у повоєнний час. Йшлося передовсім про синтези узагальнюючого плану;⁵ з'явилися роботи, присвячені національно-визвольним

---

2 Курашвили Б. П. Политическая доктрина Сталина // История СССР. – 1989. – № 5. – С. 60-70.

3 Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 32–37.

4 Гордон Л., Клопов Э. Тридцатые – сороковые // Знания – сила. – 1988. – № 5; Їх же. Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с ними в 30–40-е годы. – Москва, 1989. – 320 с.

5 Історія України: нове бачення : у 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін. – Т. 1 / під ред. В. А. Смолія. – Київ : «Україна», 1995. – 350 с.; Історія України: нове бачення : у 2 т. /

процесам та діяльності ОУН і УПА, які в певній мірі заторкували демографічні проблеми;⁶ переселенські процеси, у тому числі у волинському регіоні піднімались і в сучасних працях – узагальнюючих та спеціальних публікаціях⁷.

У роботах В. Сергійчука, які стосувалися загальних оцінок депортацій було представлено відношення до цього процесу представників національного руху, оцінки діяльності польських озброєних груп щодо їх відношення до переселенців та ін.⁸ Регіональні сюжети переселенського руху представлені у роботах тернопільського автора С. Ткачова⁹. Окремі аспекти примусового переселення українців і поляків були розглянуті у роботах Т. Гонтар¹⁰, В. Кіцака¹¹, С. Макарчука та ін.¹²

О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін. – Т. 2 / під ред. В. А. Смоля. – Київ : «Україна», 1996. – 494 с.; Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України. – Львів, 1999; Русначенко А. Розумом і серцем: Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років. – Київ, 1999; Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі. – Київ, 1996; Шаповал Ю. Мороз перед «відлигою» // Історія України: нове бачення. – Т. 2. Київ : «Україна», 1996. – С. 329–362; Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-і роки ХХ століття (історико-політичний аспект). – Луцьк, 1995; Баран В., Данилевич В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). Серія: «Україна крізь віки». Т. 13. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999; Бойко О. Історія України у ХХ столітті: 20-ті – 90-ті роки : навч. посібн. для студентів. – Ніжин, 1994.

6 Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні 1946–1956 рр. – Київ, 1999; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів : Добра справа, 2003; Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька кооперація – 40-і – початок 50-х рр. ХХ ст. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 296 с.; У пошуках правди // Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.). – Луцьк, 2003.

7 Баран В. Історія України 1945–1954 рр. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005; Його ж. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003; Винниченко І. Україна у 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ, 1994; Гаврилюк О. Н. Радянізація економічного і духовного життя західноукраїнського села другої половини 40–50-х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей): авт. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 1996; Когут П. В. Запровадження колгоспної системи в західних областях України (1944–1953 рр.): авт. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2000. – 20 с.

8 Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – 440 с.; Його ж. Наша кров – на своїй землі. – К., 1996: окремі історіографічні висновки містяться у роботі В. Сергійчука «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: Нові документи і матеріали. – К., 1998.

9 Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернополя. – Тернопіль, 1997. – 216 с.

10 Гонтар Т. Роль місцевих органів влади в організації депортації українців з Польщі до УРСР у 1944–1946 рр. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред.

В сучасній історіографії виділяємо декілька напрямів дослідження переселенських процесів та становища переселенців в УРСР: роботи загального характеру (колективна праця «Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість»¹³, праці Я. Дашкевича¹⁴, Я. Ісаєвича¹⁵, Б. Гудя¹⁶, І. Патера¹⁷; переселенські процеси у світлі нововиявлених документальних матеріалів (В. Кислий¹⁸, О. Рубльов¹⁹); політики польської влади щодо українців у ПНР (Л. Зашкільняк, С. Стемпень, Т. Гонтар); переселенці та українські національні збройні формування – УПА (Г. Щерба)²⁰; вплив

М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

11 Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944–1947): Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну // Молода нація: Альманах. Випуск І. – Київ, 2000. – С. 96–122; Його ж. Депортовані з Польщі українці: результати першого етапу входження в соціум та економічного пристосування до умов життя // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

12 Макарчук С. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр. // Укр. іст. журн. – 2003. – № 3. – С. 103–115.

13 Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007.

14 Дашкевич Я. Р. Акція «Вісла» – важкі питання / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортація, 1944–1951. – 2007.

15 Ісаєвич Я. Д. Українсько-польські відносини: спадщина історії і суспільні відносини // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

16 Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. – Харків : Акта, 2001. – 472 с.; Його ж. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині, й у Східній Галичині в ХІХ – першій пол. ХХ ст. / авторизований переклад з польської Андрія Павлишина. – Харків : Акта, 2018. – 482 с.

17 Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3-х т. – Т. 1: 1939–1945 рр. – Львів, 1996. – 751 с. (співавтор); Т. 2: 1946–1947. – Львів, 1998. – 537 с. (співавтор); Т. 3: Спогади. – Львів, 2002. – 401 с. (співавтор)

18 Кислий В. Переселенські/депортаційні процеси 1944–1946 рр. у Надсянні: архівна статистика // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

19 Рубльов О. С. Документи київських архівів про так зване переселення поляків з УРСР і українців у ПНР й акція «Вісла» // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

20 Щерба Г. І. Шляхи подолання наслідків депортацій українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини в 40-х роках ХХ ст. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість

депортаційних процесів на розвиток українсько-польських відносин повоєнного часу (І. Козловський²¹, А. Боляновський²²). Особливе місце в оцінці переселенських процесів займають праці М. Кучерепа. Зокрема, збірник наукових праць «Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків», підготовлений за його редакцією; монографії і статті, присвячені міжвоєнній Польщі, де як окремий напрям виділено українсько-польські відносини; серія наукових збірників «Україна – Польща: важкі питання» та ін.²³; проблеми забезпечення житловими та господарськими приміщеннями українців з Польщі в УРСР та їх соціальна адаптація, етносоціальна характеристика образу переселенця (Н. Данилиха, Я. Кондрач, Р. Голик, В. Кіцак)²⁴; шляхи подолання наслідків депортацій та

/ відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

21 Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону 1941–1951 рр. – Львів : Каменяр, 1998. – 224 с.

22 Боляновський А. Депортації як чинник впливу на розвиток українсько-польських відносин у 1944–1945 рр. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

23 Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 568 с.; Кучерепа М. М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки): у 2 ч. – Ч. 1: монографія / Микола Кучерепа, Ярослав Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 304 с.; Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки): у 2 ч. – Ч. 2. Документи та матеріали / М. М. Кучерепа, Я. П. Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 292 с.; Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава, 22–24 травня 1997 / відп. ред. Микола Кучерепа. – Варшава : «Tusza», 1998. – 245 с. (Міжнародний семінар тривав понад 10 років; матеріали засідань були відповідно надруковані у наукових збірниках; координатором проекту з українського боку був професор Микола Кучерепа – відповідно і науковим редактором вид.).

24 Данилиха Н. Р. Проблеми забезпечення житловими і господарськими приміщеннями українців із Польщі в УРСР у 1944–1950-х рр.: на матеріалах західних областей України // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007. – С. 104–125; Кондрач Я. Депортовані українці Переляшшя 1945–1946 рр.: штрихи до етносоціального портрета // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007; Голик Р. Крах ілюзій та стереотипів: депортації 40-х рр. очима галицьких міщан // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. –

втрата цивільного населення Лемківщини, Надсяння та Холмщини під час переселенських акцій (К. Кондратюк, Г. Щерби та ін.)²⁵; зміст переселенських акцій та особливості розселення українців з Польщі в УРСР (Р. Давидюк)²⁶.

Нині переселенські/депортаційні процеси вивчаються також на рівні «усної історії» в контексті з'ясування особливостей історичної пам'яті²⁷.

У роботі вивчено візії на досліджувану проблему й польських істориків. Зокрема, науковців Інституту історії Вроцлавського університету, які присвячені загальному аналізу депортаційних процесів у роки Другої світової війни (С. Цісельський, Г. Грицюк, А. Сребраковський)²⁸. Роботи Р. Дрозда, присвячені проблемам переселення українців з Польщі та радянсько-польського кордону²⁹; окреме місце в історіографії проблеми займають роботи Є. Місила

Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007; Кіцак В. Депортовані з Польщі українці: результати першого етапу владження у соціум та економічного пристосування // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

25 Кондратюк К. К. Втрати серед цивільного українського населення Лемківщини, Надсяння та Холмщини під час переселень 1944–1946 рр. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007; Щерба Г. І. Шляхи подолання наслідків депортацій українців з Лемківщини в 40-х роках ХХ ст. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

26 Давидюк Р. Особливості розселення українців із Польщі в УРСР (1944–1948 роки) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 175–182.

27 Боднар Г. «Там було добре і тут є непогано жити»: особливості історичної пам'яті українців, переселених із Польщі // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

28 Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowki A. Masowe deportacji radzieckie w okresie II wojny światowej. – Wrocław, 1993. – 178 s.

29 Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989. T. 1. – Warszawa, 2001; Drozd R. Ukraińce w najnowszych dziejach Polski (1918–1989). T. 2. «Акція «Wisła». – Warszawa, 2005; Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989). T. III: «Акція «Wisła». – Słupsk, 2007; Дрозд Р., Гальчак Б. Історія українців у Польщі в 1921–1989 роках / Роман Дрозд, Богдан Гальчак, Ірина Мусієнко; пер. з пол. І. Мусієнко. 3-тє вид., випр., допов. – Харків : Золоті сторінки, 2013. – 272 с.

(містять загальні оцінки депортаційних процесів та ін.³⁰ В контексті польсько-українських відносин демографічні рухи представив Гжегож Мотика. Роботи цього автора присвячені в основному придушенню радянськими спецслужбами національного опору в Україні і Польщі, політиці уряду ПНР щодо національних меншин³¹. Нині значна частина польських істориків, зокрема, Г. Мотика, на жаль демонструють відхід від наукових засад, вироблених ними раніше; оцінки депортаційних/переселенських процесів здійснюють в угоду певним політичним силам.

Аналіз історіографічного комплексу засвідчує, що тема обраного дослідження вивчалася лише в загальному контексті, а це обумовлює необхідність її детального вивчення та пошуку відповідної джерельної бази.

1.2. Джерельна база

Джерельну базу дисертації склали оригінальні неопубліковані та опубліковані матеріали.

Фундаментальні джерельні матеріали опрацьовані на основі фондозбірень Державного архіву Волинської області та Державного архіву Рівненської області.

Із фондів ДАВО нами опрацьовано накази, вказівки Головного управління організованого набору і переселення при Раді Міністрів УРСР; накази з основної діяльності, протоколи засідань виробничих нарад, ради, колегії; інформації, доповідні записки Головному управлінню організованого набору робітників і переселення при Раді Міністрів УРСР, облвиконкому з питань

---

30 Misiło E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946. – Tom 1. Dokumenty. – Warszawa, 1996. – Tom 2. – Warszawa 1999; Misiło E. Akcja «Wisła». Dokumenty. – Warszawa 1993. – wyd. II, rozszerzone, 2012; Мисило Є. Українці з Польщі (1944–1947): генеза акції «Вісла» // Україна і Польща між минулим і майбутнім / упор. А. С. Павлишин. – Львів : Фенікс, 1991. – С. 6–24.

31 Motyka G. Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców 1945–1989y. – Warszawa : Wyd. IPN, 2005 (робота опублікована у співавторстві); Motyka G. Od rzezi wołyńskiej do akcji «Wisła». – Kraków : Wyd. Literackie, 2011.

організованого набору і переселення, списки переселенців з Польщі, Чехословаччини (1946, 1948, 1949, 1955, 1956); відомості про влаштування переселенців з Польщі та Чехословаччини, про кількість переселених сімей в колгоспи і радгоспи Дніпропетровської і Запорізької областей. Серед документів фонду річні плани організованого набору робітників і переселення, працевлаштування молоді, перерозподіл трудових ресурсів; звіти про виконання плану організованого набору робітників; документи (акти, постанови, інформації та ін.) про проведення огляду використання трудових ресурсів на підприємствах області, по узагальненню і пропаганді передового досвіду, по перевірці умов і охороні праці на підприємствах і в організаціях області, по перевірці оплати праці робітників за роботу у шкідливих умовах праці; аналітичні таблиці по розрахунках трудових ресурсів в колгоспах і радгоспах області; статистичні звіти; штатні розписи, кошториси витрат, річні бухгалтерські звіти; документи (протоколи, кошториси, звіти та ін.) про роботу профспілкового комітету.

Із Володимир-Волинського, Ковельського, Луцького, Нововолинського фондів фінансових відділів виконавчих комітетів міських рад вивчено накази, розпорядження, інструкції, вказівки Народного Комісаріату фінансів СРСР, Міністерства фінансів СРСР і УРСР, Волинського облфінвідділу, постанови Ради Народних Комісарів СРСР про складання бюджетів, нарахування державних податків і зборів, з питань статистичного та бухгалтерського обліку і звітності. Використано також інвентарні книги домоволодінь по місту Луцьк (1945–1957); акти приймання на облік, оцінки та реалізації конфіскованого майна; документи (заяви, описи майна, рішення Луцького міськвиконкому про розрахунки з переселенцями з Польщі (1947–1980).

Документальний матеріал, опрацьований нами у Державному архіві Рівненської області, склали довідки про стан господарського облаштування переселенців з Польщі і Чехословаччини (1944–1948 рр.); інформації про перевезення польського населення із Рівненської області (1944 р.); плани-календарі про прибуття українського населення з Польщі у Рівненську область

(1944–1946 рр.); матеріали листування інспектора праці при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації з начальником відділу по переселенню Рівненського облвиконкому; документи сектору розселення переселенців Рівненського облвиконкому (наділення переселенців житлом, землею; інформації про грошове забезпечення переселенців обласного і районних фінансових управлінь; надання кредитів для ремонту і будівництва будинків, скарги переселенців та ін.).

Окремий джерельний блок складають матеріали переселенських представництв в області: Рівне, Дубно, Здолбунів, Верба. За характером це звіти про кількість сімей і осіб, які прибули в райони області і окремі села, про надання переселенцям житла на місцях; питання наділення землею, відшкодування і грошові компенсації за майно і врожай, залишені в Польщі і Чехословаччині. Використано також інформації, які надійшли з окремих сіл.

Джерельну базу дисертаційної праці склали також опубліковані документальні матеріали. Можна виділити два етапи формування документів: це матеріали, які з'явилися у радянський час і визначаються тенденційною підбіркою документів та документальні комплекси, опубліковані вже в період незалежної України. До першої групи належать «Документы и материалы по истории советско-польских отношений» (публікувалися у Москві в 1970-х рр.); окремі фрагменти переселенського процесу представлені у виданні «Переписка председателя совета Министров СССР с президентом США и премьер-министрами Великобритании во время Великой отечественной войны 1941-1945 гг. В 2 т. // Министерство иностранных дел СССР»; законодавчі акти переселенських акцій нормативно представляє у «Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР. 1938-1979 : в 2 т.». Окремі сюжети переселенського процесу знаходимо у московському виданні «Депортации народов СССР (1930-е – 1950-е годы)» (1992).

Новітній документальний комплекс представляє видання «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади : у 3-х т.», підготовлене групою львівських істориків під керівництвом

професора Ю. Ю. Сливки; «Україна та Польща у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944–1946» (видання Варшава – Київ, 2000 рік).

Важливі документи, що стосуються депортаційних/переселенських процесів містилися в публікаціях І. Біласа, В. Сергійчука та ін.

Окремі матеріали щодо депортацій представлені у польських виданнях, зокрема «Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich: styczeń 1939 – grudzień 1943. (t. 7)» та «Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich: styczeń 1944 – grudzień 1945. (t. 8)».

У сукупності використані джерела утворюють комплекс, який дозволив реалізувати поставлену мету і завдання дисертаційного дослідження.

1.3. Методологічні засади дослідження

Методологія праці зумовлена необхідністю вирішення проблем, які пов'язані з вивченням переселенських/депортаційних процесів у 1944–1953 рр. та їх дослідженням на регіональному рівні – у Волинській та Рівненській областях.

Дослідження демографічних процесів вимагає вивчення різних аспектів цього явища, з'ясування національних особливостей переселенських груп, їх ментальності, істотних умов проживання та ін. До уваги слід взяти ідеологічні засади національної політики СРСР, ПНР і Чехословаччини в рамках якої здійснювалися переселенські/депортаційні процеси воєнного та післявоєнного часу – 1944–1953 рр.; окремо з'ясовуються демографічні зміни в СРСР післявоєнного часу, викликані, в контексті досліджуваної теми, переселенням трудових ресурсів з Волинської та Рівненської областей у східні області УРСР. Вивчення зазначених позицій дасть можливість краще представити та уточнити, зрозуміти суть подій, які мали місце у Волинській та Рівненській областях у післявоєнний період.

Теоретико-методологічні засади дослідження зумовлені специфікою його предмета та поставленими завданнями. З огляду на це важливо з'ясувати базові категорії та поняття, які конкретизують предмет та тісно взаємопов'язані між собою. Водночас потрібно визначити головні параметри для аналізу переселенських/депортаційних процесів, в тому числі і на дефініційному рівні. Депортації розглядаються нами як примусове переселення з місцевого місця проживання або з держави окремих осіб чи народів. Депортації народів широко застосовувалися в СРСР, будучи своєрідним інструментом радянської демографічної й національної політики. Насильному переселенню у віддалені райони СРСР піддавалися як окремі особи, так і цілі народи, визнані офіційною владою соціально-небезпечними. Переселенські процеси в УРСР воєнного та післявоєнного часу 1944–1953 рр. здійснювалися в рамках визначеної в СРСР національної політики. В рамках адміністративного примусу в СРСР 1944–1953 рр. здійснювався і рух трудових ресурсів.

Теоретико-методологічною основою дисертації стали принципи історизму, наступності, причинності та наукового плюралізму. Принцип історизму втілюється у висвітленні теоретичних засад переселенських/депортаційних процесів 1944–1953 рр. та характеристики цього періоду; подієвий контент представлений аналізом переселення українців з Польщі на територію України у 1944–1946 рр.; розселення українців з Польщі на території Волинської та Рівненської областей; винесення польського населення з волинського регіону на територію ПНР; обопільним переселенням українців з Чехословаччини до УРСР та чехів з Волині у Чехословаччину, – ці події мали місце в основному у 1947 році; переселенням трудових ресурсів з Волинської та Рівненської областей на інші території УРСР – у південно-східні області та у східні райони СРСР: 1948–1953 рр.

Принцип об'єктивності дозволив неупереджено підійти до висвітлення змісту та оцінок переселенських/депортаційних процесів в межах окремого регіону; принцип наступності сприяв можливості простежити основні тенденції реалізації переселенської політики державними структурами, соціальної

політики щодо переселенців на місцевому рівні – село, район, область; принцип причинності дав змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки, пов'язані із реалізацією соціальної адаптації переселенців на місцях, участі переселенців у соціальному житті, вирішенню проблем наділення землею та зайнятості; принцип наукового плюралізму сприяв залученню значного комплексу оригінальних джерел, які не обмежувалися ідеологічними критеріями, проаналізувати різнопланову історіографію та оцінки, які в ній представлені.

Завдання роботи вирішувалися через поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів дослідження. Із загальнонаукових були використані методи порівняння, аналізу й синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, а також структурно-функціональний метод.

Визнання теоретико-методологічних засад дисертаційного дослідження впливає із сукупності наукових принципів та методів пізнання, зумовлених основними тенденціями наукових пошуків у сучасній українській історіографії.

Для дослідження поставлених завдань необхідно було осмислити та узагальнити результати дослідження; визначальним у цьому процесі став принцип історизму, який був націлений на реконструкцію явищ і подій у хронологічній послідовності, взаємозв'язку та динаміці.

З метою неупередженого підходу до висвітлення історичної дійсності використано принцип об'єктивності.

Застосування вказаних принципів і методів історичного пізнання дали змогу всебічно дослідити переселенські процеси 1944–1953 рр. у Волинській та Рівненській областях УРСР в контексті демографічних змін у республіці.

Висновки до розділу 1.

Вивчення історіографічного комплексу показало, що тема обраного дослідження вивчалася лише в загальному контексті дослідження депортаційних/переселенських процесів. У вивченні демографічних змін в УРСР у 1944–1953 рр. виділяємо декілька дослідницьких етапів. Загальні оцінки руху населення воєнного та післявоєнного часу були дані вже в радянський період. Констатуємо, що радянська адміністративно-командна система розглядала виселення народів і національних груп як засіб врегулювання національних конфліктів, ослаблення соціальної напруги та, що найважливіше, – вагомий чинник боротьби з національно-визвольним рухом. Нові оцінки переселенських процесів, які відбувалися в УРСР на заключному етапі Другої світової війни та у повоєнний час почалися у 1990-х рр.: вироблено загальні оцінки демографічної теми, представлено окремі сюжети регіональних переселень, створено синтези про примусове переселення українців і поляків. Сучасна польська історіографія здійснила відхід від наукових засад та оцінок переселенських процесів, вироблених нею раніше. Комплексного дослідження переселенського процесу на регіональному рівні – у Волинській та Рівненській областях у повоєнний час – ще не представлено. Джерельною базою дисертаційної праці стали документи Головного управління організованого набору та переселення при Раді Міністрів УРСР та документальні збірки Державного архіву Волинської області та Державного архіву Рівненської області (основний джерельний матеріал сконцентровано у документах секторів та відділів з переселення; інформація та звітах райвиконкомів. Використано сучасну опубліковану джерельну базу, в тому числі й зарубіжні видання. Методологія праці обумовлена дослідницькими завданнями з творення комплексного дослідження переселенських/депортаційних процесів у Волинській та Рівненській областях у 1944–1953 рр. Застосування новітніх методів історичного пізнання дало змогу фахово розв'язати наукову проблему.

РОЗДІЛ 2.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИНАХ ТА ПОЧАТОК ПЕРЕСЕЛЕНЬ

2.1. Зовнішньо-політичні аспекти радянсько-польських відносин

Геополітичні зміни у Центрально-Східній Європі на завершальному етапі Другої світової війни торкнулися українського питання – приєднання західних областей України до УРСР.

На Ялтинській конференції у лютому 1945 р. Й. Сталін переконав президента США Ф. Рузвельта і прем'єр-міністра Великобританії У. Черчілля погодитися на приєднання західноукраїнських земель до СРСР, мотивуючи це тим, що на цих територіях українці становлять етнічну більшість. Кордон вирішено було провести по «лінії Керзона».

«Лінія Керзона» – це умовна назва лінії, яку найвища Рада держав Антанти прийняттям «Декларації Верховної Ради союзних і об'єднаних держав з приводу східного кордону Польщі» визнала 8 грудня 1919 р. східним кордоном Польської держави. Проходила від Гродно на Ялівку, Немирів, Брест-Литовськ, Дорогуськ-Устилуг, на схід від Хрубешова через Крилів і далі на захід від Рави-Руської і на схід від Перемишля до Карпат.

Ця лінія не відповідає етнічним кордонам Польщі, а залишала під контролем Варшави значну частину українських етнічних територій (Посяння, Підляшшя, Холмщину й Лемківщину), на що постійно вказували ще представники делегації Української Народної Республіки на засіданнях територіальної комісії Паризької мирної конференції 1919-1920 рр.³²

10 липня 1920 р. польська делегація на конференції в Спа, враховуючи становище на фронті під час польсько-радянської війни 1920 р., погодилася визнати цю лінію східним кордоном Польщі. 12 липня 1920 р. міністр закордонних справ Великобританії Дж.-Н. Керзон направив більшовицькому

---

32 Тищук Б. Й. Західна Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права. – Львів : Тріада плюс, 2004. – С. 241-245.

уряду у Москву ноту з пропозицією припинити наступ Червоної Армії на цій лінії (звідси й назва «лінія Керзона»). Внаслідок воєнних операцій на фронті у вересні-жовтні 1920 р. та польсько-радянських переговорів у Ризі кордон між УРСР і Польщею проходив далеко на схід від вказаної лінії.

Наближення радянських військ до державного кордону СРСР знову загострило проблему польсько-радянського кордону. 3 січня 1944 р. частини Червоної армії перетнули кордон з Польщею, який існував до 17 вересня 1939 р. У своїй заяві від 5 січня 1944 р. лондонський польський уряд ще раз твердо заявив, що він бачить Польщу лише в кордонах 1921 р.³³ У заяві-відповіді 11 січня Москва теж не менш твердо висловила про те, що західноукраїнські і західнобілоруські землі є складовою частиною СРСР. В той же час уряд СРСР вперше публічно визнав права Польщі на західні і північні землі Німеччини. «Західні кордони Польщі, – зазначалося в заяві, – повинні бути розширені шляхом приєднання до Польщі віковичних польських земель, раніше віднятих Німеччиною, без чого неможливо об'єднати весь польський народ у своїй державності, яка одержить тим самим потрібний вихід до Балтійського моря»³⁴. Щоб зробити уряд С. Миколайчика більш поступливим, було заявлено, що еміграційний польський уряд, який відірваний від свого народу, виявився нездатним встановити дружніх стосунків з Радянським Союзом. Що це були не пусті погрози свідчить заява уряду СРСР, в якій пропонувалося врегулювати польсько-українсько-білоруський кордон шляхом угоди з Польщею, Крайова рада Народова від імені польського народу приймає, як об'єктивно вірну і таку, що відповідає загальним інтересам для вирішення проблеми кордонів між зацікавленими народами»³⁵.

Відповідь польського еміграційного уряду була складена після консультації з міністром закордонних справ Великобританії А. Іденом. Не

---

33 Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – С 538-540.

34 Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України... С. 81.

35 Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України... С. 81

дивлячись на застереження А. Ідена та його співробітників піти на поступки і погодитись на «лінію Керзона», польський уряд знову повторив у своїй декларації, що «він... не може визнати односторонніх рішень і dokonаних фактів, що мали місце, або можуть мати місце на території Польської Республіки...»³⁶. Спроба У. Черчілля і Ф. Рузвельта виступити посередником між обома урядами в питанні про кордони не мала успіху.

20 січня 1944 р. У. Черчілля і А. Іден зустрілися з прем'єр-міністром С. Миколайчиком, якого супроводжував міністр закордонних справ Т. Ромер. Як свідчить один з учасників цієї зустрічі, посол Е. Рачинський, У. Черчілля запропонував полякам в обмін за землі на схід від «лінії Керзона» ряд німецьких територій аж до Одри. Британський прем'єр переконував польських керівників, що цього вимагають не лише інтереси Польщі, а в усіх Об'єднаних Націй³⁷. З метою з'ясувати офіційну точку зору країн Заходу на цю проблему польський уряд направив відповідну ноту уряду Великобританії, а 26 січня – меморандум уряду США. У відповідях обидва уряди пропонували С. Миколайчику вирішувати всі спірні територіальні питання з СРСР шляхом переговорів. У той же час радянський уряд створював тиск на Великобританію і США. Викладаючи в своєму посланні У. Черчіллю точку зору на проблему кордонів з Польщею, та умови щодо відновлення стосунків з польським еміграційним урядом. Й. Сталін підкреслював, що погоджуючись на лінію Керзона Радянський Союз тим самим йде на великі поступки полякам. Він вимагав, щоб польський уряд офіційно заявив в своїй декларації що встановлена Ризьким мирним договором лінія кордону повинна бути змінена, а новою є лінія Керзона. В той же час Сталін ще раз нагадав британському прем'єру про бажання одержати як він висловився, «шматочок німецької

---

³⁶ Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України... С. 81

³⁷ Документи и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Политиздат, 1974. –Т. 8. – С. 39.

території у Східній Пруссії з Кенігсбергом»³⁸. Без задоволення цієї мінімальної претензії, погрожував Сталін, поступки Радянського Союзу, що знайшли свій відбиток у визнанні «лінії Керзона» – втрачають всякий сенс.

Тиск, вчинений радянським урядом справив враження на західних партнерів. 6 лютого 1944 р. в Челсі У. Черчілль і А. Іден знову зустрілися з С. Миколайчиком, Т. Ромером та Е. Рачинським. У. Черчілль в черговий раз домагався від кабінету антирадянські настроєних діячів. Він також підкреслював, що у зв'язку з непоступливістю виникає перспектива створення в Польщі уряду з прорадянських елементів, що знаходяться в країні. В той же час британський прем'єр намагався своїми дипломатичними кроками не допустити остаточного розриву стосунків між радянським та польським урядом. З цією метою він намагався переконати радянський уряд, що нібито С. Миколайчик згоден з тим, що ризька лінія уже не відповідає стану речей, але поки польський уряд не повернеться на свою територію, до того часу він формально не зможе зректися будь-яких земель. В підтримку англійських пропозицій стосовно врегулювання радянсько-польських відносин висловився і Ф. Рузвельт³⁹.

Але спроба посередницьких кроків не дала очікуваних результатів. Сторони не бажали йти назустріч одна одній.

16 лютого 1944 р. під час чергової зустрічі С. Миколайчик, Т. Ромер та Е. Рачинський передали У. Черчіллю резолюцію, в якій ще раз заявили, що «лінія Керзона» не може бути східним кордоном Польщі. У. Черчіллю, не дивлячись на всі його спроби, так і не вдалося їх переконати. Це викликало роздратування британського прем'єра. 22 лютого під час обговорення наслідків Тегеранської конференції в палаті громад він заявив: «Уряд його величності ніколи не надавав Польщі гарантій щодо будь-якої прикордонної лінії. Ми не схвалювали захоплення Вільна Польщею в 1920 р. Англійська позиція знайшла

---

³⁸ Переписка председателя Совета Министров СССР с президентом США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. В. 2 т. // Министерство иностранных дел СССР. – М.: Политиздат, 1989. – Т. 1. – С. 196.

³⁹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Политиздат, 1974. – С. 43-55.

свій вираз у так званій «лінії Керзона», яка хоча б частково намагалася вирішити проблему... Я не можу не визнати, що російські вимоги в питанні забезпечення західних кордонів не виходять за межі розумного або законності. Маршал Сталін і я обговорювали ці питання і дійшли спільного висновку, що Польща повинна одержати компенсацію, як на півночі, так і на заході за рахунок Німеччини»⁴⁰.

Роздратування проти непоступливості поляків у той же час не завадило У. Черчіллю вести власну політичну гру. Посилаючись на позицію польської сторони, він намагався ревізувати принципові домовленості, досягнуті на зустрічі в Тегерані, щодо термінів вирішення спірних територіальних питань.

Про це, за дорученням У. Черчілля 19 лютого 1944 р. зробив заяву в Москві народному комісарові закордонних справ В. Молотову посол Кларк-Керр. У ній наголошувалось, що радянсько-польські відносини будуть відновлені при умові, що вирішення питання про радянсько-польський кордон буде відкладене до скликання після війни мирної конференції. У. Черчілль також застерігав, що відмова прийняти його умови може кинути тінь на всі англо-радянські стосунки. Подальшому погіршенню взаємин між союзниками завадила позиція США. Під час зустрічей С. Миколайчика з Ф.Рузвельтом, у червні 1944 р. в Вашингтоні, останній заявив керівнику польського уряду, що вважає територіальні поступки невідворотними, рівно як і поступки, пов'язані з реконструкцією уряду. Якщо поляки зроблять кроки в бік поліпшення стосунків з Радянським Союзом, Ф. Рузвельт обіцяв особисто сприяти тому, щоб прихилити Сталіна залишити за Польщею Львів та нафтові родовища Дрогобиччини. В той же час Ф. Рузвельт повідомив польського прем'єра, що йому відома думка Сталіна про те, щоб розширити на захід Польщу аж до Одри, включаючи Щецін. У свою чергу С. Миколайчик висловився проти всякої надмірної польської окупації на заході, тому що це створювало б непотрібні тертя з німецькою меншістю. Під час третьої зустрічі президент

---

40 Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Политиздат, 1974. –Т. 8. – С. 57.

США запропонував польському прем'єру своє посередництво в організації особистої зустрічі зі Сталіним. Виконуючи обіцянку, він звернувся до радянського керівництва, але як і раніше Сталін видавав дві головні вимоги – це офіційне визнання кордонів по лінії Керзона і зміни в польському уряді.

Події, що відбувалися на фронті, а також усередині самої Польщі, давали Сталіну можливість дотримуватись обраної позиції. 21 липня 1944 р. Крайова Рада Народова (далі КРН) прийняла закон, відповідно якого перебрала на себе керівництво польською армією в СРСР та проголосила про злиття Армії Людової та Польської армії в СРСР в єдине Військо Польське, а 22 липня в Хелмі було прийнято маніфест Польського Комітету Національного Визволення (далі ПКНВ), який проголошував себе вищим тимчасовим органом виконавчої влади. Стосовно східних кордонів у цьому маніфесті зазначалось, що КРН і створений нею ПКНВ визначають, що східний кордон Польщі повинен бути врегульований відповідно принципу: «польські землі – Польщі; українські, білоруські і литовські – радянським Україні, Білорусії і Литві»⁴¹.

Лицемірно відмежовуючись від ПКНВ, Й. Сталін погодився на зустріч з С. Миколайчиком, але при цьому заявив, що краще б останній звернувся до ПКНВ у цій справі. Створивши ситуацію, коли в польських політичних колах розгорнулася гостра боротьба за владу і підтримуючи КРН і ПКНВ, Й. Сталін сподівався, що польський еміграційний уряд стане поступливим у питанні про кордони. Він діяв за старим як світ методом – розділяй і володарюй.

27 липня 1944 р. між радянським урядом і ПКНВ була підписана угода про радянсько-польський кордон. ПКНВ повністю погоджувався на радянські пропозиції. В статті першій зазначалось, що за основу сторони взяли «лінію Керзона». Радянський Союз погоджувався на незначні територіальні поступки на користь Польщі в районі Західного Бугу, р. Солокія, на південь від Крилова, та на відтинку Білорусії передати частину Біловезької Пущі на ділянці Немирів-Ялівка з залишенням Немирова, Гойнівки, Біловежі та Ялівки на боці Польщі.

---

41 Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – С. 84.

Стаття третя визначала, що кордон на відтинку з Україною пройде по р. Сян, східніше населеного пункту Мичковці, далі східніше Перемишля, на захід від Рави-Руської до р. Солокія, звідси по р. Солокія і Західному Бугу далі на Немирів і Ялівку⁴².

Маючи на руках такий вагомий козир як ця угода, Й. Сталін погодився на зустріч із С. Миколайчиком. Проте, як і раніше в питанні кордонів сторони не дійшли згоди. Але невдачі Варшавського повстання і подальше успішне просування радянських військ по території Польщі змусили еміграційний уряд змінити свою позицію. В меморандумі від 20 серпня 1944 р. він застосовує таке обтічне формулювання: «На сході в межах польських кордонів повинні залишитись головні центри польського культурного життя і джерела сировини, які необхідні в економічному житті. Остаточне встановлення польсько-радянського кордону на основі цих принципів буде зроблене конституційним сеймом відповідно з демократичними принципами»⁴³.

Питання східного кордону Польщі стало каменем спотикання і під час переговорів між делегаціями КРН ПКНВ і польського еміграційного уряду, що відбулися в другій декаді жовтня в Москві. Б. Берут заявив, що КРН і ПКНВ прийняли лінію Керзона.

Новий тур суперечок за східний кордон спалахнув уже під час переговорів С. Миколайчика з Й. Сталіним. Й. Сталін ще раз підкреслив, що «лінія Керзона» є основою для врегулювання кордону між СРСР та Польщею. Як зазначав С. Миколайчик, з дискусії з радянськими діячами стало зрозуміло, що питання про ставлення до лінії кордону вирішено остаточно.

Підтримала Радянський Союз і Великобританія, яка не бажала загострювати відносини з СРСР.

---

42 Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – С. 84.

43 Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – С. 85.

За цих умов, на Кримській конференції США і Англія підтримали СРСР у питанні його кордону з Польщею. Взамін цих втрат вони ухвалили, що Польща отримає як компенсацію землі на заході⁴⁴.

Рішення Кримської конференції лягли в основу укладеного 16 серпня 1945 р. в Москві договору між СРСР та Польською республікою про радянсько-польський державний кордон.

За цим договором, кордон між обома країнами встановлювався вздовж лінії Керзона з відступами від неї у деяких районах від п'яти до восьми кілометрів на користь Польщі. Крім того Радянський Союз передав Польщі додатково територію до річки Західний Буг і р. Солокія на південь від Крилова – з відхиленням від лінії Керзона на 30 км у бік УРСР, а також частину Біловезької Пущі з відступом від лінії Керзона на 17 км у бік БРСР⁴⁵.

Визначення кордону супроводжувалось значним переміщенням населення, проте назвати його простим переміщенням важко.

У ході підписання договорів про встановлення польсько-українського кордону йшла гостра дипломатична боротьба представників різних держав. Крім того, саме позицією США і Великобританії щодо Польщі СРСР позначалися рішення договорів.

Україна при цьому на хід справи практично впливати не могла, хоча і йшлося про її етнічні території, поступатися якими Польща ніяк не хотіла.

Українське питання залишилось дразливим для польської політики. Практично всі польські партії й угруповання виступали за те, щоб землі Західної України, яка до початку Другої світової війни входила до складу Другої Речі Посполитої, залишалися у складі Польщі після закінчення війни. Відповідно, така настанова накладала відбиток на можливості і характер польсько-українського порозуміння.

---

44 Festung Breslau. 1945. Hisyoria i pamięć / pod redakcją Tomasza Głowińskiego. Wrocław, 2009. – S. 7–8.

45 Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Политиздат, 1974. – Т. 8. – С. 54.

Після довготривалої дипломатичної боротьби кордон між Польщею та Радянським Союзом було встановлено. Помітну роль в цих подіях відіграв Народний Комісаріат закордонних справ (далі НКЗС) УРСР.

Згідно з законом СРСР «Про надання союзним республікам повноважень в галузі зовнішніх зносин і про перетворення в зв'язку з цим Народного Комісаріату закордонних справ із загальносоюзного в союзно-республіканський Народний Комісаріат», затверджений X сесією Верховної Ради СРСР 1 лютого 1944 р., усі союзні республіки отримали право створювати власні наркомати закордонних справ для укладення угод та встановлення дипломатичних і консульських відносин з іноземними країнами.

Виходячи з цього, 4 березня 1944 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про утворення союзно-республіканського Народного Комісаріату закордонних справ УРСР». Україна першою серед союзних республік зробила реальні кроки на шляху втілення в життя рішень X сесії. Вже 5 березня 1944 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР Наркомом закордонних справ республіки було призначено відомого українського драматурга О. Корнійчука. Він енергійно розпочав розбудову нового зовнішньополітичного відомства. Проте насправді організація НКЗС України стала черговою «політичною грою» сталінського керівництва. Одержавши де-юре право мати власний народний комісаріат закордонних справ, Україна, разом з тим, де-факто не отримала права ані на встановлення дипломатичних зносин з іноземними державами, ані права ведення власного зовнішньополітичного курсу, який як і раніше, залишався повністю підпорядкованим союзному центру.

Автори численних праць, присвячених діяльності України на міжнародній арені, як правило, обмежувалися констатацією факту утворення НКЗС України у 1944 р. При цьому особлива увага надавалася вступу України до ООН у 1945 р.⁴⁶

---

46 Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. – С. 355-390.

Майже увесь 1944 р. і 1945 р. пройшли під знаком очікування в Україні встановлення дипломатичних відносин з іноземними країнами. Серед країн, з якими вже найближчим часом очікувалося встановлення прямих контактів, були передусім слов'янські сусіди України – Польща і Чехословаччина⁴⁷.

Дипломатичні відносини України з Польщею обмежувалися переговорами з прорадянським «Люблінським урядом», угодою про евакуацію українського і польського населення (підписано 9 жовтня 1944 р.) Уповноваженим від уряду УРСР головою РНК М. Хрущовим і Уповноваженим ПКНВ головою Комітету Осубкою-Моравським) та обміном державними візитами польських лідерів у жовтні 1945 р. до Києва і М. Хрущова у грудні 1945 р. до Варшави. Проте обміну дипломатичними представництвами внаслідок цього не відбулося.

Однак не слід вважати, що українські урядовці не брали участі у вирішенні питань, пов'язаних із визначенням післявоєнних кордонів України. Бурхливу діяльність у цьому напрямку проводив, зокрема, М. Хрущов, який по суті, став одним з ініціаторів збирання в єдиній українській державі її етнічних земель. Втім, як правило, діяльність М. Хрущова не обмежувалася столом переговорів, а ґрунтувалася на застосуванні як силових, так і суто пропагандистських акцій або «таємної дипломатії». Наприклад, в листі до Й. Сталіна від 10 липня 1944 р. М. Хрущов пропонував утворити в так званій Закерзонії – районах Польщі, заселених українським населенням, які не увійшли після 1939 р. до СРСР, радянське правління з метою надалі «коли це буде вигідно, проголосити офіційно про входження цих районів до складу СРСР, з приєднанням до радянської України»⁴⁸.

З Холмського, Грубешівського, Замостського, Томашевського, Ярославського районів і деяких населених пунктів, за планами голови РНК

---

47 Мальський М. З., Мацяк М. М. Теорія міжнародних відносин : підруч. / 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Кобза, 2003. – С. 89-96.

48 Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону 1941 – 1951 рр. – Львів : Каменярь, 1998. – С. 11.

України, могла б бути створена Холмська область УРСР з центром в місті Холм⁴⁹. Ці пропозиції М. Хрущова «з політичних міркувань» не знайшли підтримки в Москві, проте чимало «пропозицій» лідера українських більшовиків було враховано, зокрема, відносно Закарпатської України.

Проте утворення Наркому закордонних справ УРСР навіть у такому вигляді мало певні позитивні наслідки. Це стосувалось не тільки появи поняття «держава Україна» в назвах матеріалів західної преси, але й зрушень, які внаслідок цього відбувалися в самій Україні. Отже, сам факт виходу республіки на міжнародну арену, безумовно, сприяв зростанню національної самосвідомості українців, відчуття ними нації, що заслуговує на представництво в світовій міжнародній організації.

Створення змішаної польсько-радянської прикордонної комісії формально передбачалося ще договором від 26 липня 1944 р. Але у зв'язку з таємним характером підписаного договору, триваючими бойовими діями і напруженою ситуацією в прикордонних районах, а також надією польської сторони на суттєві зміни лінії кордону вона так і не розпочала своєї роботи. Договором від 16 серпня 1945 р. передбачалося створення змішаної комісії з місцеперебуванням у Варшаві через 15 днів після обміну ратифікаційними документами.

Польська сторона розпочала підготовку до створення комісії, зацікавлені адміністративні та господарські установи почали надсилати до міністерства закордонних справ пропозиції з «обґрунтування поправок лінії східного кордону». Стосовно його української ділянки можна виділити дві групи пропозицій. В їх основу покладалися насамперед комунікаційні і господарські обґрунтування, поряд з якими наводилися також і географічні та демографічні міркування. Перша група пропозицій стосувалася включення до Польщі нафто-

---

49 Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження : Збірник наукових праць ДАТІІ України. Інститут історії України. Редколегія: І. С. Хмель, В. С. Горак, О. М. Майборода, В. М. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 11.

і газоносних районів. Друга – передбачала вирішення на користь Польщі проблеми перетину лінією кордону залізничної і шосейної мережі.

Цим проблемам були присвячені дві спеціальні наради в міністерстві закордонних справ за участю представників зацікавлених міністрів та експертів, що проходили відповідно 13-14 грудня 1945 р. і 31 січня 1946 р.

Результатом обговорення першої стало рішення доручити відповідним міністерствам розробити до 20 січня 1946 р. об'єктивну документальну аргументацію стосовно пропонованих поправок: міністерству зв'язку (р-н Саліна, Хирова, Нижанковичі-Медики, Рави-Руської, Кристинополя – Сокаля – Ульвувка) та міністерству промисловості з інститутом геології (р-н Ванькова).

Після переговорів у Москві міністерство транспорту виступило з обґрунтуванням залишення за Польщею району Соліна, Хирова, Рави-Руської, ділянок залізниці Нижанковичі – Медика, Кристинопіль – Сокаль-Ульвувек⁵⁰.

На нараді в міністерстві закордонних справ було вирішено обмежитися вимогою найважливіших поправок, що на українському відтинку включали Хирів і нафто- та газоносні райони.

На цій же нараді було визначено основні принципи, яким мав відповідати новий кордон: прозорий і легкий для охорони та уникати частих загинів; проведений через економічно екстенсивні території, такий що враховував би етнічні співвідношення.

30 квітня 1947 р. в міністерстві закордонних справ Республіки Польща відбулася церемонія підписання «Протоколу-опису перебігу лінії державного кордону» і карт державного кордону. У той же день відбувся обмін названими документами.

Після обміну схем геодезичної сітки, переліку прикордонних знаків, каталогу координат і протоколів прикордонних знаків, який відбувся 7 травня 1947 р., сторони констатували завершення робіт з демаркації державного кордону.

---

⁵⁰ Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону 1941 – 1951 рр. – Львів : Каменярь, 1998. – С. 153.

В результаті демаркації його українсько-польського відтинку лінія перебігу останнього зазнала, у порівнянні з умовною лінією 16 серпня, загалом незначних змін: 19, 5 кв. км на користь УРСР та 20, 25 кв. км на користь Польщі, що означало отримання Польщею 0, 75 км територіальних надбань.

Проте діяльність «Змішаної комісії СРСР і Польщі з демаркації державного кордону між СРСР та республікою Польща» на цьому не завершилася: наступним покладеним на неї завданням була організація передачі і прийому демаркованого кордону. Пов'язані з цим питання стали головною темою Московської сесії «Змішаної комісії», яка тривала з 8 квітня 1948 р. до 8 липня 1948 р.

Результатом демаркації стала зміна початково встановленого кордону в наближенні до умовної лінії. Це привело до того, що ряд населених пунктів, які до цього часу знаходилися по одній його стороні, опинилися по другій, відповідно громадяни однієї держави опинилися на території іншої.

Отже, крім справ чисто демаркаційних, комісії довелося вирішувати ряд додаткових питань, що стосувалися переселення радянських громадян української національності, які відповідно до демаркованої лінії кордону опинилися на території сусідньої держави.

24 травня 1948 р. здійснено виведення прикордонних військ обох сторін на демарковану лінію кордону. Цього ж дня формально робота представництв була закінчена, проте остаточне узгодження текстів статистичних та інших документів, пов'язаних з передачею територій і наявного на них нерухомого майна, відбулося дещо пізніше: 12 червня 1948 р. в Медиці було підписано Акт стосовно територій УРСР, переданих Польщі, а 22 червня 1948 р. у Перемишлі – Акт стосовно територій, які відійшли від Польщі до УРСР.

В результаті демаркаційних робіт ще 9125 осіб розділили долю 482107 українців, виселених з південно-східних воєводств республіки Польщі на підставі Люблінської угоди від 9 вересня 1944 р. На територіях, що відійшли до Польщі, за результатами демаркації українсько-польського кордону 1946-1948 рр. було залишено державного і приватного майна на суму 372634400

карбованців. Вартість 1, 6 км залізничної колії, переданої УРСР, становила 8603900 злотих, а 782, 5 га лісу були передані без оцінювання його вартості в грошовому еквіваленті⁵¹.

Таким чином, демаркаційні роботи на радянсько-польському державному кордоні, розпочаті в березні 1946 р. згідно договору від 16 серпня 1945 р. були остаточно залишені, а Змішана Демаркаційна комісія припинила своє існування після підписання 9 липня 1948 р. Заключного протоколу до Протокольного опису перебігу лінії державного кордону, Договору про правові відносини на радянсько-польському державному кордоні і Конвенції про порядок врегулювання прикордонних конфліктів та інцидентів між урядами Республіки Польща і СРСР.

2.2. Реалізація радянсько-польського плану переселення

Розв'язання українського питання у воєнний та післявоєнний періоди включало вирішення декількох глобальних проблем: окрім питання кордону між ПНР і УРСР, актуальним було питання великих національних груп – поляків в Україні та українців у Польщі⁵².

Після завершення війни та встановлення нового польсько-радянського кордону у ПНР проживало майже 700 тис. осіб, що населяли прикордонні повіти Краківського, Ряшівського, Люблінського та Білостоцького воєводств. Незважаючи на віддаленість від головних центрів українського політичного, культурного та релігійного життя Галичини і Волині, тут існували передумови, які б сприяли виникненню компактної української національної меншини з визначеними політичними прагненнями⁵³.

---

⁵¹ Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону 1941 – 1951 рр. – Львів : Каменярь, 1998. – С. 181.

⁵² Остафійчук В. Ф. Історія України: сучасне бачення. – Київ : Знання-Прес, 2008. – С. 312–324.

⁵³ Вертелецька Н. В. Особливості переселення українців з Польщі на Україну 1944–1947 рр. // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж

Українське населення на цих землях не було прийшлим. Ця земля була для українців історичним, культурним, релігійним, мовним прикордонням. Хоча були взаємовживи з польською культурою, але існувало прагнення до самоідентифікації. Внаслідок віддаленості від традиційних центрів Галичини й Волині українське населення на цих землях було досить розмежованим політично, розділеним релігійно (греко-католиків близько 70%, православних 30%) і неоднорідним за рівнем розвитку національної свідомості. Така констатація дуже важлива аби зрозуміти позицію українців після 1944 р., а також для належної оцінки здійснюваної щодо них національної політики Польської держави, яка, нехтуючи вказаними чинниками, трактувала українську громаду суцільно як однорідну масу з виразно націонастичними, антипольськими та антикомуністичними поглядами.

До напливу значної кількості української людності в СРСР урядові чинники, зокрема працівники Народного Комісаріату Внутрішніх Справ (далі НКВС) готувались заздалегідь. Ще 28 серпня 1944 р. нарком Лаврентій Берія підписав наказ № 001063 про організацію контрольно-пропускних пунктів на українсько-польському кордоні. Керівництво прикордонних військ мало створити 12 таких пунктів. Також мало бути створено 6 контрольно-фільтраційних таборів, в кожному з яких могло б перебувати до 3 тисяч осіб. Охорона їх доручалася конвойним частинам військ НКВС. З метою початкової фільтрації депортованих для виявлення нелояльних щодо радянської влади та українських націоналістів на цих пунктах мали діяти комісії з трьох офіцерів органів безпеки.

Взаємне переселення відбувалося на виконання Угоди між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки та Польським Комітетом Національного Визволення підписаної 9 вересня 1944 р. у Любліні⁵⁴. Угоду підписали Микита Хрущов і Едвард Осубка-Моравський. Згідно з Угодою,

---

віків : зб. наук. праць. Т. 2 / упоряд. М. М. Кучерепа; за загал. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 224–232.

54 Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowki A. Masowe deportacji radzieckie w okresie II wojny światowej. – Wrocław, 1993. – S. 145-169.

взаємне переселення великих мас людей, до 9 вересня 1944 р. навіть ще не облікованих, мало бути проведене в дуже короткий термін – з 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р. Евакуацію проводили відповідно до домовленостей, а надалі і з Московською угодою від 6 червня 1945 р., за мовчазної згоди уповноважених з України південно-східних повітах Польщі.

Сторони Угоди брали на себе зобов'язання надати переселенцям, які прибували до їх країн, грошові позики в сумі 5000 радянських рублів або ж еквівалентну суму в польських злотих. Кожному евакуйованому дозволялося перевозити з собою продукти харчування, господарський реманент, побутове майно загальною вагою до двох тонн та гроші до 1000 рублів, а селянам також їхню худобу: коней, корів, овець, свиней, домашню птицю тощо. Житлові і господарські будівлі, залишені переселенцями: земля, ліс, луки, угіддя та окремо посіви підлягали опису та внесенню в необхідні для евакуації документи з тим, щоб після їх пред'явлення за місцем прибуття переселенці могли отримати відповідну компенсацію, тобто житло, двір, землю або грошову суму чи матеріальну компенсацію. За кожний залишений за місцем попереднього проживання гектар посіву переселенець мав одержати на місці прибуття чотири центнери зерна.

Особливо коригувалися строки виконання Угоди від 9 вересня 1944 р. Вже до кінця 1944 р. стало цілком очевидним, що завершення депортації до 1 лютого 1945 р. неможливо. Практично у грудні 1944 р. та січні 1945 р. вони тільки масово розпочалися. Наприклад, до 5 грудня 1944 р. з 87,7 тис. поляків Львова, які облікувалися, виїхали лише 946 осіб. З огляду на це сторони домовилися продовжувати термін виконання Угоди до 1 травня 1945 р. Коли ж і цей термін виявився нереальним, М. Хрущов звернувся до прем'єр-міністра Тимчасового уряду Польської республіки Е. Осубки-Моравського з пропозицією перенести дату завершення взаємної евакуації населення на 1 серпня 1945 р. Але і того часу виявилось недостатньо для завершення

масштабної взаємної евакуації. Строк офіційно перенесли ще до 15 січня 1946 р. Формально ж про виконання Угоди було оголошено тільки у липні 1946 р.⁵⁵.

Як з українського, так і з польського боку було проведено велику організаційну, виконавсько-силову, агітаційну, перевізну, охоронну роботу. Вже 19 вересня 1944 р. Раднарком УРСР і ЦКм КП(б)У прийняли постанову «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території Української РСР», якою було передбачено створення необхідних виконавських структур, визначено області прийому переселенців з Польщі, а також намічено інші заходи на виконання Угоди від 9 вересня 1944 р. Було сформовано Головне представництво Уряду УРСР у Любліні на чолі з М. Підгорним та в Луцьку на чолі із З. Бендажем. На польській стороні були створені евакорайони в кожному з повітів, з яких передбачався виїзд українців (у Холмі, Грубешові, Томашові, Замості, Красноставі, Білгороді, Владові, Сяноку, Ясло, Новому Сончі, Горинці). В західних областях УРСР евакорайони було створено в Луцьку, Ковелі, Володимирі, Рівному, Дубному, Львові, Городку, Кам'янці-Бузькій, Золочеві, Раві-Руській, Дрогобичі, Стрию, Самборі, Ходорові, Тернополі, Чорткові, Крем'янці, Станіславі, пізніше – у Чернівцях.

Заступниками державних уповноважених на рівнях державному та евакорайонів були офіцери органів НКДБ або відповідальної польської служби безпеки.

В розпорядженні названих структур для евакуації населення були відповідні збройні підрозділи та цивільні службовці: як правило, уповноважені як Уряду УРСР, так і ПКНВ виконували свої функції в тісному контакті з партійними органами та державними органами влади.

Створені з обох сторін кордону евакоструктури мали розпочати свою діяльність з 15 жовтня 1944 р. Всього в Польщі було взято на облік 497682 українці (125 949 сімей)⁵⁶.

---

55 Макаруч С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 104.

Сам процес виселення українців з їхніх споконвічних земель розпочався 1 листопада 1944 р. відправленням першого ешелону з жителями села Стрільці Грубешівського повіту. Ешелон складався з 28 вагонів, що повезли в УРСР перші 78 господарств, які налічували 290 осіб.

Згідно з умовами від 9 вересня 1944 р. переїзди повинні були носити виключно добровільний характер. У перші місяці перебігу операції виїжджали в першу чергу родини, господарства яких були зруйновані війною, а також ті, яким загрожували дії польського підпілля. Дехто вважає, що українські родини їхали в Україну, щоб зажити заможніше, оскільки в Польщі жили злиденно. Те, що українці в Польщі жили на загал бідніше, аніж поляки, – незаперечний факт. Зрештою, така доля чекала на кожен народ, котрий не користувався рівними правами з титульною нацією. Чинилися перешкоди в здобутті освіти, передовсім вищої, відповідно, українці були рідкістю в університетах, судах, торговельних установах, а особливо – в органах державної влади. Тобто, говорити, що українці були задоволені своїм матеріальним і соціальним становищем у Польщі, не доводиться. З другого боку, не можна думати, що українці в Польщі мали великі ілюзії щодо зростання добробуту своїх одноплемінників за радянської влади. Поодинокі українці виїхали до УРСР ще в 1939 р. і 1940 р. Проте потім вони не радили наслідувати їхній приклад⁵⁷.

З часом добровільність виїзду ставала щораз ілюзорнішою. Адміністрація окрім обмеження громадянських прав чинила тиск з метою збільшення числа оголошених на виїзд із Польщі.

Переселенські акції відбувалися одночасно з активними репресіями радянського режиму щодо українського націоналістичного підпілля – діячів

---

56 Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. Т. 2. 1946-1947 рр. – Львів, 1998. – С. 392 ; Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944-1947). Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну // Молода нація : альманах. – Вип. 1. – Київ, 2000. – С. 96-122.

57 Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. кол. Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 2. – С. 82–88.

ОУН і УПА. Ще 7 січня 1944 р. вийшло розпорядження № 20 за підписом Л. Берії, в якому Нарком наказував «усіх виявлених пособників на території України заарештувати з конфіскацією майна на основі наказу НКВС СРСР № 001552» (1940 р.). Усіх направляли до Черногорського спецтабору (ст. Черногорської копальні Красноярського краю) для їх подальшого утримання⁵⁸.

12 березня 1944 р. Нарком внутрішніх справ СРСР С. М. Круглов та його заступник І. А. Серов, які прибули на Україну за дорученням НКВС СРСР, повідомляли Берії, що вони «... на місці перевірили випадки проявів бандитизму з боку українських націоналістів у Ровенській, Волинській, Тернопільській областях. Серцевину бандитських формувань у цих районах складали загони так званої української повстанської армії («УПА»), створеної організацією українських націоналістів, бандерівців»⁵⁹.

НКВС СРСР інформував про обстановку, що склалася на Україні, Й. Сталіна і В. Молотова. Боротьба особливо загострилася у ході визволення Червоною армією західноукраїнських областей. Все це стало причиною появи розпорядження НКВС СРСР, прийнятого у березні 1944 р. «Сім'ї, зі складу яких маються оунівці, що перебували на нелегальному становищі або тих, що займалися бандитизмом, а також сім'ї засуджених оунівців взяти на облік і виселити до тилкових областей Союзу».

Впродовж 20 днів у березні 1944 р. проведено 65 чекістсько-військових операцій, у ході яких ліквідували повстанські групи «Еней», «Олег», «Чорна ворона» та ін.⁶⁰

Результати перших операцій були доведені до Й. Сталіна, В. Молотова, М. Хрущова. Останній вніс пропозицію «...повідомити українською мовою місцевим жителям районів, де ліквідовано банди, про склад банд, прізвиська

---

58 Див.: Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 21 (С. 20-26).

59 Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 21.

60 Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 21.

українців, про кількість вилученої зброї, а також про наступне переселення до Сибіру сімей активних учасників оунівських банд»⁶¹.

Подробиці щодо переселення були деталізовані у Наказі НКВС СРСР від 31 березня 1944 р. за підписом Л. Берії. Останній вимагав не зволікати з виконанням вказівок. «Направлення на заслання членів сімей оунівців і повстанців проводити після затвердження постанови, не чекаючи одержання рішення Особливої наради».

На початку квітня 1944 р. генерал І. А. Серов, який керував боротьбою з повстанцями, доповідав у Наркомат внутрішніх справ СРСР В. В. Чернишову, що до переселення з України готовий ешелон з 2000 сімей оунівців. Вони направлялися до Красноярського краю⁶².

Контингент осіб, що виселялися з розширенням військово-чекістських операцій, зростав. До кінця 1945 р. на спецпоселенні вже перебувало 16200 оунівців (6127 сімей), з них у Комі АРСР – 3608 осіб, Красноярському краї – 2060, Архангельській області – 4773, Кіровській – 1249, Молотовській – 5464, у Тюменській області – 290 осіб.

У Красноярському краї, зокрема, найбільше скупчення оунівців у 1945 р. спостерігалось у Норильському районі. Спецпоселенці працювали переважно на підприємствах гірничодобувної промисловості. Заступник начальника УНКВС по Іркутській області Тамман повідомляв у грудні 1944 р., що в регіоні розселено 3695 оунівців і членів їх сімей. Вони працювали у «Східсибірлісі» (139 осіб), на вугільних шахтах Черемхівського району (1265 осіб), на «Східсибвугіллі» (1126 осіб), решта – в сільському господарстві⁶³.

---

⁶¹ Цит. за: Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 21–23.

⁶² Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 21–23.

⁶³ Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 22.

Загалом у 1944 р. у східні і північні райони СРСР декількома етапами відправлено 100300 осіб – членів ОУН і УПА⁶⁴. Саме в цей час починається переселення польського населення з УРСР та українців з ПНР⁶⁵.

В ході переселенської операції число чинників, які б мали «заохочуюче» вплинути на українців, схильних залишитися у Польщі, аби вони наважувалися на еміграцію все збільшувалось. Серед найважливіших потрібно згадати позбавлення українців права на парцельовану в рамках рільничої реформи землю, ліквідацію українського шкільництва, освітніх та конфесійних організацій, ліквідацію Греко-Католицької Церкви та обмеження діяльності Польської Автокефальної Православної Церкви на території, населеній українцями.

У першій фазі переселенської акції (1944 р. – початок 1945 р.) серед виїжджаючих відносно незначний відсоток складали українці лівих переконань. Більшість з них залишили Польщу лише восени 1945 р. Причина полягає в тому, що в перший час після визволення польські органи влади зіштовхнулися з активністю і виразно сформульованими програмами українських організацій та лівої громадськості, особливо на Лемківщині та Люблінщині (Селянсько-Робітничий Комітет Лемківщини), а також на Перемищині (Український Громадський Комітет). До весни 1945 р. на цій території не було організованих структур ОУН і УПА⁶⁶.

Спільною метою цих товариств було прагнення до визнання автономії українського населення Польщі у політичній, економічній, релігійній та

---

⁶⁴ Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 22.

⁶⁵ Давидюк Р. Особливості розселення українців із Польщі в УРСР (1944–1948 роки) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепи. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 175–182.

⁶⁶ Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. кол. Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 2. – С. 129–137.

культурній галузях. Природною підставою такої позиції було неохоче, навіть деколи негативне ставлення до проблеми переселення на Україну, спричинене як психологічними факторами (любов до рідної землі, побоювання перед невідомим) так і політичними (страх перед колективізацією, сталінськими репресіями). Особливо деструктивну роль відігравав останній чинник, який стосувався як членів і прихильників ОУН, так і колишніх членів комуністичної партії Західної України.

Побоювання перед репресіями не було позбавлене сенсу. На Західній Україні найбільшого розмаху репресії проти українців сягнули саме в 1944 – 1945 рр. Поглиблювалися спогади тієї частини українського населення, яка після 17 вересня 1939 р. опинилася на території, зайнятій Червоною армією, де стала свідком колективізації та депортації⁶⁷.

У середині 1945 р. акція переселення в Україну цілком провалилася. Припинилося добровільне зголошення на виїзд, не допомагали жодні форми адміністративного тиску. У цій ситуації польський уряд вирішив звернутися до згаданих товариств за допомогою у здійсненні переселення. На організовану 24 липня 1945 р. Президією Ради Міністрів конференцію було запрошено представників українських громад з Краківського, Ряшівського, Люблінського воєводств. Делегати, привезені до Варшави, спеціальними літаками, ізольовані один від одного до самого початку конференції, сформулювали програми, суттю яких було залишення в Польщі. Вимагалось дотримання принципу добровільності щодо переселенської акції. Також від уряду вимагалось: відновлення українського шкільництва неповного середнього рівня та відкриття гімназій і учительських семінарій; охоплення українських селян рільничою реформою; поширення на членів УПА та ОУН амністії, гарантування українському населенню свободи релігійного практикування у греко-католицькому та православному обрядах, припинення примусового виселення

---

67 Вертелецька Н. В. Історіографія українсько-польських переселенських акцій 1944–1948 рр. // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. Збірник наукових праць. Ч. III / упоряд. М. М. Кучерепа; за загал. ред. М. М. Кучерепа. – Рівне, 2008. – С. 449–454.

українського духовенства; дозволу організувати українську політичну партію демократичного характеру на зразок існуючих єврейських, прийому українців на державні посади нарівні з поляками.

Уряд, у проголошеній на завершення конференції заяві зобов'язався не застосовувати примусу під час переселень, а також виконати більшість прохань української сторони. Несподіваний для урядової сторони перебіг конференції спричинився до відкликання в останню мить зустрічі делегатів з прем'єром Едвардом Осубкою-Моравським.

У кінці липня – на початку серпня 1945 р. було остаточно сформульовано польську національну політику щодо українців на десятиріччя. Польський уряд постав перед вибором: визнати право українського народу залишитися в Польщі на умовах повного рівноправ'я і пошани до національних прав, чи, ламаючи принцип добровільності, зазначений в умовах, виселити його цілком із застосуванням сили⁶⁸.

Важливим чинником було обрання польськими комуністами сталінської моделі національної політики: примусове переселення, застосування принципу колективної відповідальності, – ось засоби розв'язання проблем національних груп. Щодо українського питання спрацювали також додаткові чинники, які з часом рішуче вплинули на прийняття репресивної моделі національної політики. Антиукраїнські настрої з часом перестали панувати виключно у ендецькому середовищі. Дуже швидко погляди на новий територіальний порядок на Сході мали викликати незадоволення в українському питанні, як серед правих, так і в середовищі польських лівих.

З вересня 1945 р. уряд Польщі, ламаючи заяву, прийняту на Варшавській конференції, скерував на заселені українцями території 3 дивізії піхоти, метою чого було проведення примусового виселення українців з Польщі до СРСР. На переселенську акцію було свідомо спрямовано підрозділи Війська Польського,

---

68 Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Історія очима молодих дослідників. Збірник наукових праць. Вип. 2 / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 82–88.

сформовані з поляків, які походили з колишніх східних воєводств Речі Посполитої, особливо з Волині.

Більшість українських делегатів, які брали участь у конференції, було заарештовано, а пізніше виселено з Польщі. Організовані ними раніше українські комітети було ліквідовано, що призвело до знищення єдиної легальної репрезентації української громади, і тим самим до виникнення зовсім нового укладу політичних сил. З цього часу повністю домінуючу роль почав відігравати лише один чинник – ОУН і УПА, які, окрім політичної діяльності виразно антикомуністичного спрямування, почали застосовувати засоби збройного опору прийнявши на себе функції оборони українського населення від депортації.

Побутує твердження, що примусово переселяли лише тих українців, які були в ОУН-УПА або сприяли «бандерівцям». Всіх запідозрених в участі або сприянні УПА справді виселяли, але далеко за межі України. Поза тим, сам масштаб депортації цілковито спростовує наведене твердження. Адже викорінювали не просто певні категорії людей, а всіх без винятку українські й так звані змішані родини із сотень сіл і містечок⁶⁹.

Важливий аспект – неоднорідність настроїв населення західних земель. Скажімо, якщо змішані українсько-польські або ж українсько-німецькі родини на Холмщині були звичним фактом, то на Надсянні – радше винятком. Якщо західною Лемківщиною десятиліттями бродив привид москвофільства, то на Бойківщині подібні ідеї сприймалися як вияв ексцентричності. В деяких регіонах, наприклад, в західній Лемківщині, на час виселення оунівців не було. Однак це не заважало польським військовим заганяти українців у вагони.

Отже, під час переселенських акцій політичних поглядів людей ніхто не брав до уваги. Польщу «очищували» від українців, а УРСР – від поляків. Після того як УПА почало боронити українців Закарпаття від відселення, авторитет українського підпілля серед українців зріс ще більше. По суті, УПА була

---

69 Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – С. 282-288 с.

єдиною силою, на яку могли розраховувати зацьковані польськими і радянськими військовими люди.

Безсумнівно, відчуженість українського представництва, визнати котре в силу лівих переконань був зобов'язаний польський уряд, була дуже корисною для останнього з точки зору справжньої мети тогочасної національної політики. Це полегшувало урядові нехтування невігідними для нього методами політичного врегулювання, одночасно виправдовуючи адміністративні та репресивні дії.

Порушення принципу добровільності дозволило виселити в період від вересня 1945 р. до липня 1946 р., саме до часу припинення чинності Угоди про обмін населенням між Польщею та СРСР, понад 260 тис. українців. Всього від початку акції до СРСР переселено 482661 особу. Уникнути цього вдалося, згідно з офіційними статистичними підрахунками, що проводилися переселенською комісією 3239 родинам, тобто 14325 особам. Вже невдовзі ці дані виявилися применшеними принаймні на 140 тис. осіб⁷⁰.

Таким чином, метою переселенських акцій 1944 – 1946 рр. було встановлення нових державних кордонів і створення моноетнічних держав. Як бачимо, причин для цього було знайдено чимало, враховувалися лише інтереси політичної верхівки, а уподобання людей ігнорувалися. Важливо зазначити, що якщо перший етап переселення носив добровільний характер, то наступний здійснювався, в переважній більшості, силовими методами. Усвідомлення того факту, що на території Польщі залишилася невелика, але й надалі компактна українська спільнота, яку не можна переселити до СРСР, призвело до оформлення чіткої подальшої концепції.

Українські переселенці з Польщі розселилися не там, де бажали, а згідно вказівок та інструкцій. Відповідно до вказівки наркому внутрішніх справ СРС Лаврентія Берії, в 50-кілометровій прикордонній зоні розселення депортованих з Польщі українців було суворо заборонено. Керівникам облради з розселення

---

⁷⁰ Місило Є. Українці у Польщі (1944 – 1947) : генеза акції «Вісла» // Україна і Польща між минулим і майбутнім / Упорядник А. С. Павлишин. – Львів : Фенікс, 1991. – С. 12.

евакуйованого з Польщі населення у Західній Україні надіслано таке розпорядження: «Органами НКВС УРСР рад районів і населених пунктів вашої області віднесені до 50-кілометрової прикордонної смуги, розселення в якій евакуйованого з Польщі українського населення заборонено»⁷¹. Заборонялося розселятись також за 30 км від морських і за 30 км від обласних та магістральних шляхів. Крім того, на місці нового поселення українці не повинні були складати більше як 10% від населення даної місцевості. Якщо люди не виконували вказівок, їх знову переселяли⁷².

Рішення про відселення депортованих з прикордоння приймали представники найвищих ешалонів влади. Ще 21 вересня 1945 р. Рада Народних Комісарів СРСР прийняла рішення №1547, яким заборонила поселення закерзонців біля кордону⁷³. Відселити і матеріально влаштувати велику кількість людей було важко, і це загрожувало зривом сільськогосподарських робіт у західних областях, то згідно із вказівками Міністерства внутрішніх справ СРСР від 23 липня 1947 р. тим депортованим, що були матеріально влаштовані, займалися суспільно корисною працею та нічим себе не скомпрометували, було дозволено залишитись у прикордонній смузі⁷⁴.

Спостерігається постійне втручання радянської влади у процес переселення українців, коли вони вже освоїлися на «нових» землях, їх знову змушували переселятись.

За повідомленням Міністерства Державної Безпеки УРСР станом на 15 липня 1946 року в порядку репатріації із Польщі на територію Української РСР прибуло 112 865 сімей українців-переселенців загальною чисельністю 442 420 осіб, значна частина яких знаходилася в складних матеріальних та житлово-побутових умовах⁷⁵.

---

⁷¹ Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – С. 288.

⁷² Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – С. 288.

⁷³ Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – С. 341.

⁷⁴ Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – С. 346-347.

⁷⁵ Лист В. Абакумова до Л. Берії щодо незадовільних матеріально-побутових умов українських сімей, переселених з Польщі до УРСР. 6 серпня 1946, Москва // Польща та

Значна частина українців-переселенців направлена в Дніпропетровську, Одеську, Миколаївську, Херсонську, Запорізьку, та інші східні області УРСР, решта – в райони Західної України. Розселення переселенців у Західній Україні пройшло успішніше: майже всім надані будинки, які раніше належали полякам, які виїхали з СРСР. Натомість у східних областях, де лише частина переселенців отримала будинки, які раніше належали німцям-колоністам, – більшість розселена шляхом ущільнення житлової площі колгоспників⁷⁶.

Чому багато переселенців для місця свого нового проживання в Україні обирали саме Схід та Південь? Хоча не є відомими конкретні документи чи урядові інструкції, в яких би пояснювалися плани поселення такої значної частини закордонців саме у Східній Україні, де не було практично ні вільного житла, ні якихось інших умов для адаптації. Станом на 1 листопада 1944 року було подано заяв про бажання бути евакуйованими з території Польщі в колгоспи областей УРСР від 11 594 сім'ї, загальною кількістю 45 431 людини⁷⁷.

Пояснити це можна декількома фактами. За повідомленням Головного Уповноваженого Уряду УРСР, своє бажання бути евакуйованими тільки в колгоспи областей УРСР саме населення пояснювало так: «Не бажаємо жити на кордоні або поблизу нього. Переселятися в прикордонні райони, – це все одно, що перейти з хати в сіни... Бажаємо переїхати в області, де ніколи не будемо відчувати ні ми, ні наші нащадки польського гніту... Ми бажаємо жити і працювати в колгоспах, так як в колгоспах жити непогано. Ми це бачимо з того, що колгоспники на фронті дуже захищають свої колгоспи»⁷⁸.

Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с. – С. 868.

⁷⁶ Довідка МДБ УРСР про важке становище українців, переселених з Польщі до східних областей УРСР, та про діяльність ОУН серед переселенців. Березень, 1947, Київ // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с. – С. 918.

⁷⁷ Доповідна записка М. Хрущова Й. Сталіну про хід роботи щодо реалізації Люблінської угоди стосовно переселення українського населення з Польщі і польських громадян з УРСР. 27 листопада 1944, Київ // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с. – С. 270.

⁷⁸ Там же.

Впливали і радянські агітатори, які проживали на Закерзонні, більшість з яких була вихідцями саме із Східної України, вони добре знали українську мову і рекомендували місця для поселення.

Важливим для переселенців був релігійний фактор, – жителі Холмщини, значної частини Підляшшя та Лемківщини належали до православної конфесії. Церква цього обряду відвідувало до 40% з 700 тис. українців, що залишилися у межах Польської Держави⁷⁹. На Закерзонні у ті часи існували проблеми у взаємовідносинах православних і греко-католиків. Набагато більше проблем було у відносинах між православними й римо-католиками. Після руйнування православних храмів на Холмщині у міжвоєнний період чи перетворення їх на костьоли люди прагнули жити серед одновірців, щоб мати гарантію свободи віросповідання. Не знаючи, що церква в УРСР майже ліквідована й більшість храмів закриті, частина православних українців Польщі хотіли оселитися серед християн своєї конфесії⁸⁰. Але здебільшого закерзованців примусово відправляли до Східної України. Як правило, це було бажання тих чиновників переселенських комісій, що формували ешелони. Людей силою приганяли на станцію, яка була оточена радянськими чи польськими військами і змушували розписуватися у списках осіб, які погодилися на добровільний виїзд. Це говорить про те, що ніхто їх уже не питав, куди вони насправді хочуть їхати. Тих, які відмовлялись підписувати такі документи, голодом, холодом, нападами і грабунками змушували їхати туди, куди їм наказують. Права вибору регіону поселення, конкретного району, міста або села їм ніхто не давав. Могло бути так, що не тільки жителі одного села потрапляли в різні регіони, а й одна сім'я могла бути розірваною. Більшість депортованих дізнавалися про місце нового поселення тоді, коли їхній ешелон зупинявся й лунав наказ вивантажуватися⁸¹.

---

⁷⁹ Акція «Вісла» : документи / Є. Місило. – Львів-Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1997. – С. 11-12.

⁸⁰ Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944-1946): Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну // Молода нація : альманах. – Вип. 1. – Київ, 2000. – С. 105.

⁸¹ Там же. – С. 103.

Свою роль має і об'єктивний фактор, адже велика частина жертв України у Другій світовій війні припадала саме на Східну Україну. Тому, для поновлення місцевих людських ресурсів депортовані з Польщі українці спрямовувались саме туди і мали відбудувати господарство.

Урядові чиновники, розселяючи переселенців серед радянських людей у східних областях прагнули ліквідувати вплив національної ідеї, адже серед українців Лемківщини, Холмщини, Надсяння і Підляшшя вплив ОУН-УПА, як і по всій Західній Україні, був дуже сильний. Інструкцією командування ОУН-УПА до кожної великої групи переселенців планувалося призначити кількох досвідчених членів ОУН. В обов'язки цих членів ОУН входила опіка над виселеними, вивчення місцевості й вростання в неї і перебування до часу, коли будуть змінені обставини. Підпільникам заборонялося створювати організаційну сітку на місці нового поселення для запобігання дочасного викриття органами радянських служб безпеки⁸².

Не варто забувати і про проблему мови, оскільки офіційна влада в переважній більшості була російськомовною, то говірка закерзонців виділялася на фоні місцевого населення.

Державні урядові документи засвідчують те, що було зроблено все для якнайскорішого пристосування людей до нових умов. Насправді ж значній частині закерзонців доводилося самотужки переїжджати не лише з Польщі в СРСР, а шукати кращої долі на території України. Тому закерзонці почали масово переселятися в Західну Україну. Виділимо лише основні причини цього: проблема клімату – гірські лемки, які переселялися в спекотну рівнину масово хворіли; наддніпрянські селяни, які відчували на собі політику радянської влади, вороже дивилися на переселенців, які привозили з собою корів, овець, домашню птицю та ще й отримували зерно та картоплю; в більшості закерзонців не визнавали за українців і називали поляками; прагнення переселенців вести індивідуальне господарство, а не жити в умовах колгоспної

---

⁸² Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944-1946): Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну // Молода нація : альманах. – Вип. 1. – Київ, 2000. – С. 105.

системи; тяжкі умови проживання; голод 1946 р., викликаний політикою хлібозаготівель в південних областях України⁸³.

В історичній літературі представлені умови проживання переселенців на півдні УРСР. В Кіровоградській області із прибулих 2 210 сімей отримали квартири 111 сімей, решта переселенців розміщені в квартирах колгоспників по 2-3 сім'ї. Із прибулих в Полтавську область 1 749 сімей переселенців, квартирами забезпечено лише 648 сімей, решта розміщені в непридатних приміщеннях. В Одеську область прибуло 4 942 сім'ї, із них квартирами забезпечено 3 337 сімей, решта живе в приміщеннях, які не придатні для житла. В Новгородському районі Кіровоградської області на 15 липня 1946 року повинно було бути побудовано 275 будинків для переселенців, фактично приступили до будівництва лише 14 будинків. У Велико-Токмацькому районі Запорізької області переселенці до будівництва будинків не приступають, так як районні організації належної допомоги для заготовлення будівельних матеріалів не надають. У переселенців відчувається нестача одягу та взуття, через які діти не ходять до школи, а дорослі не виходять на роботу⁸⁴.

«Ми ще раз стикаємось з тим фактом, що обставини примусили до того, що населення повертається до колишніх місць свого проживання. Ці люди йдуть на радянські території до Репатріаційних управлінь, обґрунтовують, що вони родом з Польщі і отримують документи польських громадян, які законно можуть повертатися на територію Польської Держави. Люди реєструються в Комітеті Польських Патріотів у Львові, і отримують посвідчення від того Комітету. Всі, хто повернувся з території СРСР, у Репатріаційному управлінні зафіксовані як радянські громадяни, з огляду на те постає дуже серйозна проблема, оскільки зараз вони вже не мають права на громадянство Польської

---

⁸³ Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944-1946): Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну // Молода нація : альманах. – Вип. 1. – Київ, 2000. – С. 106.

⁸⁴ Лист В. Абакумова до Л. Берії щодо незадовільних матеріально-побутових умов українських сімей, переселених з Польщі до УРСР. 6 серпня 1946, Москва // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с. – С. 868.

Держави. Це населення повертається у жалюгідному вигляді, привозить з собою дуже малу кількість худоби, зовсім немає харчів, воно дуже бідне і немає одягу, просто кажучи, голе і босе, а що найгірше – це стан здоров'я цього населення, який створює основи побоюватися пошесті тифу і всілякого роду шкірних хвороб. Виникає складне становище відносно прийняття рішення, що робити з тими, які повертаються, як вирішити проблему харчування і приміщень, оскільки будинки, залишені ними, у більшості розібрані Земельним управлінням, а в решті залишених будинків поселено справжніх польських репатріантів, які були переселені на основі міждержавного договору. Через це постає багато непорозумінь між населенням, що залишилося, і тим, що прибуло і вимагає повернення будинків, якими колись володіло, а також худоби, оскільки цієї не взяло з собою, вони пояснюються при тому, що ніяких грошей за це не отримало, не одержали також ніякої компенсації на території СРСР»⁸⁵.

Проте не всім бажаючим вдавалося переїхати на Західну Україну. Зафіксовані випадки, коли переселенцям, які їхали поїздами, навіть відчеплювали вагони на залізничних станціях.

Переселенці вважали, що на Західній Україні умови будуть кращими. Говірка лемків і холмщаків особливо не виділялася у цьому регіоні, а сільське господарство ще не було колективізоване, було одноосібне господарство.

Оскільки люди масово тікали зі Сходу України, то 3 жовтня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний видав наказ №000172 «Про запобігання самовільним переїздам господарств евакуйованого з Польщі українського населення», що мав спинити цей потік самовільних мігрантів⁸⁶. Згідно з цією постановою всім переселенцям категорично заборонялося переселятися на захід.

---

⁸⁵ Лист А. Мішталя до МАП стосовно масового повернення на територію Горлицького повіту лемків, переселених в Україну. 21 січня 1946, Рясів // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с. – С. 694.

⁸⁶ Забровний Б. Й. Генезис і перебіг акції «Вісла» // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. – 2001. – № 11. – С. 112.

Але потік переселенців із сходу на захід не припинявся. 23 березня 1946 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У прийняли спільну постанову, згідно з якою заборонялася видача будь-яких документів переселенцям, що прибули із Східної України в Західну. Але в Західній Україні також видавалися різні постанови та інструкції щодо переселенців⁸⁷.

Свідчення людей, які переживали переселення, яскраво віддзеркалюють ті складні неоднозначні процеси життя, наповнені тривогами, переживаннями, болем. Вивезений з Польщі в 1944 році Остапюк Павло Дмитрович згадує:

«Народився я в с. Осова Владавського повіту Люблінського воєводства (Польща), а пізніше Владавський р-н, Люблінська обл. Сім'я складалася з 5 осіб. В 1937 р. сім'я переїжджає в сусіднє село (колонію) Малий Мокошин біля самої границі с. Косинь на місцевість, де колись жили батьки моєї матері. Побудували нову хату, стодолу, обору і колодязь. В той час мали одного коня, дві корови, птицю. Земля була в 4-х місцях в кількості 8,3 га; орної землі було 5 га; мали частину свого лісу. В 1938 р. посадили новий сад в 50 дерев.

1 вересня 1939 р. територію Польщі зайняла німецька влада. Під цієї владою жили до 1944 р., а осінню 1944 р. нас примусово вивезли на територію Радянського Союзу. А було це так. Оскільки ми жили біля с. Косинь, то комісія, яка прибула в це село, викликала людей до якоїсь хати і та описувала майно кожної сім'ї, в тому числі і нашої. Потім під'їжджала машина (студобекер) до нашої хати, були на ній якісь люди і військові. Грузили на машину картоплю, зерно, деякі необхідні речі, одяг. І повезли на станцію приблизно 5-7 км від нашого села (станція біля с. Собібор), де залізниця з'єднувалася м. Владаву із м. Холм, це паралельно майже до річки Західний Буг.

---

⁸⁷ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. Р-654, оп. 1, од. зб. 1. Постановлення Совета Народных Комиссаров УССР и Центрального комитета КП(б)У, арк. 2 ; ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, од. зб. 2. Информации, справки, сведения о расселении и хозяйственном устройстве переселенцев из Польши и Чехословакии на территорию Ровенской области (15 октября 1944 – 28 августа 1946), арк. 15 ; ДАОР, ф. Р-654, оп. 1, од. зб. 4. Постановлення Ровенского облисполкома (20 октября 1945 – 13 июля 1946), арк. 10.

Тоді на машині поїхала мати і два менші брати Іван і Степан. А я з батьком підводою, на віз поклали трохи сіна, а до нього прив'язали корову. Коли відходили від своєї присадиби всі ми плакали і цілували хату, а я ще підбіг до дерева і поцілував ті, де я ласував яблука, груші і сливи. Перехрестилися – і в дорогу... На станції нас погрузили у вагон. Повезли нас у Миколаївську обл.

На станції м. Миколаїв ми висадилися і почали перевозитись у с. Шульц (віддаль до нього приблизно 20 км). Перевозились протягом декількох днів своїм транспортом. Будинки і огорожа в селі були муровані, нас поселили у хату, яка була крита кольоровою черепицею. Були ми там до 1946 р.

А чогось стан здоров'я в більшості людей ставав не нормою. Старші люди постійно хворіли, мій старший брат Степан помер. Малі діти чогось не витримували такого клімату. Зима там майже без снігу, а мороз такий, що земля тріскає; літо сухе, так пригріє сонце, що знову земля тріскає. Тому люди почали перебиратися на територію Західної України, бо клімат тут майже такий, як на території Польщі, де ми жили. Наша сім'я також перебралася на Захід у с. Люцинів Рівненської області Тучинського району. В цьому селі проживали наші родичі, які в 1940 р. виїхали сюди із Польщі добровільно. Потім батьки знайшли квартиру у Тучині. Так живу я тут і нині»⁸⁸.

Отож процес переселення українців з Польщі до України на початковому етапі мав характер евакуацій з елементами добровільності, а згодом став примусовим і силовим. Українці на території УРСР піддавалися переселенню, з південно-східних областей на Західну Україну. Українські переселенці не прижилися у південно-східних областях з огляду на соціально-економічні і політичні фактори; кліматичні умови та ін.

---

88 Спогади Павла Дмитровича Остапука, який народився в с. Осова Владавського повіту Люблінського воєводства. Записані Р. П. Давидюк. – Див.: Давидюк Р. Особливості розселення українців із Польщі в УРСР (1944–1948 роки) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепи. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 175–182.

Висновки до розділу 2.

Констатуємо, що геополітичні зміни у Центрально-Східній Європі на завершальному етапі Другої світової війни торкнулися українського питання – приєднання західних областей України до УРСР. На Ялтинській конференції у лютому 1945 р. лідери СРСР, США та Великобританії погодилися на приєднання західноукраїнських земель до СРСР, а кордон провести по «лінії Керзона». Розв'язання українського питання у воєнний та післявоєнний час включало вирішення декількох глобальних проблем: окрім питання кордону між ПНР і УРСР, актуальним було питання великих національних груп – поляків в Україні та українців у Польщі. Взаємне переселення відбувалося на виконання угоди між урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення, підписаної 9 вересня 1944 р. у Любліні (угоду підписали М. Хрущов і Е. Осубка-Моравський). Встановлювався термін переселення: від 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р.; евакуацію проводили відповідно до домовленостей, а далі – згідно з Московською угодою від 6 червня 1945 р. Сторони обумовили матеріальні та грошові компенсації переселенцям, забезпечення їх житлом та ін. Діяло Головне представництво уряду УРСР у Любліні та польське у Луцьку. Влада коригувала здійснення угоди та термінів евакуації. До кінця 1944 р. стало цілком очевидним, що завершити її до 1 лютого 1945 р. неможливо (масове переселення розпочалося лише у грудні 1944 р. – січні 1945 р.); сторони домовилися продовжити терміни виконання угод до 1 травня 1945 р.; після звернення М. Хрущова дату перенесли до 1 серпня 1945 р.; термін офіційно переносився ще до 15 січня 1946 р.; формально про виконання угоди було оголошено тільки у липні 1946 р. На початковому етапі власті демонстрували добровільний характер евакуації; з часом адміністрація окрім обмеження громадянських прав чинила тиск з метою збільшення числа оголошених на виїзд з Польщі. Метою переселенських акцій 1944–1946 рр. було встановлення нових державних кордонів і створення моноетнічних держав; у здійсненні евакуації населення враховувалися лише інтереси політичної верхівки.

РОЗДІЛ 3.
УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ
У ВОЛИНСЬКІЙ ТА РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ (1944–1950 РР.)

3.1. Розселення українців з Польщі у Волинській та Рівненській областях

30 вересня 1944 р. було утворено відділ у справах евакуації і розселення українського і польського населення при виконкомі облради депутатів трудящих⁸⁹. Він складався із 3 осіб⁹⁰. Начальником відділу було призначено Радченка А. Я. У відділі окрім Радченка А. Я. працював старшим інспектором Жемчужний, але він 16 липня 1945 року був відкликаний відділом кадрів облкому КП(б)У і скерований на іншу роботу. З липня 1945 по липень 1946 р. у відділі працював лише один Радченко і з липня 1946 р. був прийнятий і працює на даний час старшим інспектором Чинчук. Таким чином кадровий склад відділу був незначним. На відділ у справах евакуації і розселення українського і польського населення були покладені наступні обов'язки:

- 1) уточнити земельні площі по районах, які звільнилися після евакуації польського населення;
- 2) кількість залишених житлових і господарських будинків, в яких можна розташувати прибуваюче українське населення з Польщі;
- 3) розробити заходи прийому і розміщення переселенців з Польщі;
- 4) контроль за виконанням усіх цих заходів також був покладений на заступника голови Облвиконкому А. Радченка і завідувача сільськогосподарського обкому КП(б)У Журавля⁹¹.

Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 15 грудня 1944 р. № 1678 було встановлено план розміщення переселенців по нашій області в кількості 1623

---

89 Білас І. Механізми депортації українського і польського населення в 1944-1946 роках // Золоті ворота. – 1991. – № 2. – С. 181-185.

⁹⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 45-49.

⁹¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 45.

господарства. Виходячи з цього рішення, було складено план про розміщення переселенців в 19 районах області. Райони були завчасно поставлені до відома про прийом переселенців і провели відповідну роботу спільно з відділом у справах евакуації і переселення⁹². Таким чином, коли з грудня 1944 р. до нас стали прибувати громадяни української національності з Польщі, до їх приїзду вже були підготовлені для заселення житлові і господарські приміщення⁹³.

На основі постанови облвиконкомом був складений план розміщення переселенців на території Рівненщини⁹⁴. Цей план передбачав розселення українців у 19 районах області (таб. 3.1).

Таблиця 3.1

План розташування українців у 19 районах Рівненської області

Назва районів	План розселення	
	Село (сімей)	Місто (сімей)
1. Березно	50	23
2. Верба	20	-
3. Володимирець	30	-
4. Гоща	25	-
5. Дубно	40	100
6. Здолбунів	20	50
7. Клесів	40	-
8. Костопіль	30	100
9. Клевань	50	-
10. Сосновськ	560	-
11. Межеричі	40	-
12. Мізоч	25	-
13. Олександрія	40	-
14. Острог	30	80
15. Рафалівка	30	-
16. Рівне	50	50

⁹² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 46.

⁹³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 46.

⁹⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 81.

17. Рокитно	60	-
18. Сарни	40	20
19. Тучин	20	-
По області	1200	123⁹⁵

Було проведено облік землі по районах для наділення переселенців, встановлено зв'язок з представниками районів для забезпечення прибулих.

Таким чином, прийом населення розпочався з грудня 1944 р. і до 15 листопада 1945 р. було прийнято 1038 сімей. Водночас, вже на першому етапі переселення в область самовільно прибули із східних областей України 1885 сімей⁹⁶. Місцеві адміністрації змушені були зайнятися і новоприбулими із південно-східних областей.

Облаштування прибулих виглядало так: забезпечено житловими будинками і господарськими будовами 794 планових сімейств і 60 непланових сімейств; забезпечено квартирами і окремими кімнатами 238 планових і 289 непланових сімейств. Інші розташовувалися по приватних квартирах і їм були надані садиби для будівництва будинків⁹⁷; наділено землею 851 планова сім'я, вони отримали 4297 га і 296 непланових сімейств, які отримали 1069 га землі⁹⁸.

Прибулі на станції для розвантаження ешелони з переселенцями зустрічали працівники районів, надаючи їм транспорт для перевезення, після чого вони скеровувалися на місця розселення, де їм надавалися будинки, господарські приміщення і земля⁹⁹.

Серед керівництва Рівненської області були різні думки відносно кількості переселенців, яких можна розмістити. Були й такі, які заявляли, що в області можна буде розмістити близько 6400 сімей, в т.ч. в м. Рівне 200 сімей, оскільки в області є залишених садиб 11446 і польського населення 4893 господарства, усього садиб 16 339; але садиб, які мають житлові будинки тільки 5990;

---

95 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 81.

96 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 82.

97 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 82.

98 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 82.

99 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 82.

залишених орних земель 72 348 га, орної землі польського населення – 9 111 га, а всього – 81459 га. Ця площа орної землі може бути розподілена між українськими переселенцями¹⁰⁰.

15 грудня 1944 р. прибуло лише 16 сімей, в загальній кількості 53 особи. Населення прибуло 14 сімейств із Холмщини с. Байславіца і 2 сім'ї (одиначки) із м. Ярослава. Переселенці привезли з собою: коней – 13, корів – 13, свиней – 3, овець – кіз – 2 шт., плугів – 6 шт., борон – 12 шт., культиваторів – 1 шт., возів – 9 шт. Переселенці розміщені: 14 сімей в Рівненському районі (с. Новий Двір і Городок) і 2 сім'ї (одиначки) в м. Костопіль у Волинському лісгоспі¹⁰¹.

Про прибуття переселенців складався відповідний акт, зокрема, 19 січня 1945 р. в присутності старшого інспектора Рівненського обласного відділу по евакуації польського населення в Польщу і розміщення евакуйованих українців з Польщі в Рівненську область Жемчужного і голови Дубнівського районного виконавчого комітету ради депутатів трудящих Яворович Н. С. було складено акт в тому: 18 січня 1945 р. на станцію Дубно прибуло 17 сімей українців з польської території в 13 вагонах, які були розвантажені.

Для перевезення сімейств були вислані райвиконкомам підводи в кількості 15 шт. Відповідальним за прийом і розселення їх на місці призначений заступник голови райвиконкому Москаленко М. І.¹⁰²

Однак сім'ї залишалися тимчасово розміщеними в передмісті Дубно, не дивлячись на мороз. В подальшому планували протягом п'яти днів слід повністю розмістити сім'ї на постійне місце проживання – сільських жителів в село Варковичі, а міських жителів в м. Дубно; виділити їм паливо; потребуючим продовольства видати продукти відповідно до актів які є у переселенців на руках; забезпечити їм видачу сіна, соломи, зерна і картоплі. Зазначалось, що після розміщення переселенців на постійному місці проживання, негайно приступити до наділення їх землею і закріпити за ними

---

¹⁰⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 25.

¹⁰¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 187.

¹⁰² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 149.

будинки згідно актів здачі ними нерухомого майна залишеного на території Польщі; робітникам і службовцям надати роботу по їх кваліфікації за місцем постійного проживання¹⁰³.

25 січня 1945 р. в Рівненську область прибули переселенці головним чином Холмського і Люблінського повітів в кількості 106 сімейств – 400 осіб. Переселенці прибули залізничним транспортом (73 вагони).

Населення привезло з собою:

Худобу: корів – 114; коней – 101; свиней – 48; овець – 45; птиці – 409.

Інвентар: плугів, борон, культиваторів, молотило – 204 шт.

Прибуле українське населення розміщено в наступних районах: Рівненський район – 38 сімей (селяни); Рівне місто – 5 – службовці; Тучин – р-н – 1 – одиночка; Костопіль – місто – 2 – службовці; Млинівська МТС – 1 – слюсар; Олександрійський р-н – 40 – селяни; Здолбунів – місто – 2 – службовці; Дубенський р-н – 17 – селяни. Разом – 106¹⁰⁴.

Відразу по приїзді переселенців власті почали здійснювати контроль за різного виду відшкодуваннями, які їм надавалися на місці. Зокрема, управління фінансів УРСР повідомляло, що єдиним документом на право одержання сільськогосподарських продуктів замість зданих в Польщі при виїзді евакуйованим українським населенням є акт-накладна. Тому, якщо розписки на здані в Польщі продукти не замінені на акти-накладні, то їх необхідно замінити.

Сектор переселення мав негайно зібрати від прибулого населення точні адреси місць здачі продуктів в Польщі і разом з копіями розписок прислати для відправки Головному Уповноваженому Уряду Української РСР в Польщі. Якщо на місцях у Польщі будуть виявлені акти-накладні в районних уповноважених, то останні будуть направлені в сектор розселення для вручення¹⁰⁵.

Інформацію про наступну партію переселенців маємо за 3 квітня 1945 р. Прибуло 205 вагонів; кількість сімей – 313 (1100 осіб). Прибулі переселенці

---

¹⁰³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 149.

¹⁰⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 139.

¹⁰⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

головним чином селяни. Привезли з собою таку кількість худоби: велика рогата худоба – 339 голів; свиней – 133; коней – 262; овець – 64; птиці (переважно курей) – 1605 шт.; вуликів – 145 шт.

Привезено необхідний сільськогосподарський інвентар: плугів кінних – 147 шт.; борон – 189 шт.; культиваторів – 63 шт.; збиральних машин – 11 шт.¹⁰⁶

Переселенці розташовані у 8 районах області, головним чином в таких: Дубно – 119 сімей, Рівне – 60, Олександрія – 40, Острог – 32, Клевань – 28, Верба – 15 і ін.¹⁰⁷

У більшості випадків переселенці отримали в користування будинки, господарські приміщення (Рівненський р-н, Олександрія, Острог). Частина, близько 20-25 % переселенців проживають спільно з польським населенням (Клевань, Дубно, Здолбунів). Такі райони як Рівненський, Олександрійський майже повністю наділили переселенців землею, в інших районах іще цієї роботи не завершили. В Дубно частина переселенців до сих пір ще проживає в місті і землі не отримала. У Клеванському районі 6 сім'ям переселенців не надано садиб і будинків. В інформації керівника групи по переселенню зазначається, що і самі переселенці часто винні в несвоєчасному отриманні землі і садиб: постійно намагаються знайти для себе в районі щось краще і нерідко по 2-3 рази переїжджають із однієї садиби в іншу (Олександрія, Верба і Дубно). Частина переселенців до сих пір не отримали сільськогосподарських продуктів, за здані у Польщі (картопля, зерно, сіно і ін.), це Рівненський район, Клеванський і Олександрія¹⁰⁸.

У зв'язку з постійним рухом переселенців, навіть в межах районів і окремих сіл, було спеціальне рішення Ради Міністрів ЦК КП(б)У про недопущення самовільних переходів переселенців, але все такі переходи відбуваються¹⁰⁹.

---

¹⁰⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 175.

¹⁰⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 175.

¹⁰⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 175.

¹⁰⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 73.

В інформації про розміщення українського населення, яке прибуло із Польщі в райони Рівненської області станом на 1 червня 1945 року йдеться, що згідно рішення РНК і ЦК КП(б)У від 15 грудня 1944 р. для Рівненської області був встановлений план розселення евакуйованого із Польщі українського населення в кількості 1623 сімей; другим рішенням РНК і ЦК КП(б)У в квітні 1945 р. план розселення українського населення по Рівненській області був збільшений до 2000 сімей. Виходячи з цього рішення по області було складено новий план розселення переселенців по 20 районах¹¹⁰.

Перші партії переселенців почали поступати в область в листопаді 1944 р. До 1 червня 1945 р. в область поступило 815 сімей (2962 особи)¹¹¹ (таб. 3.2).

Переселенці прибули в область виключно залізничним транспортом 520 вагонів і привезли з собою: рогатої худоби – 799 голів, коней – 578, свиней – 379, овець і кіз – 162, домашньої птиці – 2094 шт., плугів – 574, сіялок – 12, борон – 502, культиваторів – 97, зернозбиральних машин – 30¹¹².

Таблиця 3.2

Розміщення переселенців у районах Рівненської області

Назва району	Слід розмістити	Розміщено прим.
1. Березно	73	62
2. Верба	20	15
3. Красноармійськ	30	5
4. Гоща	25	5
5. Дубно	140	151
6. Здолбунів	10	10
7. Млинів	60	36
8. Клесів	140	8
9. Костопіль	100	73
10. Клевань	60	53
11. Людвипіль	697	7
12. Межиричі	40	-
13. Мізоч	25	32
14. Александрія	40	50
15. Острог	110	80
16. Рівне	100	137
17. Рокитно	260	-

¹¹⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 96.

¹¹¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 96.

¹¹² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 96.

18. Сарни	60	2
19. Тучин	20	5
20. Козин	-	12
21. Демидівка	-	10
22. Острожець	-	12
Всього	2000	815¹¹³

З цієї таблиці видно, що переселенці розселилися виключно в південній групі районів. Обласні власті зазначали, що подальше розміщення в південній частині районів неможливе, у зв'язку з відсутністю в цих районах житлових будинків. Є можливість розмістити ще близько 100 сімей в таких районах як Корець, Межирічі, до того ж Корецький район може прийняти до 60 сімей; зокрема на цукровий завод як робочу силу, а Межирічі до 40 сімей в колгосп ім. Ватутіна¹¹⁴. До цього часу в Рівненську область прибувають переселенці, головним чином селяни, таким чином працювати на Корецькому цукровому заводі немає бажуючих¹¹⁵.

До 1500 сімей в області, зазначило керівництво, можна було б розмістити в північній групі районів (Полісся): Рокитно, Клесів, Модвипіль і т. ін., де є житлові і господарські приміщення.

Переселенці розміщуватися в північній групі районів не бажають. У травні 49 сімей переселенців розвантажились на ст. Рокитно і 78 сімей на ст. Клесів. Ні перша група, ні друга не побажали поселятись ні в Рокитнянському, ні в Клесівському районах. Довелося знову давати платформи на їх перевезення на ст. Рівне і Дубно. Зараз ці переселенці розміщені по 2-3 сімей в селах таких районів, як Олександрія, Гоща, Рівне, Дубно, Яснинів, Клевань¹¹⁶.

Керівники групи переселення заявляли, що переселенці вимагають у них: по-перше, добру землю (чорнозем), по-друге, житлові і господарські будівлі мають бути лише «польські» (українські залишені будови у більшості випадків займати відмовляються), також бажають розміщуватися лише цілими селами ,а

¹¹³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 96.

¹¹⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 97.

¹¹⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 97.

¹¹⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 97.

не окремо. В області ж більшість польських сіл південних районів спалено і ніяких будівель немає взагалі, в північних районах земля – піски і болота. Таким чином, якщо переселенці не будуть розміщуватися в північних районах області, то в південних районах немає можливості, за винятком районів Корець і Межиричі¹¹⁷. В цій же інформації зазначається, що із прибулих 815 господарств переселенців отримали житлові будинки 685 господарств, а інші тимчасово розташовані в будинках польського і українського населення¹¹⁸; близько 600 господарств отримали 295 га землі і вже брали участь в польовій компанії 1945 року; весною цього року 380 господарств переселенців отримали від держави насіннєву позику 2000 цнт., а також отримали кредит на ремонт будинків 54 000 крб.

За актами-накладними переселенцям видано наступну кількість зерно-продуктів і фуража: зерно – 8443 кг; насіння трав – 314 кг; картоплі – 141637 кг; овочів – 3700 кг; сіно – 40400 кг; соломи – 63910 кг¹¹⁹.

17 жовтня 1945 р. начальнику групи розселення і облаштування українського населення евакуйованого з Польщі А. Радченку була дана вказівка, що у відповідності з рішенням РНК УРСР і ЦК КП(б)У про вирішення і порядок переселення українського населення, евакуйованого з Польщі, із однієї області УРСР в інші, необхідно вести систематичний облік цього населення, що переселяється, як прибулого у вашу область, так і того що вибуло з області¹²⁰.

Необхідність обліку впливає із завдань, поставлених урядом перед виконавчими органами в частині розселення евакуйованого населення і його побутового облаштування.

Виконання цих завдань вимагає знання точної кількості евакуйованого населення по кожній адміністративній одиниці.

---

¹¹⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 97.

¹¹⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 97.

¹¹⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 97.

¹²⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 108.

Для ведення даного обліку і наданням нам звітності про переселене населення, пропонуємо вам зразки спеціальних форм.

Звертаємо вашу увагу на наступне:

1. Облік українського населення, прибулого з Польщі, розселеного в областях УРСР і знову переселеного в інші області УРСР, необхідно вести порайонно, окремо кожної партії або сімей, якщо навіть протягом звітного періоду переселено одна сім'я прибулих або вибулих¹²¹.

2. Прибулих в вашу область в порядку переселення із інших областей УРСР, ні в якому випадку не можна враховувати, як прибулих безпосередньо з Польщі, так як це приведе до подвійного обліку їх по республіці. Скеровуючи ваші вказівки по даному питанню в райони, зверніть на це особливу увагу працівників на місцях. Облік українського населення, евакуйованого з Польщі і прибулого в вашу область або вибулого з області в результаті переселення, за дозволом або самовільно, виконується за запропонованою формою, а облік евакуйованих, прибулих в вашу область безпосередньо з Польщі здійснюється за формами, скерованими вам раніше, за якими ви повинні надати нам звіт і в майбутньому¹²².

3. Пропоновані форми за своїм змістом складають форми звітності про прибуття українського населення безпосередньо з Польщі і при їх заповненні необхідно забезпечити усі відомості, передбачені даними формами, з тим, щоби мати можливість, як за вашими матеріалами, так і нашої звітності, вносити в районні і обласні підсумки відповідні зміни в залежності від передбачення евакуйованих. Перерахунок проводити наступним чином: до даних про прибуття в вашу область евакуйованих з Польщі додати дані про їх прибуття з інших областей УРСР, на основі вказаного вище дозволу РНК УРСР і ЦК КП(б)У, а також дані про прибулих без дозволу (самовільно) і виключити дані про перевідправлених нами переселенцях, розселених в вашій області, в інші

---

¹²¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 108.

¹²² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 108.

області УРСР, а також дані про вибулих без дозволу. В результаті повинні бути отримані відомості про фактичну кількість в районах вашої області і по області в цілому евакуйованого українського населення і про кількість приведеної ними поголів'я худоби, домашньої птиці, бджолосімей і сільськогосподарського інвентаря ¹²³. При порайонному проведенні обліку перерахунки можна проводити любою датою. Відомості про переселення евакуйованого в межах вашої області із одного району в інший повідомляйте нам на окремому бланку за всіма показниками пропонованої форми на вибулих¹²⁴.

4. Записи і звіти, скеровані нам за даними формами, проводити окремо по кожному адміністративному району, а в межах району – по кожній партії прибулих або вибулих переселенців протягом звітної декади. Далі слід підрахувати підсумок за звітну декаду і крім того одним рядком вказати загальний підсумок з початку роботи в цілому по області. Зауваження: наростаючих підсумків по кожному району ні в якому випадку не скеровувати, так як це приведе до плутанини в перерахунках¹²⁵.

5. Відомості про прибуття чи вибуття в результаті проведених переправок евакуйованих з Польщі із однієї області УРСР в інші, а також про перевідправлення їх із району в район в межах вашої області надавати нам в наступні терміни: а) перший звіт – за увесь час від початку роботи станом на 20 жовтня цього року; б) наступні звіти – кожної декади станом на 10-е, 20-е і 30-е число кожного місяця. У випадку, якщо протягом звітної декади прибуття чи вибуття перевідправлених по вашій області не було і відомості направлені нам залишаються без змін, просимо обов'язково повідомити нам про це.

З даним листом просимо познайомити ваших технічних працівників... Документ підписав заступник начальника Управління при РНК УРСР в справах евакуації Русецький¹²⁶.

---

¹²³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 108-109.

¹²⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 109.

¹²⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 109.

¹²⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 109.

Потрібні вказівки за підписом заступника голови Ради міністрів УРСР В. Старченка і секретаря ЦК КП(б)Д Коротченка отримало обласне керівництво. Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У встановлюють, що не дивлячись на ряд прийнятих заходів в господарському облаштуванні українського населення евакуйованого з Польщі в інші області з місць його розселення. Однак самовільні переїзди в західні області сімей переселенців продовжуються. Самовільний переїзд значної частини сімей переселенців у західні області дезорганізує роботу місцевих органів і утруднює господарське облаштування переселенців, які прибули в плановому порядку в західні області УРСР.

Місцеві органи влади ще недостатньо займаються питаннями проведення кінцевих взаємних розрахунків з переселенцями за залишене ними майно в Польщі. Є багато випадків, коли окремі сім'ї переселенців не бажають пред'являти списки майна для проведення взаємних розрахунків з ними. З метою припинення самовільних переїздів переселенців із східних областей УРСР в західні області і скорішого їх господарського облаштування на місцях розселення Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У зобов'язує Виконкоми обласних, міських і районних Рад..., обкоми, міськами і Райкоми КП(б)У Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської і Тернопільської областей припинити прийом і господарське облаштування сімей переселенців прибулих із східних областей УРСР без дозволу Управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації і розселення польського і українського населення¹²⁷.

Попередити, що винні особи незалежно від їх службового становища порушуючи встановлений порядок, будуть притягатися до суворої відповідальності. Виконкоми обласних, міських, районних рад депутатів трудящих, обкоми, міськами і райкоми КП(б)У східних і західних областей УРСР. З 1 квітня 1946 р. розрахунки за залишене переселенцями в Польщі майно, посіви і здані продукти проводити тільки в місцях їх розселення.

---

¹²⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 17-18.

Відповідно евакодокументів змінити 1 травня 1946 р. оформлення передачі у власність переселенцям з Польщі наданих їм житлових будинків і господарських будівель. В цей же термін провести остаточні розрахунки за передане майно. В подальшому при передачі переселенцям будинків і господарських будівель взаємні розрахунки проводити в двохденний термін від дня передачі будинків і господарських будівель. Роз'яснити усім сім'ям переселенців прибулих з Польщі і отримавших будинки і господарські приміщення в місцях їх розселення про те, що вони зобов'язані в двохтижневий термін від дня отримання, пред'явити фінансовим органам списки майна залишеного ними в Польщі для проведення з ними взаєморозрахунків. В іншому випадку списки майна будуть рахуватися такими, що втратили силу. Переселенці, які не отримали за якими небудь причинами будинків і господарських приміщень зобов'язані зареєструвати свої списки майна у фінансових відділах і отримати довідку про відтермінування проведення взаємних розрахунків до отримання будинку¹²⁸. Надати право виконкомам обласних Рад депутатів трудящих в окремих випадках за клопотанням виконкомів районних рад депутатів трудящих дозволяти райфінвідділам за протермінованими описами майна проводити взаємні розрахунки з переселенцями за залишене майно в Польщі¹²⁹.

Станом на 15 листопада 1945 р. у Рівненській області розміщено було 1038 планово прибулих сімейств і 1835 сімейств прибулих із східних областей України¹³⁰. До 15 листопада 1945 р. було забезпечено житлом і господарськими будівлями 794 планових сімей і 60 непланових сімей. Інші були розташовані по приватних квартирах і їм були надані ділянки (садиби) для побудови будинків. Наділено землею 851 планових сімей, які отримали 4297 га і 296 непланових сімей, які отримали 1069 га землі.

---

¹²⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 18.

¹²⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 19.

¹³⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 59-61.

В 1945 р. проводились розрахунки за майно, залишене в Польщі переселенцями, але цей процес йшов повільно; за розрахунками за посіви і здану сільськогосподарську продукцію переселенці отримали натурою 992 га озимих посівів; видано зерна замість озимих посівів 782 сім'ям – 612 тон зерна, в т. ч. жита – 550 тон, пшениці – 62 тони; повернуто за 266 актами-накладними: зерна – 176, 6 цнт., насіння трав – 200 кг, картоплі – 207 тон, овочів – 69 цнт, сіна – 949 цнт, соломи – 1397 цнт.

Щодо відношення до сімейств, які самовільно прибули із інших областей, керівники зазначили, що ці випадки прийняли масовий характер, у зв'язку з чим неможливо було всіх охопити і необхідно було їх облаштувати. Про це було вказано районам¹³¹.

Станом на 1 липня 1946 р. цифри по переселенцях у Рівненській області були наступними – 2865 сімей і 2652 непланових сімей.

Відповідно, отримали будинки планові 1072 сім'ї і непланові – 224 сім'ї; отримали окремі квартири 1338 планових сімей і 1337 непланових сімей; отримали садиби для будівництва планові – 55 і непланові – 378 сімей; отримали землю 1038 сімей планових і 900 непланових, їм наділено 5149 га і 3518 га землі¹³². Проблеми із забезпечення прибулих з Польщі переселенців житлом були викликані тим, що більшість житлових і господарських будівель, залишених польським населенням, до часу прибуття українців вже були знищені і розікрадені місцевими жителями¹³³.

Перші підсумки про розселення евакуйованого з Польщі українського населення начальники груп облвиконкомів представили на початку 1946 року. Зокрема, начальник групи по розселенню Волинського облвиконкому Маєвський інформував: у Волинській області розселено 5 709 українських сімей, евакуйованих з Польщі; з них 570 сімей розселено в містах (Луцьк – 298, Володимир Волинський – 272). Усі переселенці у містах забезпечені

---

¹³¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 59.

¹³² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 59.

¹³³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 60.

квартирами. У селах розселено 5 139 сімей, яким надано окремих польських будинків – 2 103 і 3 036 сімей отримали квартири в сільських хатах залишених чехами («чеських будинках») ¹³⁴. В Теремському районі переселенцям побудовано 3 нові будинки¹³⁵.

Керівник групи розселення евакуйованого населення наводить дані і відносно будинків отриманих переселенцями по районах: Колківський – 13 будинків, Ковельський – 158 будинків, Любачівський – 506, Любомильський – 11, Маневицький – 78, Мадеївський – 23, Порицький – 5, Ратнівський – 1, Турійський – 64, Устилугський – 64, Цуманський – 3, Шацький – 6¹³⁶.

В інформації також зазначено, що інші 940 будинків залишилися в житловому фонді райцентрів. Вони зайняті установами та місцевими підприємствами, а також передані місцевому населенню, будинки і господарські приміщення яких зазнали руйнувань від воєнних дій і вони залишилися без житла ще до прибуття українського населення з Польщі¹³⁷.

27 серпня 1946 р. начальник групи розселення при Волинському облвиконкомі подав додаткову інформацію про прибуле з Польщі українське населення: всього прибуло 7 146 сімей; осіб – 25 416; прибули із інших областей – сімей 3195; осіб – 12 403 (це перша по Волинській області докладна інформація про прибулих переселенців із східних та південних областей УРСР – Н. Х.). Всього в область прибуло: сімей – 10 341; осіб – 37 819¹³⁸.

По Рівненській області станом на 1 липня 1947 р. за незавершеним ще обрахунком переселенців із Польщі нараховувалося 9987 сімей, в них осіб 36873. Чисельність планово прибулих складала 2406 сімей, в них 8880 осіб і прибулих самовільно із східних областей України 7581 – сім'я – 27993 особи. Переселенці прибувають із східних областей майже щоденно і самовільно

---

¹³⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 8.

¹³⁵ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

¹³⁶ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

¹³⁷ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

¹³⁸ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк. 24.

розміщуються по селах, не проходячи ніякої реєстрації. По області зараз проходить повна реєстрація всіх сімей переселенців, а перевірка ще не закінчена у 7 районах. Для 9987 сімей передано будинків для житла 2217; із них 1452 будинки отримали плановані переселенці і 775 неплановані переселенці¹³⁹. Керівник групи розселення на Рівненщині зазначив, що в нашій області можна передати більше будинків переселенцям із Польщі за рахунок будинків, які залишилися після виїзду чеського населення, але до цього часу ми не отримали ніяких вказівок відносно цього житла. В усіх цих будинках поки що тимчасово розмістилися переселенці із Польщі, які там поселились, коли жили чехи. У містах області і районних центрах передано квартир за ордерами 760 сім'ям із них: 319 плановим переселенцям і 441 – неплановим; проживають у місцевих жителів 6365 сімей, які прибули із східних областей і 636 сімей планово поселені в чеських господарствах; отримали землю 7673 сімей: їм наділено 22393, 12 га землі, із них планові 2156 сім'ї, отримали 8534, 21 га і неплановані – 13858, 9 га землі.

У переселенському процесі на Рівненщині виникла проблема з реєстрацією житла: переселенці свої описи майна відмовилися реєструвати, так як все ще чекають коли будуть роздавати чеські господарства. Таким чином, 75, 5 % із загальної кількості переселенців свої документи для розрахунку і реєстрації не пред'явили.

З липня 1947 р. Виконком Облради заслуховував 4 райони області про фінансові розрахунки з переселенцями, а також про їх господарське облаштування.

У винесеній постанові Виконкому Облради прийнято клопотання перед Радою Міністрів УРСР про продовження термінів розрахунку з переселенцями, як за майно, так і за посіви до 1 жовтня 1947 року¹⁴⁰. У Рівненській області розраховано за озимі посіви 4 894 сім'ї, вони ж отримали за озимі посіви: жита

---

¹³⁹ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 17, арк.. 147.

¹⁴⁰ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 17, арк.. 148.

4 357. 819 кг, пшениці 186 156 кг; за ярові посіви розраховано 1576 сімей, вони отримали: овес 424 641 кг., ячменю – 113 188 кг., просо 59 315 кг, гречки 140 979 кг, гороху 750 кг, жито 447 кг, пшениці 408 кг. За посіви картоплі розраховано 1585 сімей, вони отримали 3 978 850 кг. За актами – накладними отримали сільгосппродукти 1105 сімей, вони отримали зерна 73 923 кг, трави – 1626 кг, картоплі 1 416 793 кг, овочів 49 025 кг, сіна 352 619 кг, соломи 581 582 кг, бобів 700 кг, курей 16, гусей 2 і дві корови¹⁴¹.

Станом на 1 січня 1948 р. у Рівненську область прибуло з Польщі 10 360 сімей (39 158 осіб)¹⁴². Вони були розселені по районах (таб. 3.3).

Таблиця 3.3

**Розселення прибулих з Польщі
по районах Рівненщини (станом на 01.01.1948 р.)**

Район	Сімей	Осіб
1. Олександрія	300	1 117
2. Березно	110	385
3. Володимирець	119	435
4. Вербя	332	1281
5. Висоцьк	1	4
6. Гоща	353	1 638
7. Дубровиця	60	200
8. Дубно	1 613	6 137
9. Демидівка	451	1 731
10. Здолбунів	730	2 817
11. Корець	34	147
12. Костопіль	424	1 588
13. Клесово	66	224
14. Клевань	364	1 297
15. Козин	239	783
16. Красноармійськ	31	116
17. Мізоч	215	638
18. Межирічі	213	1 036
19. Млинів	918	3 397
20. Рафалівка	18	71
21. Рокитно	110	405
22. Рівне (місто)	349	1 252

¹⁴¹ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 17, арк. 148.

¹⁴² ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 17, арк. 1.

23. Рівненський сільський	1 311	4 885
24. Острожець	877	3 508
25. Острого	640	2 155
26. Степань	6	21
27. Сосновськ	132	379
28. Сарни	74	254
29. Тучин	270	1 257
Всього по області	10 360	39 158¹⁴³

Станом на 1 липня 1947 р. група по розселенню Рівненського облвиконкому підготувала розлогу довідку про облаштування українців переселених в область з Польщі, де представлено наявні проблеми евакуйованих ¹⁴⁴. Виникли проблеми з реєстрацією і пошуком рідних. Управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації звернувся демобілізований із Червоної армії Похудай Петро Гринько з проською повідомити йому місцеперебування його батька Похудай Гринько Юрійовича, проживавшого в Любачівському районі, село Молодіїв¹⁴⁵.

В Управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації звернувся громадянин Железко С. М. з проською розшукати його родичів, які проживали в Люблінському воєводстві, Білгорайського повіту, С. Хлем – Железко Михайло Михайлович¹⁴⁶.

В управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації звернулася група громадян евакуйованих з Польщі – Фем'як і ін. в кількості 7 сімей. У своїй заяві вони повідомляють, що їх помилково завезли в Саратовську область і вони просять спроби їм дозволити переселитися в Рівненську область¹⁴⁷.

Загальну картину розміщення переселенців доповнюють інформації з районів. По плану обласної комісії по переселенню для Костопільського району встановлено прийняти 1500 сімей. Однак Костопільський район мав у селах 114 залишених будинків, із них 84 будинки зайнято місцевими жителями, оскільки

¹⁴³ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 17, арк. 2-3.

¹⁴⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 147-148.

¹⁴⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр.13, арк. 33.

¹⁴⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 13, арк. 39.

¹⁴⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 13, арк. 224.

їх житло спалено німцями. Залишені 31 будинки вимагають капітального ремонту. Крім того, ці будинки знаходяться на території усього району по 2-5 максимум 10 будинків в селі. Таким чином розмістити переселенців в селах немає ніякої можливості.

По місту подали заяви на виїзд усього 466 польських сімей, зазначило керівництво району, маємо можливість розмістити переселенців тільки в місті, максимум 500 сімей. Враховуючи те, що в місті немає землі, просимо в наш район направляти міське населення¹⁴⁸.

Інформації відділу переселення дають можливість проілюструвати, з яких території Польщі вони прибули на Волинь. Переселенці, які знаходяться в Рівненській області в основному евакуйовані із Люблінського воєводства і в незначній кількості з інших (таб. 3.4).

Таблиця 3.4

**Території евакуації українців із Польщі
у Рівненську область (станом на 01.01.1947 р.)**

Район	Сімей	Осіб
1. Люблінське воєводство	8 526	31 931
2. Краківське	27	131
3. Білостоцьке	26	133
4. Перемишльське	2	5
5. Лодзінське	1	3
6. Брест-Литовське	1	4
7. Дрогобицька обл.	13	74
Всього	8 596	32281¹⁴⁹

На групу розселення і заступника голови облвиконкому було покладено завдання контролювати здійснення усіх рішень уряду і облвиконкому, вони ж узагальнювали всі звіти, які походили з регіонів від груп розселення про облаштування переселенців по області та інформували управління при Раді Міністрів УРСР, Обком КП(б)У і Облвиконком¹⁵⁰.

¹⁴⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 195.

¹⁴⁹ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 17, арк.. 25.

¹⁵⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 47.

За пропозиціями груп розселення Облвиконком і Обком КП(б)У заслухали на своїх засіданнях районів про господарське облаштування переселенців. Протягом 1946-1947 рр. і 1948 р. слухалися такі регіони:

1. 23 квітня 1946 р. – Дубнівський район по розміщенню переселенців. Були запропоновані конкретні заходи з облаштування переселенців; одночасно в цій же постанові вказувалося завідувачу облфонвідділу на недостатню роботу в проведенні взаємних розрахунків за майно з переселенцями¹⁵¹.

2. 4 липня 1946 р. – Дубнівський, Рівненський і Рокитнівський райони про розміщення переселенців, де відзначалося, що вказані райони погано проводять роботу по облаштуванню переселенців, в цій же постанові визначалися конкретні заходи по облаштуванню переселенців¹⁵².

3. 13 липня 1946 р. – Клеванський і Гощанський райони, було запропоновано всім головам райвиконкомів закінчити роботу по передачі будинків, господарських будівель, наділення землею і проведення взаєморозрахунків з переселенцями¹⁵³.

4. 13 березня 1947 р. – Рівненський і Здолбунівський райони по проведенню взаєморозрахунків з переселенцями за майно, залишені посіви і здану сільгосппродукцію¹⁵⁴.

5. 3 липня 1947 р. – Дубнівський, Млинівський, Здолбунівський і Рівненський райони по виконанню постанови Облвиконкому від 13 березня 1947 р. про проведення взаєморозрахунків з переселенцями; вказано на недостатню роботу по розрахунках і облаштуванню переселенців¹⁵⁵.

---

¹⁵¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 47.

¹⁵² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 47.

¹⁵³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 47.

¹⁵⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 47.

¹⁵⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 47.

6. 10 грудня 1947 р. було прийнято постанову облвиконкому про закінчення розрахунків з переселенцями з Польщі. Однак розрахунки не були завершені¹⁵⁶.

7. 3 березня 1948 р. – Острозький район по облаштуванню переселенців. Для контролю за виконанням цих рішень в район виїжджали працівники групи розселення і облвиконкому, а також здійснювався контроль за виконанням постанови на протязі 1944 – 1945 – 1946 – 1947 – 1948 рр.¹⁵⁷.

Облфінвідділ, управління в справах колгоспного і сільського будівництва, сільгоспбанк, облкомунгосп і управління сільського господарства на засіданнях облвиконкому при звітах районів по господарському облаштуванню переселенців, також звітували і в рішеннях облвиконкому відмічалися недоліки в їх роботі по цьому питанню. Спеціальних же звітів цих установ на облвиконкомі не заслуховувалось. Рішень про закріплення колишніх польських і чеських будинків за місцевими жителями облвиконком не виносив¹⁵⁸.

Керівники облвиконкому зазначили, що в області ще є 800 залишених будинків (вивезених учасників підпілля і їх сімей) і планували їх передати переселенцям. Однак вони категорично від них відмовляються¹⁵⁹. Влада намагалася вирішити житлову проблему за рахунок розселення у північних районах області, однак переселенці від цього відмовилися.

Дещо іншим був обсяг розселення українців з Польщі у Волинській області станом на 15 серпня 1946 р.: було розселено 10 341 сім'ю – 37 819 осіб, в тому числі із південно-східних областей прибуло 3 195 сімей – 12 403 особи. Значною виявилася житлова проблема: станом на 27 серпня 1946 р. 5 709 українських сімей, евакуйованих з Польщі, отримали житло (з них 5 139 – в селах: 2 103 сім'ї проживають у «польських будинках» і 3 036 – у будинках, залишених чехами).

---

¹⁵⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 48.

¹⁵⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 48.

¹⁵⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 48-49.

¹⁵⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 49.

3.2. Переселення польського населення Рівненської та Волинської областей УРСР у Польщу

Після підписання Угоди про взаємне переселення між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки та Польським Комітетом національного визволення 9 вересня 1944 року проводився як облік українців, які проживали на території Польщі, так і поляків в західних областях УРСР. Встановлювалась кількість польського населення, що мало підлягати евакуації, а також здійснювалась реєстрація тих, хто «добровільно» погоджувався на виїзд¹⁶⁰.

Угода від 9 вересня 1944 р., по-перше, неоднозначно сприймалася польським населенням і тому ставлення до евакуації було різним; по-друге, силовими були методи радянської влади, спрямовані на виселення поляків із західних областей УРСР, по-третє, складними були умови виселення та евакуації польського населення, а також, по-четверте, важливою для поляків була позиція у питанні евакуації поляків із західних областей України польських підпільних структур та офіційних служб Польського уряду¹⁶¹.

В українській історіографії побутує твердження, що в роки німецької окупації під впливом дій Лондонського уряду та польського підпілля у польського населення західних областей України сформувалося переконання: після розгрому коаліції фашистської Німеччини Польська держава буде відновлена в кордонах станом на 1 вересня 1939 р., тобто і на території так званих «східних кресів». Професор С. А. Макарчук зазначав, що польське підпілля Львова планувало встановити свою владу в час відступу німецьких військ ще до вступу в місто Червоної армії. Як відомо, радянські війська

---

¹⁶⁰ Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944-1946 роках. – К., 1999.

¹⁶¹ Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowki A. Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej. – Wrocław, 1993. – S. 24-54.

увійшли до Львова 27 липня 1944 р., але ще до цього, за спогадами очевидців, приблизно з 20 липня, тобто за тиждень до повного вигнання німців, боївки армії Крайової зайняли окремі громадські приміщення, школи та вивісили на них біло-червоні прапори; під контролем Армії Крайової опинилися деякі окраїнні ділянки міста, що перебували осторонь від головних міських магістралей; мали місце і розрізнені сутички з німцями, хоч великих боїв не було. В час вступу у місто Червоної армії польські прапори майоріли на багатьох будинках міста. Радянське командування, однак, не дуже церемонилося з командами Армії Крайової; багатьох роззброїли, одних направили до Армії Людової, інших заарештували¹⁶².

На території Волинської і Рівненської областей органи НКДБ та військові виявили та ліквідували такі польські об'єднання, як Державна цивільна служба, Делегатура уряду, Народова організація військова, Народова організація жінок, Незалежницький конвест, заарештовано польських підпільників. 20 вересня 1945 р. на нараді чільних представників уряду УРСР М. Хрущова, Д. Мануїльського з представниками польського уряду – віце-прем'єром С. Грабським, віце-міністром Я. Берманом, віце-міністром В. Вольським, М. Хрущов зробив заяву: «Всі особи, які в АК і які до 1 листопада 1945 р. з'являться з повинною до органів радянської влади і заявлять про пригнічення своєї нелегальної діяльності, не будуть репресовані за свою попередню діяльність і можуть вільно реєструватися і евакуюватися в Польщу»¹⁶³.

Ілюзії про прилучення Львова до Польщі вже після розгрому Німеччини та після утворення польського коаліційного уряду продовжували поширювати представники лондонського уряду та підпільні періодичні видання, що перебували під їх впливом.

Незважаючи на те, що і лондонський уряд, і польське підпілля в західних областях України рішуче виступали проти виїзду поляків зі Львова та з усіх

---

162 Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 106-107.

163 Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 106.

«східних кресів», що позицію гальмування евакуації часто займали офіційні польські чиновники, дії радянських органів у питанні евакуації поляків були послідовними.

Радянські служби безпеки уважно вивчали настрої поляків, які підлягали евакуації, шляхом агентурної роботи у виробничих та громадських колективах, методами цензури поштової кореспонденції та іншими способами. Їх дії цілком відповідали радянській тоталітарній системі¹⁶⁴.

З часом, коли силовий тиск на польське населення дедалі зростав, частішими ставали песимістичні настрої, мали місце відчайдушні протестні дії¹⁶⁵.

Поляки мали сумніви відносно того, чи виїжджати в Польщу, чи опиратися евакуації. Вони не зникали і після розгрому Німеччини, і навіть після підписання радянсько-польського договору 16 липня 1945 р. Зокрема, один селянин-поляк заявляв: «Якщо виїзд обов'язковий, у примусовому порядку, тоді виїдемо, а якщо не обов'язковий, то будемо жити тут»¹⁶⁶.

З приходом На волинь Червоної армії органи НКВС залучали поляків у так звані «винищувальні батальйони» для боротьби із загонами УПА та підпіллям ОУН. Такі дії радянської влади ставили значну частину польського населення в очах місцевих оунівських підпільників у ряд агентів радянської влади, яких намагалися знищувати безвідносно до національного походження¹⁶⁷.

---

164 Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001; Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття. – Луцьк, 1995.

165 Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 107.

166 Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С.108.

167 Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 108. Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 108.

Для проведення евакуації польського населення у Волинській та Рівненській областях були складені плани.

Представлений план-переведення польського населення з території УРСР на територію Польщі по Рівненській області складався на основі даних чисельності польського населення. Було створено 20 евакорайонів. План розробили працівники райвиконкомів. Дані, подані у плані, були не точними і їх постійно уточнювали.

Райони з польським населенням, які слід було евакуювати розташовувалися у північній частині Рівненській області. 10 районів знаходились у сітці залізниць. Головною була залізнична магістраль Рівне, Сарни і Ковель. Окремі райони, як от: Людвипольський, Межирічський, Березнівський, Степанський, Олександрійський, Гощанський і Корецький знаходяться на відстані 16-70 км від станцій залізниці, і це створювало додаткові труднощі організації доставки населення із глибини цих районів до місць вантаження у залізничні ешелони.

План у Рівненській області включав перевезення 9 385 сімей, з населенням 35 000 осіб¹⁶⁸.

Для відправлення населення, худоби, інвентаря та ін. необхідно: вагонів – 1812 (18 тон), автомашин – 245 (3-х тонні); підвод 1275 (парокінні)¹⁶⁹.

Розрахунки проводились за такими критеріями: на один вагон – 15 осіб із дозволим їм вантажем; автомашина – 10 осіб; підвода – 4 особи.

Таким чином, планом передбачено перевезти: залізницею – 27 817 осіб; автомашинами – 2457; підводами – 5524 осіб¹⁷⁰.

Планом передбачалося перевезти гужевим транспортом 5524 особи на 1275 підводах. Ця кількість гужового транспорту вважалася умовною у зв'язку з наступними:

---

168 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 257.

169 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 257.

170 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 257.

1. Відстань районів Рівненської області до місць призначення у Польщі сягає 500 км. Це мало викликати труднощі у забезпеченні фуражем.

2. Власних коней польське населення, яке евакуювалося з Польщі, мало незначну кількість.

3. Райони з польським населенням знаходилися на півночі області, тобто в лісистій болотистій місцевості з поганими ґрунтовими дорогами і існувала небезпека нападів з боку українських підпільників. Тому власті передбачали, що для організації перевезення необхідні будуть великі сили охорони¹⁷¹.

Початок евакуації пов'язувався з роботою польського уповноваженого. Планувалося вже у листопаді місяці 1944 р. приступити до відправки польського населення на територію Польщі. Відправляли переселенців партіями: 10-12 ешелонів зі станції – Рівне, Клевань, Сарни, Костопіль, Рокитне, Здолбунів¹⁷² (таб. 3.5).

Таблиця 3.5

**План переведення польського населення
з території Рівненської області (станом на листопад 1944 р.)**

Дата	Район	Станція вантаж.	Станція признач.	К-ть осіб	Потрібна к-ть ваг.
20.11.	Рівненський	Рівне	Люблін	750	40
21.11.	Сарненський	Сарни	Люблін	517	45
22.11.	Клесовський	Клесів	Люблін	893	59
24.11.	Рокитнянський	Рокитно	Люблін	1084	71
25.11.	Рівненський	Рівне	Холм	750	40
27.11.	Костопольський	Костопіль	Люблін	-	77
30.11.	Сарненський	Сарни	Холм	627	40
Всього				5633	378

¹⁷¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 257 – 257 зв.

¹⁷² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 257 зв.

План був складений начальником обласного відділу по переселенню А. Радченком¹⁷³.

Переселення проходило у складних умовах. Майже повсюдно переселенців, доставлених до залізниці, тижнями тримали під відкритим небом в очікуванні поїздів, деякі місцеві органи влади влаштовували перевірку вантажів переселенців і вилучали з них цінні речі.

Дуже частими були повідомлення про вселення у хати і двори поляків, які ще не виїхали, українських переселенців з Польщі, після чого мали місце різного роду побутові інциденти. Поляки скаржились на те, що їм уже не дозволяли збирати врожай, вирощений на власних полях. І все ж, у більшості випадків польські сім'ї, що евакуювалися, везли з собою в Польщу офіційно дозволений у дві тонни побутовий вантаж, худобу і навіть речі релігійного культу.

Однак, як зазначив професор С. А. Макарчук, умови виїзду поляків з України, загалом, були не такими важкими, як умови евакуації українців з Польщі, коли українці в процесі виїзду зазнавали різних бандитських нападів, пограбувань, вбивств¹⁷⁴.

Евакуаційні структури, партійні і радянські органи обласного масштабу чимало робили для того, щоб, з одного боку, швидше провести евакуацію, з другого, якось полегшити умови переїзду. Керівники областей залучали до організації виїзду поляків лояльно налаштованих представників польської громадськості, організовували наради і збори груп польського населення. Вже на початку 1945 р. було створено Союз польських патріотів в СРСР. Структура мала ознайомлюватись з умовами для поселення і проживання евакуйованих поляків.

Важливе значення для розв'язання багатьох труднощів евакуації населення із західних областей мала українсько-польська зустріч у Києві 20

---

¹⁷³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 258.

¹⁷⁴ Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 104-106.

вересня 1945 р. за участю С. Грабського, М. Хрущова, Д. Мануїльського та інших¹⁷⁵. На зустрічі було вирішено:

- продовжити терміни евакуації до 31 грудня 1945 р.;
- дозволити комітетові сприяння відправляти до Польщі делегації від різних груп населення в кількості до 25 осіб для визначення місць переселення й інформувати переселенців про умови життя на нових місцях розселення;
- сприяти виділенню необхідної кількості транспорту для перевезення, передовсім, залізничного;
- польським і українським селянам дозволити дво- і триразовий перетин кордону для перевезення речей возами;
- священикам дозволити вивезення речей культового призначення.

В ході здійснення евакуації поляків з Волинського регіону обласні і районні відділи при облвиконкомах і райвиконкомах давали звіти про стан по евакуації польського населення. Зокрема, станом на 25 січня 1945 року, переселення в Польщу здійснювалося наступним чином: прийнято заяв (задекларовано) на виїзд в Польщу по Рівненській області 11 622 сімей з кількістю осіб 37 067 або 82% усього польського населення області.

Станом на 25 січня 1945 р. виїхало в Польщу: 2 419 сімей (7 397 осіб). Разом з ними евакуйовано:

Худоби: коней – 188; корів – 500; свиней – 61; овець – 78.

Інвентаря: плугів – 76; сіялок – 46; збиральних машин – 78.

Власним транспортом виїхало 240 сімей – 627 осіб. Інші виїхали залізничним транспортом¹⁷⁶.

Інформації, які називав секретар розселення облвиконкому в обком КП(Б)У та урядові структури республіки постійно уточнювалися.

У довідці про стан роботи по евакуації польського населення з Рівненської області зазначалося:

---

175 Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowki A. Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej. – Wrocław, 1993. – S. 24-54.

176 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 139.

I. Переселення.

За уточненими даними належить переселити в Польщу з Рівненської області близько 14 300 сімей (близько 50 000 осіб), прийнято заяв від 7 323 сімей з кількістю 24 866 осіб, або 80% (таб. 3.6); в тому числі осіб чоловічої статі – 9 112, жіночої – 13 745 осіб.

Таблиця 3.6

Планові показники переселення польського населення з Рівненської області в Польщу

	По області (осіб)	Рівне (осіб)
<i>1. За віковими критеріями:</i>		
- до 14 років	9 836	1 888
- від 14 до 35 років	12 357	2 803
- понад 35 років	2 873	479
<i>2. За національністю:</i>		
- поляки	23 987	4 682
- євреї	638	459
- інші (цигани, українці, білоруси)	241	28
<i>3. За родом занять:</i>		
- сільське господарство	1 770	110
- робітники	2 556	699
- службовці	1 057	281
- спеціалісти (ІТР)	21	15
- наукові працівники	1	¹⁷⁷

По місту Рівне із 3 000 сімейств польського населення зареєструвалися на виїзд лише тільки 1 618 сімей¹⁷⁸.

Населення мало вивезти в Польщу певну кількість великої рогатої худоби і інвентаря. Худоби: коней – 1030; робочої худоби – 2737; свиней – 239; овець/кіз – 244. Інвентар: плугів – 394 шт.; сіялок – 36; збиральних машин – 91¹⁷⁹.

¹⁷⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 185.

¹⁷⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 257.

У довідці також зазначалося, що станом на 15 грудня 1944 р. польське населення, яке має виїжджати не здало ще жодної голови худоби заготівельним організаціям. Такий же стан і відносно здачі зерна, фуражу і інвентаря. Частина населення, в основному по місту Рівне, залишила незначну кількість меблів¹⁸⁰.

Важливою для характеристики переселенського процесу по окремих районах була подача заяв польського населення на виїзд в Польщу (таб.3.7).

Таблиця 3.7

Статистика подачі заяв польського населення на виїзд у Польщу

№ п\п	Райони	Передбачається переїзд в Польщу сімей	Подано заяв
1.	Рівненський сільський	388	260
2.	м. Рівне	3000	1618
3.	Олександрія	599	348
4.	Гоща	168	18
5.	Клесів	426	310
6.	Клевань	164	136
7.	Рокитно	748	392
8.	Дубровиця	40	1
9.	Володимирець	269	184
10.	Дережно	4	4
11.	Корець	71	7
12.	Березно	196	62
13.	Межирічі	286	145
14.	Здолбунів	860	332 ¹⁸¹

На початковому етапі процес переселення поляків проходив повільно, бо станом на 15 грудня 1944 р. в Польщу виїхало 551 сім'я – 1593 осіб; власним транспортом – 142 сім'ї (324 осіб), і залізничним – 409 сім'ї (1269 осіб)¹⁸².

Подано вагонів на завантаження населення і худоби (усього – 79):

1. 27.11. – 7 вагонів для населення м. Рівне
2. 29.11. – 10.....
3. 3. 12. – 20.....

¹⁷⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 257.

¹⁸⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 185.

¹⁸¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 186.

¹⁸² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 186.

4. 8.12. – 16.....Здолбунів
5. 11.12. – 26 .....Сарни¹⁸³.

Крім того від 14 грудня 1944 р. подано 73 вагони на станцію Антонівка для відправки 284 сімей – 1 027 осіб польського населення Володимирця і Антонівки¹⁸⁴. Ці переселенці вивезли з собою: коней – 2; корів – 6, кіз – 5, плугів – 3 шт, сіялок – 1, збиральних машин – 5 шт.

В цю кількість не входить худоба і інвентар населення Володимирецького району, де було завантажено коней 53 голів і корів до 150 голів¹⁸⁵.

В основному населення евакуювалося у м. Рівне – 281 сім'я, Сарни – 141 сім'я, Здолбунів – 89 сімей, Володимирець – 294 сім'ї. У звіті зазначається, що цифра ще не включена в загальний підсумок¹⁸⁶.

Польське населення, яке залишало межі Волинської області, піддавалося відповідному обліку. Водночас обліковувалися будинки та земельні угіддя, які залишили переселенці. Зокрема, у довідці Луцького районного представництва щодо евакуйованого польського населення станом на 24 січня 1946 року зазначалося (дані по місту Луцьку): залишило місто сімей – 369+6; залишило місто осіб – 1259+17; вони залишили землі – 1922,15 га¹⁸⁷.

В українській історіографії (В. Сергійчук, С. Ткачов) прийнято вважати, що 789 982 поляки були евакуйовані у 1944 – 1946 рр. із західних областей УРСР у Польщу, у тому числі з Волинської області – 64 798 чоловік; Рівненської – 69 075 осіб; інші області: Тернопільська – 233 617; Станіславська – 77 930; Львівська – 218711; Дрогобицька – 115 278; Чернівецька – 10 573.

Серед евакуйованих було: поляків – 746 993 осіб, євреїв – 30 406, інших – 1 258¹⁸⁸.

---

¹⁸³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 186.

¹⁸⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 186.

¹⁸⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 186.

¹⁸⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 186.

¹⁸⁷ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 3.

¹⁸⁸ Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 104.

Вважаємо, що цифри відносно волинського регіону є перебільшеними. Водночас стверджуємо, що відсоткові показники щодо національного складу населення, яке покинуло Україну, видаються реальними: поляки – 95,9 %, євреї – 3,9 %, інші – 0,2 % (підрахунки автора).

В процесі переселення полякам надавалися певні пільги, для них створювались більш сприятливі умови, навіть політичне керівництво сприяло цьому, ніж при переселенні українців з Польщі.

Проте Угода практично не ставила на меті врахування намірів і бажань поляків, а її реалізація здійснювалась головним чином силовими методами державних структур; переселенці не мали якихось практичних можливостей і прав впливати на характер евакуації, переїзду і розселення на нових місцях.

3.3. Переселення українців з Чехословаччини

Питання переселення українців з Чехословаччини розглядалося в управлінні у справах евакуйованих при Раді Міністрів УРСР 1 жовтня 1946 року¹⁸⁹.

Для проведення переселення чеського населення з Волинської і Рівненської областей, та відповідно розселення українців з Чехословаччини на українських територіях було розроблено відповідну програму евакуації, яку здійснювали відповідні сектори (згодом відділи облвиконкомів).

Перед приїздом чеських переселенців у Рівненській області була проведена певна організаційна робота¹⁹⁰.

Начальник Рівненського сектору розселення при облвиконкомі Радченко до 2 березня 1947 р. просив надати наступні відомості:

1. Скільки сімей чехів заселилися на виїзд (у розрізі районів та сіл):

а) скільки в них осіб;

б) скільки осіб уже виїхало та терміни евакуації тих, що залишилися.

---

189 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 60.

190 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 64.

2. Скільки залишають будинків і господарських будівель (у розрізі районів та сіл).

3. Скільки сім'ї чехів вивозять і вивезли коней, великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, птиці та сільськогосподарського інвентаря (у розрізі районів та сіл).

4. Скільки сімей (у них осіб) прибуло із Чехословаччини, де розташовано (район, село).

5. Скільки привезли з собою коней, великої рогатої худоби, свиней, овець, кіз, птиці, возів і сільськогосподарського інвентаря¹⁹¹.

У Рівненській області, де головним чином проживали чехи, було створено відповідні представництва, які мали здійснювати цю роботу.

Виїзд чеського населення проходив у складних умовах. Це було пов'язано з тим, що переселенців до Чехословаччини відправляли тими самими вагонами, в яких прибувало українське населення з Чехословаччини. У перший період виселення вдалося відправити лише 47% від бажаючих виїхати до Чехословаччини¹⁹² (таб. 3.8).

Таблиця 3.8

**Кількість житлових будинків, залишених
після виїзду зареєстрованого чеського населення в Чехословаччину**

Представництво	К-ть залишених буд.
Рівненське	1 300
Дубнівське	1 232
Здолбунівське	765
Вербське	1 050
Всього	4 347¹⁹³

191 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 64.

192 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 138.

193 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 138.

Було здійснено певну статистику (досить не повну) використуваних колишніх чеських земель. Зокрема, орної землі залишалось 30 тис. га, в т. ч. Близько 8 тис. га залишили озимини; усього землі всіх угідь 42 тис. га¹⁹⁴.

Станом на 1 квітня 1947 р. у Рівненську область прибуло 955 сімей (господарств) в кількості 4 225 осіб.

Для переведення прибулих було використано 20 залізничних ешелонів (таб. 3.9; 3.10)¹⁹⁵.

Таблиця 3.9

**Розподіл переселенців у Рівненській області
за представництвами (станом на 01.04.1947 р.)**

№	Представництво	Прибуло		К-ть ешелонів
		сімей	осіб	
1.	Рівне	174	757	4
2.	Здолбунів	231	1 001	4
3.	Дубно	274	1 226	7
4.	Верба	276	1 244	5
Всього		955	4 225	20¹⁹⁶

Таблиця 3.10

**Розподіл переселенців у колишніх чеських селах
Рівненської області (станом на 01.04.1947 р.)**

№	Назва села	Район	К-ть розміщених	
			господарств	осіб
1.	Новокраїв	Гощанський	37	141
2.	Малин	Острожецький	9	39
3.	Терешів	-П-	13	71
4.	Чехно	-П-	13	52
5.	Рівне	Рівне	2	5
6.	Думброниця	Рівненський	27	112
7.	Квасилів Чеський	-П-	63	270 ¹⁹⁷

194 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 138.

195 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 138.

196 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 138.

Такі схеми розміщення прибулого населення були складені по кожному представництву і кожному зазначеному селу. Враховувалась кількість залишених чехами будинків, наявність і розміри земельних угідь та ін.

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 1 вересня 1947 р. № 1508, облаштування переселенців, прибулих із Чехословаччини в Рівненській області, цілком завершено. Із прибулих в область 1838 сімей українців із Чехословаччини 1471 сім'я отримала окремі будинки; 298 сімейств отримали у спільне користування 149 будинків; 69 отримали окремі квартири.

Впродовж літа і до осені 1947 р. проведено наділення прибулих переселенців землею: 1768 сімейств отримали 7452 га землі¹⁹⁸.

В період, коли українці з Чехословаччини прибули у Рівненську область, частина будинків, залишена чехами, вже була зайнята переселенцями з Польщі, місцевими жителями та використовувалася для розміщення адміністративних установ та організацій. Зокрема, до травня 1948 р. вирішувалося питання про повернення 148 будинків, які були зайняті у такий спосіб¹⁹⁹.

Згідно даних відділу розселення у Рівненській області було залишено 4 281 т. зв. чеських будинків²⁰⁰.

Переселенцям з Чехословаччини було передано 1 615 будинків²⁰¹. Йшлося про те, що кількість українського населення, яке прибуло з Чехословаччини, була меншою від кількості чехів, які покинули Рівненщину.

У зв'язку з тим, що будинки, залишені чехами, були набагато кращими від аналогічних польських будівель, то на місцях представники районних адміністрацій намагалися використати їх для розміщення адміністративних структур, або ж для власних помешкань. Місцеві жителі, у зв'язку з від'їздом

---

197 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 138.

198 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 61.

199 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 61.

200 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 71.

201 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 71.

чехів, також намагалися переселитись у ці будинки. Однак найбільша кількість будинки чехів була зайнята переселенцями з Польщі²⁰².

Як правило, у чеських будинках проживало по 2-3 сім'ї польських переселенців. У звітах відділу по розселенню переселенців зазначалося, що ці будинки не передані нормативно їхнім новим власникам і жодних розрахунків з ними не проводилось²⁰³.

У звітах відділу по переселенню зазначалося, що не оформленими були уже в 1948 р. приватні садиби, які передали українцям з Чехословаччини: будинки, в яких проживали переселенці, не були їм нормативно передані; розрахунки за житло з переселенцями не проводилися. А тому, переселенці не були впевнені, що ці будинки їхні; вони за ними не слідували, а будинки і господарські приміщення нищились²⁰⁴.

Аналогічні процеси займання «чеських будинків» проходили і у Волинській області. Оскільки переселення українців з Чехословаччини в область мало частковий характер, то місцева влада намагалась розселити в них українських переселенців із Польщі. Зокрема, до кінця 1947 р. 3 036 сімей переселенців в області отримали сільські будинки, залишені чехами²⁰⁵.

Документи радянських органів Волинської і Рівненської областей показують, що проблеми переселенців з Чехословаччини були предметом їх роботи. Зокрема, 3 жовтня 1947 р. на засіданні облвиконкому заслуховувалося керівництво Рівненського і Млинівського районів щодо облаштування переселенців з Чехословаччини. За безвідповідальне відношення до питання облаштування переселенців із Чехословаччини та невиконання постанови облвиконкому від 13 вересня 1947 р. було оголошено керівникам районів сувору догану з попередженням; було прийнято до уваги заяву голови Млинівського райвиконкому Сенюка, що він цю роботу завершить²⁰⁶.

---

202 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 71.

203 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 73.

204 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 72.

205 ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

206 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 47-48.

Аналогічно проходив звіт 16 жовтня 1947 р. керівників Дубнівського і Вербського районів: було прийнято до уваги заяву голів райвиконкомів Тимошенка та Ненюка, що вони завершать облаштування переселенців у вказаних районах²⁰⁷. До питання облаштування переселенців із Чехословаччини облвиконком повернувся 23 березня 1948 р., коли заслуховувалися звіти Здолбунівського району. За невиконання постанови Ради Міністрів УРСР від 11 жовтня 1947 р. голові райвиконкому Крюкову було оголошено догану. В цій же постанові пропонувалося районам до 10 травня 1948 р. закінчити роботу з облаштування переселенців у області²⁰⁸.

Сектор розселення переселенців у Рівненській області впродовж 1947 р. особливу увагу зосередив на облаштуванні переселенців із Чехословаччини.

Зокрема, керівник цього сектору А. Радченко постійно доповідав в облвиконкомі та обкомі КП(б)У «як усно, так і письмово» про здійснення господарського облаштування цієї категорії переселенців. Він ставив перед обласними організаціями такі питання: 1) про негативні випадки облаштування переселенців з Чехословаччини; 2) про невиконання Рівненським районом постанови Ради Міністрів УРСР від 1 вересня 1947 р.; 3) про надання допомоги переселенцям позапланово; 4) про невиконання обласним земельним управлінням постанови Ради Міністрів УРСР від 17 серпня 1947 року; 5) про невиконання постанови Ради Міністрів УРСР від 1 вересня 1947 р. і облвиконкому від 13 вересня 1947 р. у 15 районах області, а саме: Рівненському, Острозькому, Соснівському, Гощанському, Демидівському, Клевонському, Клесівському, Мізочинському, Млинівському, Острожецькому, Рафалівському, Сарненському і Здолбунівському; 6) про погане використання одноразової грошової допомоги переселенцям; 7) про погане облаштування переселенців у Здолбунівському і Острозькому районах; 8) про погане облаштування переселенців у Рівненському районі; 9) про питання перевірки

---

207 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 48.

208 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 48.

скарг переселенців у Здолбунівському районі²⁰⁹. Начальник сектору розселення переселенців Рівненського облвиконкому також зазначив, що окрім обласних організацій, аналогічні питання він також ставив перед районними адміністраціями²¹⁰.

Значна частина переселенців, які самовільно поверталися із південно-східних областей УРСР у 1946 р. знаходили притулок у господарствах чехів: зокрема, у Волинській області такі переселенці наймалися до чехів на роботу (впродовж 1946 р. виїзд чехів до Чехословаччини ще на проводився), жили й працювали в їхніх господарствах і чекали на виїзд чехів²¹¹.

Важливо для аналізу характеристики становища українських переселенців із Чехословаччини є «Довідка про господарське облаштування переселенців із Чехословаччини на територію Мізочського району Рівненської області»²¹². У документі зазначено, що з Чехословаччини у район прибуло 242 сім'ї. У самому ж районі після від'їзду чехів залишилося – 289 будинків, з яких переселенцям із Чехословаччини передано 190 будинків; переселенцям із Польщі передано 39 чеських будинків; зайнято під організації, установи і квартири службовців – 5; зруйнованих і напівзруйнованих по району чеських будинків – 23; залишилось вільних чеських будинків, які переселенці не хочуть займати – 30. Усі чеські переселенці будинками забезпечені²¹³.

Відбулося надання землі переселенцям. Усі переселенці із Чехословаччини, які подали заяви, а саме 242 сім'ї, отримали 365 га землі²¹⁴.

Із числа переселенців із Чехословаччини одна особа працює в радянських органах²¹⁵.

В сільській раді У'їздців-І, де проживали переважно переселенці, головою, заступником і секретарем сільської ради були переселенці з Чехословаччини²¹⁶.

---

209 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 74.

210 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 74.

211 ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 43.

212 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 26-27.

213 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 26.

214 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 2.

215 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 2.

В сільській раді Озінного головою також працював переселенець з Чехословаччини²¹⁷.

Місцева влада стимулювала чеських переселенців. Зокрема, наведемо дані: усього для переселенців в районі було надано 200 тис. крб грошової позики, з чого – польським переселенцям 16 тис. крб, а чеським – 66 тис. крб. Їм називалися також будівельні матеріали – скло, лісоматеріали та ін.²¹⁸ Стимулювалося також проведення господарських розрахунків за майно, землю і врожай, залишені у Чехословаччині.

Особливо важливим для переселенців стало наділення землею.

При наділенні переселенців землею пріоритет надавався вихідцям із Чехословаччини. Про це свідчить офіційний лист заступника голови Ради Міністрів УРСР В. Старченка і секретаря Центрального комітету КП(б)У М. Патоличева у Рівненській облвиконком і обком КП(б)У – Возняку і Бечмі. У листі під грифом «60-сс» від 8 квітня 1947 р. зазначалося: «На Вашу телеграму від 1 квітня 1947 року про використання земель Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У не заперечують проти використання для наділення земель, залишених громадянами чеської національності, вибулих в Чехословаччину по переселенню. Використання вказаних земель для переселенців із Польщі провести із врахуванням повного забезпечення землею прибуваючих переселенців з Чехословаччини, наділення землею переселенців із Польщі провести за існуючими середніми нормами на двір, в даному районі, селі; озимі посіви, залишені громадянами чеської національності у зв'язку з виїздом в Чехословаччину, надати лише переселенцям із Чехословаччини, в розмірі середнього проценту засіяних озимих в даному районі незалежно від площі озимих, залишених переселенців в Чехословаччині; залишені після задоволення переселенців з Чехословаччини озимі посіви передати колгоспам, радгоспам і

---

216 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 27.

217 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 27.

218 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 27.

земельним товариствам на умовах, вказаних в рішенні Пленуму ЦК КП(б)У ном. 593»²¹⁹.

Не менш важливими були житлові умови переселенців. У село У'їздці-І (У'їздці чеські) Мізочського району прибуло 63 сім'ї переселенців із Чехословаччини, які розмістилися у 48 будинках, залишених чеськими громадянами, евакуйованими в Чехословаччину. Із загальної кількості – 63 сім'ї, окремі будинки отримали 35 сімей, 22 сім'ї розміщені в 11 будинках, тобто по дві сім'ї і в 7-и будинках розмістили по 3 сім'ї. Більше вільних будинків в цьому селі немає²²⁰.

Про житлові умови переселенців свідчать такі дані:

1. В будинку із 4-х кімнат і кухні поселено три брата – Габор Іван, Габор Ільяш, Габор Максим. В їх користування передано сарай, стодолу, обійстя із садом.

2. В будинку із 6-ти кімнат і кухні (де проживали два чехи Лохман) поселилися мати з одруженим сином і третя чужа сім'я. У їх користування передано два великих кам'яних сараї, стодола, свинарник, приміщення для возів.

3. Савчак Георгій Стефанович отримав будинок із 5 кімнат з кладовкою і великим коридором, хлів для корів і коней, хлів для свиней, стодолу, приміщення для возів, копану керницю, погреб, обійстя із садом близько 0,30 га. Сім'я складається із 8 осіб.

У своєму користуванні має 3 корови, бики двох років і одного коня. Живе добре, зібрав багато хліба. Вимагає іншого будинку, так як ніби-то в цьому домі протікає дах; сам займає дві кімнати, а інші 4 кімнати перетворив у кладовки, не дивлячись на то, що в наявності є добрі господарські будівлі²²¹.

В інформації із Мізочського району йдеться також про те, що назагал непогано забезпечені й інші сім'ї. Землі, які їм надавали під ярові культури

---

219 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 101.

220 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 220.

221 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 220.

давали стільки, щоби вони могли її освоїти. Однак більшість переселенців незадоволені та заявляють, що їх обманули²²².

Сім'ї, які не залишили в Чехословаччині посіви, або не можуть представити документально, що вони здали засіяні ділянки, наділені озимими посівами, за що їм вручені зобов'язання на держпоставку. У зв'язку з цим, багато переселенців збираються повертатися назад у Чехословаччину. В інформації зазначається, що політмасова робота серед переселенців не проводиться. До того ж у цьому селі У'їздці-І голова сільської ради і секретар переселенці із Чехословаччини²²³.

На прикладі цього села можна побачити і загальні проблеми переселенців із Чехословаччини на Волині: передані переселенцям будинки не ремонтуються; будівлі нищяться; окремі сім'ї жаліються, що вони знаходяться у важких матеріальних умовах і не мають засобів для ремонту будинків²²⁴.

На прикладі села У'їздці видно, що передані переселенцям будинки дуже дорого оцінені і вони не в змозі їх оплатити; натомість майно, яке вони залишили у Чехословаччині оцінено дешево²²⁵.

Назагал переселенці із Чехословаччини знаходилися в кращих умовах, ніж переселенці із Польщі. В У'їздцях видно, що будинки місцевих чехів не передавалися українському населенню, яке прибуло з Польщі, а проживають у квартирах переселенців із Чехословаччини по домовленості з ними. Залишалася ще одна проблема – закріплення землі за переселенцями, яке постійно затягувалося²²⁶.

Станом на 10 серпня 1947 року у Мізочському районі планувалося провести наступні заходи щодо переселенців із Чехословаччини: завершити передачу будинків переселенцям із Чехословаччини і закріпити за ними будинки; для переселенців із Чехословаччини звільнити будинки, самовільно

---

222 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 221.

223 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 221.

224 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 221.

225 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 221.

226 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 221.

зайняті переселенцями з Польщі (в районі було 4 таких випадки); районному відділу сільського господарства завершити наділення землею усіх переселенців у межах району; організувати політмасову роботу серед переселенців з Чехословаччини, оскільки серед них проводилася агітація щодо організації виїзду у Чехословаччину; районному фінансовому відділу і уповноваженому міністерства заготівель переглянути всі описи майна і акти-накладні, підозрювані у підроблені, скерувати із відповідальними працівниками в управління при Раді Міністрів УРСР для звірки з оригіналами, що дасть можливість виявити підроблені документи і повернути незаконно виплачені гроші і зерно (як приклад наводиться переселенець Шиптун Іван Іванович, який за підробленими документами отримав 6 900 крб і 35 центнерів зерна)²²⁷.

Значна частина українців з Чехословаччини скеровувалась у Дубнівський район. В інформації по районі від 10 серпня 1947 р. зазначено, що за планом тут мали розмістити 490 сімей переселенців із Чехословаччини. Фактично розміщено 434 сім'ї (1 913 осіб)²²⁸.

Із загальної кількості 434 сімей будинки отримали 361, а 73 сім'ї переселенців із Чехословаччини отримали квартири²²⁹.

У районі після від'їзду громади чеської національності в Чехословаччину залишилося 794 будинки, з них передано: переселенцям з Чехословаччини – 316, переселенцям з Польщі – 443, а також відведені під інші потреби: будинок інвалідів – 7, нафтобази – 2, пивзаводи – 2, держмлин – 4, школи МГБ – 1, школи і клуби – 4, сільрада – 2, дитячий будинок – 1, зруйнованих будинків – 10²³⁰. Як зазначив голова Дубнівського райвиконкому Тимошенко, будинки, які займає держмлин і пивзавод, розташовані на території цих підприємств і не можуть бути передані переселенцям; будинки, зайняті консервною фабрикою і нафтобазою потребували капітального ремонту, що провели ці підприємства²³¹.

---

227 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 221.

228 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 222.

229 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 222.

230 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 8, арк. 28-28 зв.

231 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 8, арк. 28-28 зв.

Переселенцям із Чехословаччини в районі було надано 1 108 га землі, в тому числі прибудинкової 159,1 га (на 384 сім'ї прибулих). Також переселенці отримали 448,23 га озимих посівів, 279,6 га сінокосів²³².

Із прибулих у Дубнівський район переселенців із Чехословаччини описи майна виявилися у 311 сімей; без описів майна – 123 сім'ї. За наявними документами у Чехословаччині вони залишили 116,11 га озимих посівів²³³.

У Дубнівському районі переселенців із Чехословаччини розміщувалися у т. зв. «чеських селах». Зокрема, у селі Мирогоща поселили 116 сімей. Чехами тут було залишено 101 будинок, з яких переселенцям із Чехословаччини передали 97 будинків, в яких і розташовувалися 116 сімей. В одному з «чеських будинків» знаходиться школа МДБ і у 3-х будинках проживають переселенці з Польщі (зазначається, що від цих будинків відмовилися переселенці із Чехословаччини)²³⁴.

Окремі будинки у Мирогощі отримали 86 сімей і 20 сімей поселились у 10 будинках, тобто по дві сім'ї розмістили в основному родичів: брати, батько і син, та інші родичі²³⁵.

В інформації по Дубнівському району зазначено, що не дивлячись на те, що переселенці в основному добре облаштовані, отримали «прекрасні будинки», обійстя, посіви і землю, настрої їх не здоровий і песимістичний.

Наводяться приклади:

1. Андерс Іван Адамович, сім'я якого складається із 4-х осіб, отримав окремий будинок із 3-х кімнат, сарай, свинарник, садибу із садом, 1 га озимих та 1 га землі під ярі посіви.

У свій будинок самовільно впустив свого швагра, який був поселений у Рівненському районі, а в даний час висловлює незадоволення і вимагає надати його швагру окремий будинок.

---

232 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 222.

233 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 223.

234 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 223.

235 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 223.

В інформації зазначається, що в час перебування комісії у селі цьому швагру було надано окремих будинок, але не дивлячись на це в канцелярії сільради він заявив, що їх обманули, стукнув по столі кулаком і вийшов з приміщення. Виходячи заявив, що повертається назад в Чехословаччину²³⁶.

2. Косич Григорій Васильович має 9 членів сім'ї. Отримав будинок, стодолу, сарай, садибу з садом близько 1 га, землі – 1,5 га, озимих посівів – 1,3 га. Однак жаліється на своє життя. Частими є випадки, що пускає свою худобу на випас на чужий луг²³⁷.

3. Косич Іван Адамович. Сім'я його складається із 7 осіб. Отримав будинок з 4-х кімнат і кухні, двоповерховий будинок. На першому поверсі будинку сарай і кладовки, а на 2-му квартира. Біля садиби є сад. Отримав 0,90 га озимого посіву і 1 га під ярі культури. Має дві кози. Сам по професії вантажник. Він має 50 років. На виробництво йти не бажає. В Чехословаччині працював на лісопильному заводі як вантажник. Не дивлячись на те, що облаштований він добре, прагне повернутися назад, мотивуючи тим, що він словак.

По питанню видачі йому документів на повернення він звертався до чехословацького консула, який дав запит надати йому чехословацькі документи і повідомити про склад сім'ї. Крім того, він пише заяви і в інші організації про видачу йому дозволу на повернення назад.

Крім того, він зв'язався з якимось проходимцем Янчком, який збирав від переселенців по 700 крб на вироблення паспортів для повернення в Чехословаччину. Їздив він з цим проходимцем на автомашині із Дубно в Рівне. Невдовзі цей Янчек був заарештований і виявився чехом, який працював в німців в Чехословаччині ще з 1939 року, а потім якимось чином опинився на території УРСР (сам Янчек не переселенець)²³⁸.

---

236 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 223.

237 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 224.

238 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 224.

4. Сидор Іван Іванович отримав будинок разом зі своїм швагром. Дім великий – із 4-х кімнат і кухні, навколо будинку сад. Отримав ще 3 га землі, має корову.

Його швагро Мелеча Михайло також отримав садибу із садом, озимив посів згідно зі встановленими нормами; 0,82 га землі для ярих культур; має корову²³⁹.

5. Гурай Георгій. Сім'я складається із 5 осіб, які проживають в кам'яному будинку. Навколо будинку сад і близько 1 га землі; є 2 кам'яні сараї, стодола, свинарник, отримав озимий посів згідно з нормами і землю під ярі культури. У свій дім перевіз із Здолбунівського району свого родича, а зараз вимагає наділити його Яцкана Андрія будинком²⁴⁰.

В інформації із Дубнівського району йдеться про те, що усі переселенці із Чехословаччини наділені будинками, присадибними ділянками, землею і посівами. Однак настрої серед переселенців не здоровий. За неофіційними даними в цей час знову збирають гроші для делегатів у Москву, які б випросили дозволи для повернення у Чехословаччину²⁴¹.

Йдеться також про те, що скарги ніби-то переселенці з Чехословаччини не отримали солі, сірників, мила і керасину не підтвердилися (усе це вони отримали у I і II кварталі)²⁴².

По Дубнівському району також проблемним виглядало село Строклів-Чеський. Із прибулих з Чехословаччини 47 сімей в розбитих будинках проживають 5 родин, не дивлячись на те, що чехи залишили 80 будинків²⁴³.

Водночас виконком Дубнівської райради передав 27 чеських будинків адміністрації і військовим, 10 будинків працівникам беконної фабрики, один будинок бухгалтеру нафтобази, 3 будинки військовій базі, будинку інвалідів передано 7 будинків, які нищаться. Особливо сильно нищаться господарські

---

239 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 224.

240 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 224.

241 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 224.

242 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 225.

243 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 225.

будівлі²⁴⁴. Додається в інформації про те, що в колишніх чеських будинках знаходиться гуртожиток нафтобази; зазначається, що по одному будинку віддано працівнику залізниці, робітнику механічного заводу, робітнику беконної фабрики Черносенко та лікар залізничної лікарні²⁴⁵.

Інспектор управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації Резничук і начальник відділу розселення при Рівненському облвиконкомі Радченко зазначали, що у Дубнівському районі чеські будинки використовуються не за призначенням, наділення землею ще не завершено (10 серпня 1947 року), будівництво будинків переселенцями не розгорнуто, політмасова робота серед переселенців не проводиться²⁴⁶.

Особливу увагу районне керівництво звертало на проведення масово-політичної роботи серед чеських переселенців: облаштовувалися клуби, в яких проводилися бесіди, читалися лекції; організовувалися бібліотеки; по лінії районного відділу сільського господарства і райвиконкому письмові скарги переселенців розглядалися позачергово – впродовж декількох днів. Контроль за виконанням масово-виховної роботи здійснювали голова райвиконкому Шевцов і секретар виконкому Хоролець²⁴⁷.

Щодо переселенців з Чехословаччини, то 1 жовтня 1947 р. була прийнята спеціальна постанова Ради Міністрів УРСР № 1508, яка констатувала завершення переселення і повне облаштування території Рівненської області²⁴⁸.

Один із завдань місцевих органів влади стало висунення переселенців на керівні роботи. До осені 1947 р. у Рівненській області в управлінських структурах переселенці з Чехословаччини працювали: головами сільських рад – 10, секретарями сільських рад – 4, головами земельних товариств – 14, головами колгоспів – 1, бригадирами – 2, завідувачами хат-читалень – 2²⁴⁹.

---

244 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 225.

245 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 227.

246 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 226.

247 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 27.

248 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 232.

249 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 233.

Практично в усіх постановах Рівненського облвиконкому йшлося про незадовільну політмасову роботу серед переселенців. Переселенці з Чехословаччини були незадоволені своїми умовами проживання і праці, в яких вони опинилися у волинському регіоні. З цього питання було прийнято рішення Обкому КП(б)У від 28 жовтня 1947 р., де йшлося про політмасові заходи серед переселенців з Чехословаччини²⁵⁰. Однак масово-агітаційна робота влади не змінювала ситуації.

У звітах про виконання постанов Ради Міністрів УРСР обласне керівництво у Рівному як правило наголошувало на господарському облаштуванні переселенців з Чехословаччини та забезпеченні їх необхідними для господарської діяльності ресурсами. Зокрема, в інформації щодо виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 17 серпня 1947 р. № 1340-89с і 1 вересня 1947 р. № 1508 про господарське облаштування переселенців, прибулих із Польщі і Чехословаччини у Рівненську область станом на 10 листопада 1947 р. йшлося, що після розселення переселенців, прибулих із Чехословаччини, залишилося для передачі переселенцям з Польщі близько 2000 чеських будинків, але до цих пір до їх передачі не приступили, не дивлячись на те, що переселенці із Чехословаччини вже усі господарськи облаштовані²⁵¹. Ця інформація, яка подавалася в Раду Міністрів УРСР абсолютно не відповідала дійсності: продовжувалося облаштування українських родин, які прибули з Чехословаччини, ситуація із переселенцями з Польщі залишалася складною і не могла бути вирішена передовсім житлова проблема.

В інформації про житлову проблему зазначалося, що найскладніша ситуація з передачею будинків у Рівненському, Клеванському, Острозькому, Клесівському, Соснівському, Рафалівському, Здолбунівському районах. Йшлося про те, що в цих районах питаннями забезпечення житлом виконком займався мало²⁵².

---

250 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 233.

251 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 233.

252 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 233.

Житлова проблема не вирішувалася ще й тому, що переселенці вичікували і не приступали до будівництва житла. Зокрема, у Рівненській області (дані на 1947 р.) сільгоспбанк відкрив кредитів на 5 600 000 крб, натомість переселенці освоїли лише 2 143 000 крб²⁵³.

У 1947 р. через райспоживспілки і сільпо було налагоджено регулярне постачання переселенцям солі, мила, сірників і керасину. Разом з тим, відчувалася гостра необхідність одягу і взуття. Була прийнята спеціальна постанова Ради Міністрів УРСР (1 жовтня 1947 р.) про фонд промтоварів: панчішні вироби, взуття, одяг, шерстяні вироби та ін. Підприємства легкої промисловості Дніпропетровська повинні були поставити ці товари для переселенців²⁵⁴. Надання інформації щодо забезпечення переселенців одягом і взуттям було покладено на керівника групи розселення при Рівненському облвиконкомі Радченка.

В окремих районах облік прибулого населення проводився недбало: цифри не відповідали кількості переселених родин. Зокрема, у довідці про облаштування у Рівненському районі Рівненської області від 15 грудня 1948 р. зазначено, що належного обліку житлових будинків, залишених польським, чеським і словацьким населенням в районі немає.

Із 588 колишніх чеських і словацьких будинків – 347 передано переселенцям з Чехословаччини, 47 передано переселенцям із Польщі. В 250 будинках, де проживають переселенці, будинки за ними не закріплені, 44 будинки займають організації і місцеві жителі²⁵⁵

Усього передано переселенцям з Польщі 205 будинків, в т.ч. 109 колишніх польських, 49 залишених і 47 колишніх чеських і словацьких.

Будинки в яких проживають переселенці за ними не закріплюються, а якщо і закріплюються, то через відсутність даних проходять різні казуси.

---

253 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 234.

254 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17, арк. 234.

255 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 101.

Так в селі Малий Шпеків колишній чеський будинок був закріплений переселенцю з Чехословаччини, який в ньому проживає. Із-за відсутності обліку, райвиконком виносить повторне рішення про передачу цього будинку переселенцю з Польщі Брант Петру Андрійовичу²⁵⁶.

Одночасно необхідно відмітити, що ці будинки, які досі не закріплені за переселенцями руйнуються. Якщо наділення землею переселенців з Чехословаччини повністю завершено, то переселенці з Польщі досі повністю землею не наділені.

Переселенський секретар облвиконкому інформував, що саме з Рівненського району надходить найбільше скарг щодо облаштування переселенців. У селах Квасилово, Грушвиця і Великий Шпетів до кінця 1948 р. переселенці із Чехословаччини проживали спільно в одних будинках із переселенцями з Польщі²⁵⁷.

Інша ситуація із переселенцями із Чехословаччини була у Вербському районі. Вони розселялися у с. Турковичі – 14 сімей, Семидуби – 58, Довге поле – 67; переселенцям із Чехословаччини було передано і закріплено за ними 138 будинків; виділено 497 га орної землі; надано допомоги 31 багатодітній матері²⁵⁸. У рішенні Вербського райвиконкому йшлося про відкриття до 5 червня 1948 р. у селах Довге поле і Турковичі хат-читалень для переселенців з Чехословаччини (обов'язки були покладені на голів виконкомів сільських рад Шампера і Кулинича, завідувача відділом культурно-організаційної роботи району Матвієнка)²⁵⁹.

Складною була ситуація із житловим фондом у самому Рівному. У місті було залишено 462 польських і чеських будинки. Перевіркою використання цих будинків в першому будинкоуправлінні встановлено, що 128 будинків

---

256 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 101.

257 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 102.

258 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 126.

259 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 126-127.

залишених польськими і чеськими громадянами 27 цілком знищені, із тих, що залишилися – 101 будинок, близько 25 % в занедбаному стані.

Будинки за житловою площею розподіляються таким чином: однокімнатні – 1 буд.; двокімнатні – 56 буд.; трикімнатні – 12 буд.; чотири кімнатні – 5 буд.

Із усієї кількості будинків переселенцям передано лише 23 будинки. Не дивлячись на те, що в 68 будинках проживають переселенці, в 20 будинках переселенці займають лише квартири. Переважна більшість будинків потребувала ремонту²⁶⁰.

До вирішення питання про облаштування переселенців з Чехословаччини долучився інспектор управління у справах евакуації при Раді Міністрів УРСР Резничук, який зобов'язував Рівненських облвиконком до 1 січня 1949 р. провести усі взаєморозрахунки з переселенцями із Чехословаччини; зобов'язав завідувача обласного фінансового відділу Убийвовка негайно подати на затвердження списки переселенців із Чехословаччини на розтермінування виплат за передане їм майно²⁶¹.

За даними відділу по переселенню у Рівненській області станом на 1 грудня 1948 р. в області проживало 1 839 сімей переселенців із Чехословаччини²⁶².

Переселенці із Чехословаччини – 1 781 сім'я – отримали 1 620 будинків і 58 сімей отримали квартири і кімнати в містах: Дубно – 29, Здолбунів – 23 і Гоща – 6²⁶³. За даними виконкому Рівненської міськради чехи, евакуйовані в Чехословаччину, залишили 45 будинків, однак відповідною кількістю українців-переселенців з Чехословаччини вони не були заповнені.

По питанні розрахунків з переселенцями з Чехословаччини 2 листопада 1948 р. прийнятою постановою виконкому облради депутатів трудящих за № 1513, в якому намічені заходи по проведенню розрахунків. 12 листопада 1948 р.

---

260 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 201.

261 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 202.

262 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 202.

263 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 202.

в облфінвідділі проведено нараду завідувачів і бухгалтерів 9-ти райфінвідділів області, де розташовані переселенці із Чехословаччини. На нараді випрацьована інструкція про порядок взаємних розрахунків з переселенцями і всі присутні ознайомлені з постановою Ради Міністрів і облвиконкомом по даному питанню.

В даній нараді прийняли участь начальник планово-фінансового відділу управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації тов. Сліпченко і представник міністерства фінансів УРСР тов. Ранзина²⁶⁴.

3 грудня 1948 р. на виконкомі облради були заслухані завідувачі райфінвідділами Рівненського Тісач, Мізочського Савутин і завідувач облфінвідділом Убийвовк про проведення розрахунків з переселенцями з Чехословаччини. Виконком облради відмітив, що завідувачі райфінвідділами ухилились від цієї роботи, а завідувач обласним фінансовим відділом тов. Убийвовк не забезпечив належного контролю, оперативного керівництва і не надав практичної допомоги райфінвідділом в проведенні покладених на них зобов'язань по розрахунках²⁶⁵.

Перевіркою в селах Глинськ, Підгрипова – Здолбунівського району, селах Мирогоща, Молодово I, Молодово II, Молодово III і в с. Боданівки Дубнівського району, в с. Грушвиця, Квасилів Рівненського району в період 7-12 грудня 1948 р. встановлено: в Здолбунівському районі виконком райради (голова виконкому Бурий) не надав серйозного значення роботі по розрахунках з переселенцями з Чехословаччини, передовірив цю роботу другорядним працівникам. Організував бригаду із плановика райфінвідділу сільського господарства Дедих (переселенець із Польщі) і двох технічних працівників райфінвідділу. Не надавав відповідного значення цій роботі і завідувач райфінвідділу Решетняк. У результаті трьохденного перебування цієї бригади в с. Підгіркове із жодним господарством не було проведено розрахунку. В день

---

264 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 206-207.

265 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 207.

перевірки 7 грудня 1948 р. ніякої роботи в селах, де проживають переселенці не проводилось²⁶⁶.

В селі Глинськ станом на 8 грудня 1948 року розрахунки були проведені з 22 господарствами. Однак розпочата робота до кінця не була доведена²⁶⁷.

У Рівненському районі виконком райради (голова виконкому Маловичко) не організував роботу по проведенню взаєморозрахунків з переселенцями з Чехословаччини. Бригада для розрахунків була організована із другорядних працівників, яка в селах Думбровка і Мартинівка за декілька днів не оформила жодного розрахунку²⁶⁸.

Завідувач райфінвідділу Ткач під час перевірки знаходився на іншій роботі в одному із сіл, де переселенців з Чехословаччини зовсім немає. Переселенці, які отримали за розрахунком чеки на гроші змушені були його шукати в іншому селі, для того щоб він підписав чеки²⁶⁹.

На відміну від Здолбунівського і Рівненського районів голова виконкому Дубнівської райради Тимошенко перед тим як послати бригади сам особисто побував у селах, де проживають переселенці із Чехословаччини і провів з ними бесіди і після цього були відправлені бригади.

В селі Мирогоща за один день 8 грудня 1948 р. були проведені розрахунки з 27 господарствами²⁷⁰.

Перевіркою також встановлено, що в окремих селах, як от село Підмуркове і Залісся Здолбунівського району, село Богданівка Дубнівського району, села Дубровиця і Мартинівка Рівненського району переселенці від розрахунків категорично відмовляються, мотивуючи тим, що намірені виїхати до Чехословаччини²⁷¹.

---

266 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 207.

267 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 207.

268 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 207.

269 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 207.

270 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 207.

271 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 207.

13 грудня 1948 р. виконком облради заслухав звіти голів виконкомів райрад: Здолбунівського р-ну Бурого, Рівненського – заступника голови Дядуна, Млинівського заступника голови Калугіна і голову виконкому Дубнівської райради тов. Тимошенка²⁷².

Виконком облради для надання практичної допомоги в організації роботи з розрахунків вирішив послати в райони: заступника голови виконкому Вознюка В. А. в Здолбунівський район, заступника голови Романенка в Мізочський район і обласного прокурора Кононова в Рівненський район²⁷³.

В село Квасилів Рівненського району з питань розрахунків приїжджав голова виконкому облради Васильківський²⁷⁴.

Крім того виконкомом облради послано 7 осіб уповноважених облради в р-ни: Дубнівський, Мізочський, Млинівський, Острожецький, Вербський, Рівненський і Козінський для перевірки виконання постанови облради і надання практичної допомоги в проведенні розрахунків²⁷⁵ (таб. 3.11).

Таблиця 3.11

Розрахунки по 9 районах Рівненської області (станом на 15.12.1948 р.)

№	Назва району	Проживає сімей	Зареєстр. майно	Здали описи майна	Розрахувалися
1.	Рівненський	289	-	20	20
2.	Гощанський	38	-	38	38
3.	Мізочський	229	-	58	42
4.	Млинівський	193	-	11	7
5.	Козінський	172	-	153	120
6.	Здолбунівський	301	-	24	24
7.	Дубнівський	388	-	102	102
8.	Острозький	74	-	33	15
9.	Вербський	156	-	118	31
	Всього	1 840	1 278	557	399²⁷⁶

272 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 207.

273 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 208.

274 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 208.

275 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 208.

276 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 208.

За даними обласного соцзабезпечення станом на 1 грудня 1948 р. по райсобезах області перебувають на обліку переселенців, що прибули з Чехословаччини і отримали там пенсію 105 осіб²⁷⁷. Із вказаної кількості переселенців пенсія оформлена 36 особам.

Всього 96 особам, зокрема допомогу отримали: сім'ї загиблих воїнів – 11 сімей; інваліди праці – 9 осіб; інваліди війни – 9 осіб; сім'ї інвалідів праці, що витратили годувальника – 4 сім'ї; інваліди імперіалістичних воєн – 3 особи; сім'ї інвалідів імперіалістичних воєн – 2 особи; інші пенсіонери – 4 особи²⁷⁸.

Із числа інвалідів вітчизняної війни 2-м особам призначена персональна пенсія місцевого значення по 300 крб: Копурко і його дружині, що проживають в селі Квасилів Рівненського району²⁷⁹.

Іншим переселенцям пенсія не призначена із-за відсутності у них відповідних документів.

Налагоджено медичне обслуговування переселенців. В більшості сіл, де проживають переселенці із Чехословаччини відкриті медичні пункти.

26 листопада 1948 р. для переселенців отримали 14 санітарно-курортних путівок. Існує потреба в санітарно-курортному лікуванні переселенців із Чехословаччини в кількості 13 осіб²⁸⁰. Обласним відділом охорони здоров'я передані відповідні вимоги по кількості потреб путівок в міністерство охорони здоров'я УРСР для видачі їм путівок²⁸¹.

Особливе значення щодо облаштування переселенців мають документи, які стосуються окремих населених пунктів, сіл. Наприклад, перереєстрацією переселенців, що прибули з Чехословаччини встановлено: у Млинівському районі (без села Новини) дітей шкільного віку було 304, з них відвідували школу 110 (таб. 3.12)²⁸².

---

277 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 208.

278 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 208.

279 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 208.

280 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 209.

281 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 209.

282 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 209.

Таблиця 3.12

Розміщення переселенців із Чехословаччини шкільного віку по селах

№ п/п	Назва села	Дітей шкільного віку	Відвідували школу
1.	Московщина	157	54
2.	Пугачовка	28	11
3.	Боярка	18	9
4.	Підгайці	46	15
5.	Мальована	55	11

В Острожецькому районі с. Кнерути, де живуть переселенці з Чехословаччини, діти шкільного віку в 1947/1948 н.р. зовсім не ходили до школи²⁸³. Організація охоплення шкільною освітою дітей і молоді на місцях вимагала поліпшення.

Процес переселення чеського населення до Чехословаччини та українців із Чехословаччини, головним чином у Рівненську область, проходив більш організовано порівняно з переселенням українців з Польщі. Хоча, відповідно до урядової постанови від 1 жовтня 1947 р. облаштування переселенців, прибулих з Чехословаччини, було завершено, процес їхньої соціальної адаптації на місцях проводився і в наступні роки.

3.4. Соціально-побутові умови переселенців, зайнятість, громадська активність

Окрім забезпечення житлом важливим показником матеріального становища переселенців стало наділення землею. Зокрема, за даними облземвідділу Волинської області на 1946 р. землею було наділено 5 701 сім'ю переселенців, які отримали 24 854 га землі. (У той час як вільний земельний фонд становив 141 369 га)²⁸⁴.

Залишалася не наділеною в цій області 3 801 сім'я переселенців, що не відповідало дійсності у зв'язку з відсутністю точного обліку. Фактично не

283 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 125.

284 ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 41-42.

наділених землею переселенців було значно більше, а причиною цьому стало непланомірне розселення переселенців, наприклад: в селі Гуща Ківерцівського району проживало 25 сімей переселенців, які самовільно приїхали з інших областей; наділити їх землею не було можливості із-за відсутності в селі земельного фонду.

Уся турбота влади в господарському улаштуванні зводиться до наділення землею і садибами. На місцях можна помітити велику різницю в господарському улаштуванні переселенців. Ті переселенці, які прибули в 1945 році першою партією господарськи облаштовані добре. Наприклад: переселенець Марчук Олександр, с. Будки Торчинського району має сім'ю із 5 осіб, приїхав в 1945 р., отримав будинок із 4-х кімнат, покритий цинковою бляхою, має 10 га землі. Освоїв, зібрав добрий урожай з озимих і ярових культур. Має пару коней, корову, теля, свиней, біля будинку 0,4 га фруктового саду, а також 1,5 га городу. За отриманий будинок провів взаєморозрахунки і отримав 19 300 крб допомоги. Улаштуванням своїм задоволений.

Переселенець Калитюк Володимир Павлович, село Юнчівка Затурського району прибув в лютому 1945 р., сім'я складається із 4-х осіб, отримав 8 га землі (в Польщі мав 4 га) всю землю засіяв і з 6 га зібрав добрий урожай, 4 центнери зерна, добровільно здав державі. За ним закліплений будинок, половину якого займає сільрада, сарай, клуня. Має пару коней, дві корови, двоє свиней, земля розташована навколо садиби. Улаштуванням своїм задоволений, в кредитах не потрібно йому. Господарство утримує в доброму стані²⁸⁵.

Переселенці, які самовільно прибули із східних областей УРСР в основному господарськи не облаштовані: проживають по 2-5 сімей в одному домі зі своїми родинами і у місцевих жителів, землю отримали не всі, деякі з них особистого господарства не мають. Наприклад: в будинку переселенця Михайлюка Г. Т. (село Будки Торчинського району) проживає 4 сім'ї, які самовільно прибули із Запорізької і Херсонської областей. В домі їх

---

285 ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 41-42.

нараховується 21 особа. Особистого господарства не мають, працюють в господарів, в місцевих жителів²⁸⁶.

Деякі із самовільно прибулих переселенців отримали по 2-3 га землі, освоїли її і збирають будуватися. Наприклад: Люлька І. С. Самовільно приїхав із Миколаївської обл. В листопаді 1945 р. Зиму прожив у місцевого жителя, отримав 5 га землі, 5 тис. кредиту, має опис майна на 3 100 крб, отримав лісоматеріал і будує хату. Має коня, корову, зібрав урожай. (Село Сочівка Затурського району).

В інформації переселенського зазначається і про інші випадки: переселенець Пронь Микола Павлович приїхав з Херсонської обл. У грудні 1945 р., сім'я складається із 5 осіб, із них 3 дітей від 3 до 8 літ. Зиму жив по уплотненню у місцевого жителя. Літо проживає в курені, побудованому на отриманій садибі. Отримав 5 га землі, коня і корови немає. Допомоги ніякої не отримав, будуватися не в стані, на зиму збирається знову в село»²⁸⁷.

У Волинській області станом на 1946 р. із загальної кількості 5132 будинків, 1281 будинок знаходились у прикордонних районах і не могли бути використані для передачі переселенцям, так як поселення в цих районах не дозволено. Проживаючі в прикордонних районах 1201 сім'я переселенців, підлягають відселенню у вересні 1946 р. в інші райони Волинської області²⁸⁸. Вільні будинки дозволено переселенцям зносити і перевозити на місця нового поселення із встановленою скидкою вартості будинку до 70 %. Крім того 1132 будинки розташовані в міських населених пунктах і районних центрах, які перейшли у відання міськ /рай/ комунгоспів не можуть бути використані для передачі переселенцям.

Перевіркою на місцях встановлено, що в селі Рафалівка Ківерцівського району після евакуації польських громадян в Польщу, залишилось 110 будинків, з яких переселенцям виділено 39, 9 будинків було передано рішенням

---

286 ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 41-42.

287 ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 41-42.

288 ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1 ,спр. 3 ,арк.. 40-41.

Райвиконкому місцевому населенню, 50 будинків розібрано місцевим населенням і перенесено на окраїну села для побудови собі будинків, інші будинки зайняті місцевим населенням²⁸⁹.

У селі Преображенка Ківерцівського району поляки залишили 264 будинки, з них передано переселенцям 124 будинки, 115 будинків дозволено Райвиконкомом передати місцевому населенню, із них 35 будинків на знесення.

Є випадки формального підходу до передачі будинків переселенцям, як наприклад: переселенці Козачук Анні Францівні, яка проживає в селі Рафалівка Ківерцівського району передано будинок, який зайнятий інвалідом В.В. Примачуком Василем. Гр. Козачук змушена була поселитися на кухні переданого їй будинку, а іншою частиною будинку і підсобними приміщеннями користується гр. Примачук В.

Гр. Клику Йосифу Ільчу, який проживає в селі Чеховщина Торчинського району було передано будинок, в якому проживає дружина загиблого червоноармійця Токарська Павліна Григорівна із сімєю. Токарська П. Г. має садибу сарай і кухню, будинок її згорів. Для побудови будинку сільрада надала будматеріали і обіцяла надати допомогу в будівництві, але вона від побудови будинку відмовилася і виявила претензії на будинок, в якому зараз проживає. Рішенням Торчинського Райвиконкому від 26. 07. 46 р. № 929 передача будинку переселенцю Клику І. І, відмінена і будинок закріплено за гр. Токарською²⁹⁰.

Українські переселенці з Польщі отримали у Волинській області житло у таких районах (із зазначенням кількості будинків): Колківський – 13, Ковельський – 158, Любачівський – 506, Любомльський – 11, Маневицький – 78, Мадеївський – 23, Порицький – 5, Ратнівський – 1, Турійський – 64, Устилугський – 64, Цуманський – 3, Шацький – 6. Інші 940 будинків залишилися у житловому фонді райцентрів їх зайняли в основному під установи і підприємства, або передавали місцевому населенню, яке

---

²⁸⁹ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк. 40-41.

²⁹⁰ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк. 40-41.

постраждало від воєнних дій і залишалося без житла. Передачу цих будинків було здійснено до прибуття українського населення у Польщі²⁹¹.

На початку переселенські акції планувалися у Волинській і Рівненській областях створити умови для будівництва і ремонту житла. У постанові Рівненського обласного управління у справах сільського і колгоспного будівництва станом на 1 листопада 1947 року зазначалось:

1. Незадовільне будівництво переселенців викликане: пізнім (IV кв.) отриманням плану будівництва; переселенці неорганізовано осіли у місцях в містах і близько до міст; переселенці наполягають на готових будинах, відмовляються від будинків, звільнених після вивезення репресованих сімей²⁹².

2. На час отримання переселенського плану в південних районах області фонд лісоматеріалів був розподілений на інші види сільського будівництва і в даний час він просто відсутній в окремих районах області, тому немає можливості виділити того для переселенського будівництва.

3. Переселенське будівництво лімітується також відсутністю скла, цвяхів.

4. До цього часу від райвиконкому не надходило відомостей про стан будівельних бригад виділених для переселенського будівництва²⁹³.

Скажімо, у Теремському районі Волинської області переселенцями було побудовано лише 3 нові будинки²⁹⁴.

Забезпечення переселенців житлом у містах проходило складніше ніж в сільській місцевості. Свідченням цьому може бути Довідка надана Міністерству державного контролю УРСР начальником групи розселення при Виконкомі Рівненської облради депутатів трудящих А. Радченком²⁹⁵. У документі йдеться про розгляд скарги переселенця з Польщі громадянина А. Гавриленка у Здолбунівський райвиконком для надання йому квартири.

---

²⁹¹ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

²⁹² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 5.

²⁹³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 5.

²⁹⁴ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

²⁹⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 19.

З довідки видно, що 18 березня 1948 року із управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації поступила скарга переселенця з Польщі громадянина Анисима Гавриленка, який проживає у м. Здолбунів про надання йому квартири і влаштування його на роботу²⁹⁶. А. Радченко зазначає, що 24 березня 1948 р., ним було направлено лист Голові Виконкому Здолбунівської Райради депутатів трудящих Крюкову про негайне надання переселенцю квартири і влаштування його на роботі.

Оскільки відвідь довго не надходила, то А. Радченко виїхав разом із старшим інспектором в місто Здолбунів (31 березня 1948 р.). В райвиконкомі йому пояснили, що гр. Гавриленко до них не звертався і до сих пір його не можуть розшукати. У цей же день А. Радченко направився на залізничний вузол і у вагонному депо розшукав гр. Гавриленка А. При перевірці на місці виявилось, що гр. А. Гавриленко і його дочка дійсно проживають у вагоні. Із розмови з ними було встановлено, що вони декілька разів протягом 1947 р. зверталися в райвиконком і міськраду про надання квартири, але їм було відмовлено. Сам А. Гавриленко працює сторожом, а його дочка «розцінщицею» на залізницю. Після перевірки, А. Радченко дав вказівку голові райвиконкому Крюкову негайно надати йому квартиру і влаштувати на роботу в місті. Він запевнив, що все буде зроблено. Не дивлячись на це, дане питання до сих пір не вирішено. Так, дочка Гавриленка протягом 4-ох днів зверталася в міськраду, але її ніхто не прийняв і питання не вирішив, пояснюючи це відсутністю на роботі Голови міськради Власенка.

Однак, А. Радченко заявляє, що не давлячись на це, гр. Гавриленку А. квартира буде надана²⁹⁷.

За даними виконкому Рівненської міськради депутатів в м. Рівне поляки евакуйовані в Польщу залишили 417 будинків²⁹⁸. Із загальної кількості, переселенцям передано 78 будинків, зруйновано 28 будинків, а інші 357

---

²⁹⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 19.

²⁹⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 19.

²⁹⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 205.

будинків зайняті робітниками, службовцями, районними організаціями і переселенцям відповідно до представленого списку ²⁹⁹. Так лише на домоуправління № 1 м. Рівне, в загальній кількості 128 житлових будинків залишених польським і чеським населенням 27 будинків зовсім зруйновано, залишилось 101 будинок, з яких 25 % дуже знищені. Ті що залишилися 101 будинок за житловою площею розподіляються наступним чином: а) однокімнатні з кухнею – 56 будинків; б) двокімнатні з кухнею – 27; в) трикімнатні з кухнею – 12; г) чотирикімнатні з кухнею – 5; д) шестикімнатні з кухнею – 1³⁰⁰.

Із загальної кількості будинків, що залишилися у 1 домоуправлінні переселенці зайняли самовільно – 68 будинків, з них по документах передано переселенцям 23 будинки, а розрахунки проведені лише за 21 будинок³⁰¹.

В 20 будинках проживають переселенці, які працюють робітниками і службовцями, і лише 13 будинків вони зайняли самовільно³⁰². Крім цього за цим домоуправлінням переселенцям передано 2 покинутих будинки. За один такий будинок розрахунок не проведено³⁰³. Більшість залишених польським і чеським населенням будинків вимагають поточного і капітального ремонту.

Окремі сім'ї переселенців, як наприклад Древецький Д. М., який проживає в м. Рівне з 1945 р., у квітні місяці 1948 р. у судовому порядку виселений із будинку № 27 а по вул. Вербова, так як цей будинок закріплений за переселенкою Мазурок О. Д. На день перевірки переселенець Древецький разом зі своєю сім'єю, що складається із 4-х осіб проживає в дерев'яному (дощатому) сараї на земляній підлозі, і без опалювальних печей³⁰⁴. Не дивлячись на дуже важкі житлові умови, переселенцю Древецькому виконком

---

²⁹⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 205.

³⁰⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 205.

³⁰¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 205.

³⁰² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 205.

³⁰³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 205.

³⁰⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 205.

Рівненської міськради житлової площі тому не надав. Гр-н Древецький працює дворником по вул. Сталіна в межах цегельного заводу³⁰⁵.

Переселенка Грушко Н. – прибиральниця школи № 4 м. Рівне також не має квартири і живе в коридорі школи по вул. Чапаєва буд. № 11. Недивлячись на її неодноразові звернення в міськраду і інші обласні організації квартири до цього часу немає³⁰⁶.

Вказівки Ради Міністрів УРСР і постанови Рівненського виконкому депутатів трудящих про передачу переселенцю Холнач А. П. будинку по вул. Вербова № 4 виконком міськради не виконав і переселенець Холнач А. П. змушений жити в конторі домоуправління № 1 по вул. Сталіна 233³⁰⁷.

Мають місце випадки, що виконком міськради виносить постанову № 216 від 9. 04. 47 р. про передачу будинку переселенцю Зінчук Ф. С. по вул. Сталіна № 6, але в цей будинок міськради його не вселила, пообіцяла надати інший будинок, але ніякого будинку йому не передано³⁰⁸.

Виконком Рівненської облради депутатів трудящих своєю постановою від 4 листопада 1948 р. відмінив рішення про передачу будинків громадянам Теребус, Фединюк, Гаратим, Синчук, Пензинському і Ладь на основі того, що їм передані будинки з більшою житловою площею³⁰⁹.

Перевіркою на місцях було встановлено, що вказаним переселенцям дійсно були передані будинки з великою житловою площею, тому виконком облради у своїй постанові від 4. 11. – 48 р. виніс наступні зміни:

1. Переселенці Теребус Софії закріпити в раніше переданому їй домі 4 кімнати дві кухні... дровник, 0, 15 га присадибної ділянки із садом.

2. Переселенцю Фединюк закріпити 2 кімнати, прихожу, кухню, половину сараю і половину присадибної ділянки.

---

305 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 206.

306 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 206.

307 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 206.

308 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 206.

309 ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 206.

3. Переселенцю Лать М. закріпити половину будинку з двох кімнат і кухні, половину присадибної ділянки із садом і половину сарая.

4. Переселенцю Пензенському закріпити раніше переданий міськрадою будинок і присадибну ділянку.

5. Переселенцю Горатим закріпити верхній поверх з двох кімнат, половину присадибної ділянки із садом і половину сарая, раніше закріплених побудов.

6. Переселенцю Сенчук закріпити дві кімнати, одну кухню і половину сарая; 0, 15 га присадибної ділянки із садом в раніше переданих йому міськрадою будинку.

Одночасно запропоновано міськраді відповідно переформулювати документи на право власності і звільнити від квартирантів передане їм житло і надвірні прибудови³¹⁰.

Переселенські органи надавали окремі інформації про допомогу у житловому будівництві. Однак, як видно з таблиці, її розмір був дуже мізерний (таб. 3.13)³¹¹.

Таблиця 3.13

Обсяг наданої допомоги для будівництва нових/ремонту існуючих житлових приміщень для переселенців у Волинській області (III і IV квартал, 1946 р.)

Матеріали	III кв.	IV кв.
Пічне лиття (крб)	50 000	50 000
Скобяні вироби (крб)	120 000	30 000
Скло (м ²)	7 000	8 000

Для індивідуального будівництва переселенців у Волинській області 30 серпня 1946 р. виділено 40 000 м³ деревини³¹², зокрема: Турчинський район – 3 000 м³; Турійський район – 2 700 м³; Затурцівський район – 4 400 м³³¹³.

³¹⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 206.

³¹¹ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 30.

³¹² ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 29.

³¹³ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 29.

Про об'єми ремонтних робіт та здійснення індивідуального будівництва можна стверджувати на основі даних про відпуск будівельних засобів у 1946 р. (таб. 3.13)³¹⁴.

Малі об'єми будівельних ресурсів, відсутність кредитування стали на заваді індивідуальному будівництву. Додавалася ще й непевність переселенців у їхніх правах.

У питаннях, пов'язаних із забезпеченням житлом, здійснювались і окремі маніпуляції. Перевіркою Міністерства Державного контролю УРСР в 1948 році виявлено, що переселенець з Польщі гр. Давидюк Федір Григорович в Польщі ніякого майна ним не залишено. При переселенні в УРСР ним самовільно дописано в опис майна суму 2410 крб і по цьому підробленому опису майна незаконно він одержав в селі Дворець Рівненського району будинок на суму 1934 крб і крім цього одержав з районного бюджету готівку в сумі 475 крб 80 коп.³¹⁵

Таким чином, переселенець з Польщі г-н Давидюк Федір Григорович не маючи дозволу, на початку липня місяця 1948 р. оплатив в Міську контору Держбанку суму 2410 крб за незаконно одержаний ним будинок в селі Дворець Рівненського району.

Виходячи у вище відміченого Виконком Рівненської райради депутатів трудящих постановою від 30 червня 1948 р. відмінив свою попередню постанову про передачу Давидюку Федору Григоровичу будинку і дозволив відняти від нього незаконно одержаний дім в селі Дворець Рівненського району, а внесену ним суму 1934 крб за будинок повернути назад³¹⁶.

За даними Рівненського обласного управління сільського і колгоспного будівництва із затвердженого Радою Міністрів УРСР плану будівництва – 3423 житлових будинків, в 1948 р. побудовано 256 будинків. Будівництво будинків в області проходить незадовільно. Наприклад, в Дубнівському районі із плану

---

³¹⁴ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 29.

³¹⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 36, арк. 159.

³¹⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 36, арк. 159.

будівництва 427 будинків побудовано лише 29 будинків, в Здолбунівському з лпану 219 будинків побудовано лише 1 будинок, в Рівненському районі з плану будівництва 284 будинки побудовано лише 5 будинків. Будівництвом будинків для переселенців у даний час районні відділи сільського і колгоспного будівництва і виконкоми райрад займаються недостатньо³¹⁷. На будівництво будинків для переселенців, купівлю худоби і госпулаштування в 1948 р. було відкрито кредит в сумі 2, 0 млн крб. Із цієї суми переселенцям з Польщі і Чехословаччини на 1. 12. 48 р. видано 665 тис. крб, а на 1. 12. 1948 р. – 699 тис. крб кредити не використовувалися в основному тому, що сільськогосподарські банки були на протермінуванні, наприклад острочеських і ін.³¹⁸. Заборгованості за переселенцями, які прибули самовільно із східних областей УРСР числиться 1553, 2 тис. крб, в тому числі протермінованої заборгованості 777, 1 тис. крб. Далі йдеться про те, що складність фінансового стану переселенців пов'язана із господарського невлаштованістю переселенців, які прибула із східних областей. Проблема ще і в тому, що ними ніхто не займається³¹⁹.

За даними Рівненського облфінвідділу станом на 1 листопада 1948 р. переселенці з Польщі пред'явили описи майна для розрахунків 2547 господарств на суму 2 1669, 9 тис. крб, розрахунки проведені з 2283 господарствами на суму 19843, 6 тис. крб, в т.ч. отримали натурою 4380, 2 тис. крб і грошима 15350, 2 тис. крб. Зроблено уцінку 118, 2 тис. крб, в 1948 р. розрахунки були проведені лише з 58 господарствами на суму 332, 6 тис. крб. Таким чином облфінвідділ в 1948 р. розрахунками майже не займався³²⁰.

Перевіркою встановлено, що розрахунки з переселенцями з Польщі в даний час не проводяться. Так, наприклад в Дубнівському райфінвідділі знаходиться 150 описів майна на суму 1 531 846 крб, але розрахунки згідно цих

---

³¹⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 203.

³¹⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 203.

³¹⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 203.

³²⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 204.

описів не проводяться, у зв'язку з відсутністю засобів на поточному рахунку райфо³²¹.

В Здолбунівському районі за 1948 р. за описами майна розраховали лише 4 господарства. Усього розраховано з початку розселення 119 господарств. У той же час у переселенців на руках знаходяться 442 описи майна і відповідних заходів щодо розрахунків в райфо не прийнято³²².

В Рівненському міськфінвідділі станом на 10 грудня 8 описів майна по яким розрахунки не проведені у зв'язку з наступними причинами: 3 описи майна-копії, на суму 22 040 кр., по інших 5 описів майна розрахунки міськфінвідділу затримані по різних причинах, так, наприклад: згідно розпорядження виконкому міськради депутатів трудящих розрахунок затриманий у зв'язку з переселенням Лядь і на суму 52 530 крб, переселенцю Ващуку розрахунок оформлений і переданий на затвердження виконкому міськради на суму 5400 крб, переселенці Хомич документи на закріплення будинку, в якому вона проживає, оформлені і передані на затвердження в міськвиконком, сума 14800 крб.³²³

В числі неоплачених описів майна знаходяться описи майна переселенців Пастушак Н. І. і Ломник-Калинини О. М. які не виплатив міськфінвідділ не дивлячись на те, що переселенців Пастушак і Ломник-Калинина неодноразово зверталися з проханням провести з ними розрахунок. Завідувач міськфо тов. Крайтман пояснює чому Ломник-Калинина і Пастушак не розраховані внаслідок того, що вони не мають права на грошове відшкодування за залишене в Польщі майно, оскільки вони не влаштовані – не отримали ні будинків, ні садиб, ні лісоматеріалів для забудови. Такої думки дотримується і завідувачий бюджетним відділом облфо тов. Богатиренко.

---

³²¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 204.

³²² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 204.

³²³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 204.

Думка Г. Г. Крайтмана і Богатиренка у відношенні розрахунку за майно з переселенцями Ломник-Калинина і Пастушак, що вони не влаштовані, не може вважатися правильною.

По-перше тому, що на отримання у власність майна Ломник-Калинина зовсім не претендує, оскільки вона отримала по ордеру квартиру в м. Рівне на вул. Миловарній, 9; г-ка Пастушак також має квартиру в колишньому польському будинку по вул. Гідній, 19. Крім того тов. Крайтман говорить, що не знає, як провести розрахунки.

Між тим він отримав роз'яснення управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації, що г-ку Ломник-Калинину необхідно розрахувати на загальній основі³²⁴.

Що стосується розрахунків з переселенцями з Польщі то у постанові Ради Міністрів УРСР № 1634 від 11 серпня 1948 р. в п. 1а зазначено: «У випадках, коли розрахунки з переселенцями не були визначені до 16 грудня 1947 р., ці суми підпадають оплаті за номіналом, тобто карбованець за карбованець; що стосується розрахунків по незареєстрованих описах майна, то в 2 пункті постанови Ради Міністрів УРСР від 11.07.1948 р. вказано, що розрахунки з переселенцями з Польщі повинні проводитись не залежно від того зареєстровано раніше їх опис майна чи ні. І якщо питання розрахунку з подібними переселенцями для облфо і міськфо було неясними, то роз'яснення від міністерства фінансів УРСР прийшло ще 11.07.1948, тобто більше як 4 міс. раніше³²⁵.

Переселенці з Польщі виявилися в надзвичайно складних умовах на Волині, оскільки до житлових проблем додалися ще й труднощі із забезпеченням промисловими товарами, передовсім одягом і взуттям. Обмежену кількість промтоварів влада намагалася розділити серед переселенців. Зокрема, у постанові Волинського облвиконкому «Про розподіл промкрану, виділеного на I-й квартал 1946 р. для надання допомоги

---

³²⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк.204.

³²⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 205.

потребуючій частині евакуйованого з Польщі українського населення» від 15 лютого 1946 р. йшлося про необхідність зобов'язати голову облспоживспілки довести цю розпорядку до відповідної райспоживспілки та забезпечити їх «відповідним крамом»³²⁶. Важливим для дослідження є «Додаток» до постанови, оскільки в ньому представлена інформація про «промкрам» і його розподіл по районах. Зокрема, «Рознарядка промкразу по районах на I квартал 1946 р. відпущеного для надання допомоги потребуєчому українському населенню, евакуйованому з Польщі» (таб. 3.14).

Таблиця 3.14

Рознарядка промкразу по районах на I квартал 1946 р.

відпущеного для надання допомоги

потребуючому українському населенню, евакуйованому з Польщі

№	Назва районів	Мило господарське, кусків	Мило туалетне, кусків	Сірників, коробок	Сіль, кг	Гас, л
1.	Берестечківський	10	30	100	120	100
2.	Голобський	80	200	600	710	600
3.	Горохівський	40	90	70	310	270
4.	Ківерцівський	430	1000	3000	4290	3000
5.	Ломачівський	70	180	540	620	540
6.	Луцький	360	780	2340	2920	8340
7.	Ользютичівський	200	500	1500	2000	1500
8.	Оликський	50	100	300	360	300
9.	Рожищенський	730	1700	5100	6650	5100
10.	Сенкевичівський	100	270	800	900	800
11.	Торчинський	170	450	1350	1520	1350
12.	Теремківський	260	700	3100	2000	2100
Всього		2500	6000	18 000	23 000	18 000 ³²⁷

Важливою також є інформація про розподіл коштів по районах Волинської області для надання грошової допомоги родинам українців прибулих з Польщі, їх отримання та використання (таб. 3.15, 3.16, 3.17).

³²⁶ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 4.

³²⁷ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 4.

Таблиця 3.15

Розподіл коштів по районах Волинської області для надання грошової допомоги родинам українців прибулих з Польщі (станом на 20.08.1946 р.):

Район	Сума (тис. крб)
1. Берестечківський	5,0
2. Горохівський	10,5
3. Затурцівський	45,0
4. Ківерцівський	10,0
5. Колківський	5,0
6. Ковельський	20,0
7. Камінь-Каширський	10,0
8. Локачівський	20,0
9. Маневичівський	25,0
10. Рожищенський	45,0
11. Сенкевичівський	10,0
12. Торчинський	20,0
13. Турійський	50,0
14. Цуманський	5,0
15. м. Луцьк	35,0
Всього	315,0³²⁸

Таблиця 3.16

Дані про отримання допомоги по районах

Район	Сімей	Осіб	Сума (крб)
Корецький	52	220	109 855
Рокитнівський	98	417	191 300
Острозький	80	379	233 700
Дубровицький	10	54	183 300
Сарненський	136	604	246 020
Рафалівський	22	135	119 100
Володимирецький	84	445	218 200
Березнівський	160	703	310 500
Висоцький	105	460	203 700

³²⁸ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк.. 31.

Костопольський	27	121	51 650
Козинський	19	70	34 300
Клесовський	33	120	53 150 ³²⁹

Таблиця 3.17

**Використання коштів
на медично-санітарне обслуговування для переселенців**

Район	Сума (крб)	Сімей
Корецький	488	79
Рокитнівський	190	121
Острозький	438	146
Дубровицький	351	117
Сарненський	190	154
Рафалівський	195	65
Володимирецький	378	126
Березнівський	585	195
Висоцький	396	132
Костопольський	99	32
Козинський	30	19
Клесовський	99	33 ³³⁰

Важливим питанням для радянської влади стало відшкодування майна, яке переселенці залишили у Польщі³³¹.

Переселенцям, що залишили майно в Польщі надано допомогу – 166 414 руб.; передано переселенцям житлових приміщень на загальну суму – 22338 руб.; виплачено переселенцям різницю у вартості майна на суму 11136 руб.; проведено взаєморозрахунки з переселенцями без надання будинків – 10825 руб.; розрахунки за озимі посіви і ярові з врахуванням і тих сімей, які прибули із східних областей 3539 руб.; надано безповоротної грошової позики – на 3 дома – 2000 руб.; видано переселенцям кредиту – 2700 руб.; скільки організовано будівельних бригад (охоплено 62 чол., кількість осіб не відомо); кількість дітей шкільного віку, які навчаються – 49; видано переселенцям по

³²⁹ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр.76 а, арк. 11.

³³⁰ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 12.

³³¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 57.

лінії споживчої кооперації: солі – 2935 кг; сірників – 705 кор.; керасин – 112 літрів; мила – 123 шматки; готового одягу – 44 комплекти³³².

Однією з форм підтримки українських переселенців із Польщі стали кредити сільгоспбанку. Зокрема Волинською конторою Сільгоспбанку на I квартал 1946 р. було затверджено кредит в сумі 2 230 тис. крб³³³. У рішенні вказувалося, що необхідно зобов'язати директора Обласної контори Сільгоспбанку довести план кредитування до філій та встановити розподіл кредиту для бідняцьких і середняцьких господарств згідно списків складених Земгромадами. Планувалося, що виділені на допомогу бідняцьким і середняцьким господарствам кошти будуть використані для придбання будівельних матеріалів (ремонт та будівництво житла), а також придбання робочої та продуктивної худоби³³⁴.

У 1949 р. начальник відділу по переселенню Рівненського облвиконкому змушений був звернути увагу на погашення кредитів, які видавалися переселенцям. Районні банки, які надавали кредити, розпочали розшук осіб, які ухилялися від сплати коштів за кредитами. Зокрема, уповноважений сільгоспбанку Оликського району Волинської області звернувся до голови Рівненського облвиконкому з проханням пошуку таких осіб у Рівному та районах області та надав йому відповідний список. Начальник відділу по переселенню Рівненського облвиконкому Миронець направив в усі райвиконкоми області звернення: «Відділ по переселенню просить перевірити по списках переселенців, які проживають у Вашому районі і в разі виявлення зазначених у списку громадян, то адреси їх повідомити зокрема на кожного в Оликський відділ державного банку Волинської області. Адрес: м. Олика, Волинської області. Відділ державного банку. Додаток: список»³³⁵.

---

³³² ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 17, арк. 105.

³³³ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

³³⁴ ДАВО, ф. Р – 919, оп. 1, спр. 3, арк. 2.

³³⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 31, арк. 685.

Перевіркою господарського облаштування переселенців в проведенні з ними розрахунків по Рівненській області встановлено: на день перевірки (11 листопада 1948 р.) 2532 сімей з Польщі не мають будинків; з плану будівництва 3423 будинків на 1948 р. побудовано лише 256 будинків, або 7, 5%.

Взаєморозрахунками з переселенцями в 1948 р. облфінвідділ не проводив:

а) впродовж 1948 р. в області розраховано лише 58 сімей переселенців;

б) причиною затримки розрахунків стало те, що керівництво облфінвідділу неправильно зрозуміло постанову Уряду про розрахунки з переселенцями, особливо з тими, які прибули із східних областей, трактуючи, що ці переселенці підлягають розрахунку за залишене в Польщі майно 1: 10 крб; навіть при цій умові, що вони ніякого майна, як до грошової реформи, так і після грошової реформи не отримували. У результаті таких роз'яснень, переселенці своїх описів майна фінансовим органам не здають.

в) має місце випадок, що Рівненський міськфінвідділ розрахунки з переселенцями затримав з тією мотивацією, що нібито переселенці не влаштовані – це значить що вони не отримали ні будинків, ні садиб під нову забудову, не дивлячись на те, що переселенці мають квартири згідно ордерів міськради і на отримання будинків не претендують.

г) в Дубнівському райфінвідділі знаходилося 156 неоплачених описів майна, в Рівненському міськфінвідділі 5 описів майна. Аналогічна ситуація і в інших районах. Однак у більшості випадків ці неоплати викликані відсутністю грошей на рахунках вище зазначених фінвідділів³³⁶.

У завдання переселенських відділів входила також підтримка прибулого населення у випадках втрати документів (йдеться про громадянина Хомика Степана Павловичу, Рівненський район село Грушвиця);³³⁷ видачі дублікатів документів (громадян Гаврилук П. Ф.)³³⁸.

---

³³⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 202.

³³⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 36, арк. 117.

³³⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 58.

Особливо цінними для висвітлення облаштування переселенців на місцях є інформації з районів (дані на 1 червня 1947 р.).

Переселенці-українці, які прибули з Польщі в Корецький район в кількості 33 господарства усі ті, які потребували наділів землі всім через земвідділ була надана допомога наділами землі і городами, частина з них працює на цукровому заводі. Робочі спеціалісти також городи отримали там же.

Квартирне становище переселенських господарств виявилось труднішим, тому що з них 21 господарства отримали будинки і зробили перерозрахунок і із-за цього проживають на приватних квартирах. Деякі хочуть винаймати квартири і землю по селах і ми приймаємо усі можливі заходи до благоустрою цих господарств. Три сім'ї переселенців-українці Степась Ф. С., Степась Є. С., Мазурек Єлизавета Сем. живуть в нашому районі і приїхали без документів опису майна, мали лише евакуаційні листи за якими їм дали квартири, відсутність у них документів пояснюється тим, що перед відїздом на них напала польська банда чоловіка Мазурек Єлизавети, Мазурек Наума С. вбили і інших, а вони залишили все майно і втекли за наших прикордонних частин. Майно за їх словами складалося із 3 будинків, 3-х господарств, побудов, 2 коней, 5 коней, 5 корів і домашньої птиці³³⁹.

У Клеванському районі налічується 121 переселенських господарств, одержали житлові будинки лише 62 господарства, наділено землею 121 господарства; у Гощанському районі 161 переселенських господарств одержали житлові та господарські будівлі 78, наділено землею 102 господарства³⁴⁰. Як в Клеванському так і в Гощанському районах в повній мірі не використано всіх можливостей щодо забезпечення переселенців житловими та господарськими будівлями. В районах налічується велика кількість га вільних орних земель, а більшість переселенців ще до цього часу не одержали землі. Особливо незадовільно поставлена справа, щодо цьогорічних розрахунків з

---

³³⁹ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 17, арк. 104.

³⁴⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 7.

переселенцями за передане майно: у Клеванському районі переселенцями пред'явлено рахунків за залишене ними в Польщі майно біля 300000 крб, а проведено розрахунки лише на 38302 крб; у Гощанському районі до справи проведення взаємних розрахунків з переселенцями навіть ще й не приступили³⁴¹. В цих районах закріплення за переселенцями житлових і господарських будівель не проведено, в той час як цими будівлями вони вже користуються давно³⁴².

Відпущені кошти для надання допомоги переселенцям, до цього часу жодним районом не використано. Виконкоми Райрад суцільного обстеження родин переселенців по району з метою виявити дійсний стан їх влаштування, не провели і недоліки обстеження на засіданнях виконкомів не заслуховували³⁴³.

Окремі урядові документи дають підстави проілюструвати розміри і характер допомоги, яка надходила від урядових структур. Зокрема, Управління при РНК УРСР в справах евакуації та розселення українського і польського населення надіслало начальнику групи по розселенню при Рівненському виконкомі облради депутатів трудящих Радченко листа такого змісту: «Постановою Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 30 січня 1946 року «Про надання допомоги в господарському облаштуванні українського населення, евакуйованого з Польщі в УРСР» наркомторг УРСР і Укоопспілка зобов'язані відпустити в першому кварталі 1946 року в розпорядження Виконкому облради депутатів трудящих для Вашої області за цільовим призначенням для надання допомоги потребуючій частині евакуйованого українського населення з Польщі: солі – 6, 0 тон, сірників – 5, 0 ящиків, мила господарського – 0, 8 тон, мила туалетного – 3000 кусків, керосину – 5, 0 тон³⁴⁴.

Заступник начальника Управління при РНК УРСР у справах евакуації А. Пирог зазначав «Звертаю Вашу увагу на необхідність встановлення контролю

---

³⁴¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 7.

³⁴² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 7.

³⁴³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 8.

³⁴⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 56.

за цільовим використанням виділених промтоварів для переселенців, а осіб винних у використанні вказаних промтоварів не за призначенням або в розбазаренні їх притягувати до строгої відповідальності.

Про хід реалізації промтоварів для переселенців, а також про стан робіт по господарському облаштуванню переселенців інформуйте управління два ради в місяць кожного першого і п'ятнадцятого числа. Ця інформація повинна базуватися на матеріалах облкоопсектору і Облкоопспілки, а також матеріалів Вашої перевірки на місцях»³⁴⁵.

Особливе місце у характеристиці переселенців на території Рівненської області займає Довідка про господарське облаштування переселенців із Польщі на території Мізочського району Рівненської області³⁴⁶.

У «Довідці» зазначено:

Після виїзду польського населення із Мізочського району – 22, із них було передано переселенцям із Польщі – 18 будинків, зайнятих установами, організаціями і переданих під квартири робітників і службовців – 4 будинки.

Крім того, 18 сімей переселенців із Польщі отримали 18 залишених будинків. Інші 142 сім'ї переселенців із Польщі розташовані по приватних квартирах серед місцевого населення³⁴⁷.

Далі у «Довідці» зазначається, що слід здійснити для повного забезпечення житлом переселенців. Для того, щоби цілком забезпечити переселенців будинками необхідно:

1. Розселити переселенців у наявні 23 вільні чеські будинки, які є у селах даного району.
2. Відновити 16 напівзруйнованих чеських будинків, після чого передати їх переселенцям.
3. Побудувати і передати переселенцям 86 нових будинків³⁴⁸

---

³⁴⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2, арк. 56.

³⁴⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 26-27.

³⁴⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 26.

³⁴⁸ ДАРО, ф.Р- 654, оп. 1, спр. 18, арк. 26.

Усі господарства переселенців із Польщі в районі наділені землею відповідно до їх заявок, а саме: 211 господарств польських переселенців отримали усього землі 510 га³⁴⁹.

Інші питання побутового порядку переселенців.

1. Дітей шкільного віку, які відвідують школу – 234, таких що не відвідують немає.

2. В числі усіх сімейств переселенців виявлено багатодітних – 64 сім'ї, із них оформлено і отримують кошти за багатодітність – 64.

3. Із числа переселенців із Польщі працюють на радянських або господарських роботах 5 осіб.

4. Проведено розрахунки з переселенцями із Польщі всього по 30 сімей, не отримали розрахунок – 7 сімей, інші переселенці частково отримують розрахунки у східних областях, а інші не представили документів.

5. Для проведення масово-виховної роботи облаштовані клуби, в яких проводяться бесіди, читають лекції, організовані бібліотеки. По лінії райвідділу сільського господарства і Райвиконкому письмові скарги переселенців розглядаються і задовольняються протягом 1-2 днів в першу чергу³⁵⁰.

Начальник відділу по розселенню і господарському облаштуванню переселенців при виконкомі А. Радченко зазначав, що у Рокитнянському районі після виїзду польських громадян залишилося 482 будинки і з них 138 у Рокитному і 344 будинки в селах³⁵¹. До приїзду українських родин з Польщі окремі будинки зайняли місцеві жителі і живуть в польських будинках місцеві жителі. 59 будинків потребують капітального ремонту³⁵².

Землею наділені усі переселенці. 19 родин – живуть у місті. У Рокитному вони отримали лише городні ділянки. Усього наділено в місті 19 господарств, площею 2,32 га, зокрема наділено 6 непланових господарств. Отримали землю

---

³⁴⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк.. 2

³⁵⁰ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 18, арк.. 27.

³⁵¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 2

³⁵² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 2

91 господарство. Усього наділено їх землею – 385 га, в тому числі неорної – 183 га, сінокосів – 202 га. Непланові 6 господарств наділено землею і будинками. Нових будинків переселенці не будували. У переселенців є діти – 91 особа шкільного віку, з них школу відвідують 59 дітей; не відвідують школу 32 дітей у зв'язку з віддаленістю шкіл. Багатодітних матерів є 1; вона отримує державну субсидію – 1700 крб; крім цього одна одинока мати отримує в місяць 100 крб.

Працюють на різних роботах 10 осіб: зав. базою заготхудоби, сторожем склозаводу, у заготсіно, у ліспромгосп, чоботарем райпромкомбінату, управдом комунгоспу, бухгалтером заготльону, робітником склозаводу, діловодом склозаводу.

З усіма переселенцями проведено розрахунки по зерну і картоплі.

Райфінвідділом проведено розрахунки з 19 сім'ями переселенців; інші переселенці, не дивлячись на неодноразові нагадування виконкому райради депутатів трудящих, розрахунків не отримали. Усього не отримали розрахунків – 85 сімей. Кредити в банку отримано в сумі 3,0 тис. крб однією сімєю; одноразової допомоги виплачено в сумі 4, 0 тис. крб двом сім'ям³⁵³.

Питання розселення українського населення з Польщі курували районні комітету КП(б)У. Зокрема, Теремківський райком КП(б)У на засіданні 4 березня 1946 р. розглянув питання «Про заходи щодо влаштування українського населення, прибулого із-за Буга у Волинську область». Йшлося про те, що необхідно було розмістити в селах Теремківського району 300 господарств переселенців, наділивши їх землею за нормою 4,5 га на господарство, яка є середньою на господарство в тих селах, де вони розміщені. Сумарно це повинно було скласти 1350 га³⁵⁴.

В «заходах» містилась інформація, що впродовж січня – березня 1946 р. наділено 189 господарства загальною площею 859 га, що припадає в середньому на господарство 4,5 га; на 186 господарств припадає лише 155 га

---

³⁵³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк.. 2

³⁵⁴ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

озимих посівів; 113 господарств, зазначалося у документі, ще й досі не отримали землю, а той час коли в районі є вільна земля державного фонду і в селі Теремно – 8 га, Александрія – 156 га, Батін – 8 га, Воротнев – 16 га, Вищаєв – 4 га, Гараджа – 27 га, Котів – 3 га, Лище – 3 га, Підгайці – 10 га. Загальна площа вільних земель становила 297 га³⁵⁵. Йшлося й про те, що Райземвідділ недостатньо приділяє уваги наділенню решти сімей землею³⁵⁶.

У «постанові» Теремківського райкому КП(б)У піднімалося і житлове питання. Зокрема, йшлося про те, що не всі господарства забезпечені житловими будинками: із 300 господарств будівлі одержали лише 78, які до цього часу райфінвідділом не оформлені «передаточними» документами. Із усіх наявних переселенських господарств лише 97 одержали кредит 489 000 крб для будівництва житлових і господарських будівель³⁵⁷.

У цьому ж документі йшлося про забезпечення переселенців «крамом першої необхідності» – мило, сірники, гас та ін.³⁵⁸

Окремо розглядалися партійним керівництвом району проблеми шкільної освіти, охорони здоров'я, масово-агітаційної роботи. Зокрема, зазначалося, що районний відділ освіти не провів обліку дітей переселенців шкільного віку на предмет охоплення їх навчанням в школах району. В районі відсутній облік неписьменних і малописьменних та не організовано їх навчання³⁵⁹.

Що ж до проблем охорони здоров'я, то в «постанові» зазначалося, що відділ здоровохорони байдуже віднісся до населення, прибулого з Польщі, не проведено майже ніякої профілактичної роботи, люди проживають у надзвичайно важких антисанітарних умовах, що сприяє виникненню епідемічних захворювань (висипний тиф та ін.)³⁶⁰.

---

³⁵⁵ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

³⁵⁶ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

³⁵⁷ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

³⁵⁸ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

³⁵⁹ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

³⁶⁰ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

Що ж до агітаційно-масової роботи, то в документі зазначалося, що масова робота серед переселенців майже не проводиться. За весь час в селах району проведено 2 зборів: одні збори в райцентрі, де були присутні 260 осіб³⁶¹.

Проблемним для Волинської області залишилося розселення українського населення з Польщі, яке згідно з державним планом було направлено у південні області УРСР, але поверталось на Захід. Зокрема, у постанові Теремківського району КП(б)У від 4 березня 1946 р. зазначалося, що крім планових господарств, які прибули з-за Буга 330, в Теремківський район прибуло понад 500 господарств переселенців, які за планом були скеровані в Запорізьку, Одеську, Миколаївську та Дніпропетровську області. Господарства, «за рахунок ущільнення» були розміщені майже в усіх селах району. В районі для прибулих з півдня сімей здійснили наступні заходи: наділення їх землею (однак в районі немає можливості, щоби це здійснити «по господарчому»); в квартирах розташовано по 3-4 сім'ї³⁶².

Особлива увага переселенського відділу надавалась Дубнівському району виїхало 267 сімей громадян Польської національності, які залишили 213 жилих будинків, із яких непридатних до проживання – 23.

Одночасно з Польщі прибуло 1613 сімей (в них 6137 осіб); з них планових 369 сімей, непланових – 1243 сімей³⁶³. Було передано переселенцям з Польщі польських будинків – 187, чеських – 443, «залишених» – 115. За період з 1946 по 1947 рік включно переселенці з Польщі добудували собі нових житлових будинків – 42. Для остаточного розселення і господарського облаштування переселенців з Польщі необхідно побудувати ще 250 нових будинків.

Бригади по будівництву нових житлових будинків для переселенців створені в кількості – 10, але будівництво не проводилось у зв'язку з відсутністю будівельних матеріалів, передовсім деревини і ін.³⁶⁴.

---

³⁶¹ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

³⁶² ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

³⁶³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 28.

³⁶⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 28.

Станом на 10 грудня 1947 року враховано:

1. Дітей шкільного віку – 1127 осіб, з них відвідують школу – 1016 осіб.
2. Виявлено багатодітних матерів – 37, з них 33 отримують субсидії.
3. Пропонується урядова нагорода по багатодітності – 24; з них оформлено на отримання урядової нагороди – 19.
4. Отримали урядові нагороди – 5.
5. Працюють на радянсько-господарських роботах – 173.
6. Недоотримано при розселенні: а) зерна – 14; б) картоплі – 217; в) сіно-соломи – 213.
7. Непроведені розрахунки за майно, яке залишилося в Польщі: 955 сім'ям на суму 8464233 крб.
8. Видано довготермінового кредиту на хлібозаготівлі – 172 сім'ям – 753500 крб.
9. Наділено землею господарств: планових – 364 сім'ї, непланових – 936 сім'ї.
10. Всього наділено землі 1803, 95 га, у тому числі: прибудинкової 163, 92 га.
11. Бажають отримати кредит на хлібозаготівлі – 347 сімей.
12. Виділено разового без поверненого кредиту 120 сім'ям³⁶⁵.

У Вербицький район з Польщі прибуло 372 сім'ї, з них планових лише 41 господарство, розташувалися переселенці в селах Гредки, Велика Мильча, Мала Мильча, Будорож, Софіївка. Переселенцям з Польщі передали 122 будинки, але не всі будинки за переселенцями були закріплені рішенням райвиконкому. Розрахунок проведено частково, на суму 113 658 крб, землі надано 884 га. 104 господарства переселенців не мають будинків і проживають у місцевих громадян³⁶⁶. Масово-роз'яснювальна робота серед переселенців

---

³⁶⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 28-28 зв.

³⁶⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 28-28 зв.

проводиться недостатньо. Завідувач відділу сільського і колгоспного будівництва тов. Шульженко не достатньо проводить роботу по господарському влаштуванню переселенців з Польщі. Будівельні бригади в селах повністю не укомплектовані³⁶⁷.

Аналогічною була ситуація і в Рівненському районі. Виконком райради відмічав, що господарське влаштування переселенців прибулих з Польщі, а також проведення з ними взаємних розрахунків за майно, що залишилося в Польщі до цього часу не закінчено (20 вересня 1948 р.). До цього часу не закінчено передачі і закріплення всіх будинків, що залишилися після поляків і чехів, а також не передано 241 будинок безгосподарчий. В той час, як в районі близько 400 переселенців не оформили житлових будинків, а в багатьох будинках займають місцеві громадяни; наприклад в селі Михайлівка 5 будинків займають громадяни Клевинського району. Завідувач райфінвідділом тов. Ткач, завідувач комунальним відділом тов. Іванів, голови сільських рад проявляють байдужість до справи трудового влаштування переселенців і проведення з ними розрахунків. Затверджений Облвиконкомом план нового будівництва 234 доми для переселенців фактично зірвано. В цій важливій справі відділ колгоспного і одноосібного будівництва не приділив належної уваги і не організував переселенців на індивідуальне будівництво тих, яких не наділено будинками. Відділ сільського будівництва не приділив достатньої уваги щодо наділення переселенцям присадибних ділянок землі для будівництва³⁶⁸.

У довідці «Про стан господарського облаштування переселенців, прибулих із Польщі в Рівненський район Рівненської області станом на 15 грудня 1948 р.» зазначено «Що і при колишньому голові райвиконкому Єншині, і при голові Моловичко, питаннями облаштування переселенців не займалися.

---

³⁶⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 126.

³⁶⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 175.

1. Комісії по господарському облаштуванню переселенців по району не створено. Було доручено займатися облаштуванням переселенців завідувачу Райкомунгоспу Іванову, але він до перевірки цими питаннями займався мало³⁶⁹.

2. Точних списків обліку і реєстрації переселенців немає. В районі існує 4 цифри кількості сімейств переселенців. У відділі сільського господарства нараховують 1538 сімей, у відділі сільського і колгоспного будівництва – 1730 сімей, у відділі комунального господарства – 394 сім'ї і в надісланому єдиному звіті станом на 1 січня 1948 р. показано 1393 сім'ї переселенців. Один лише цей факт, що в районі не знають яка кількість переселенців розселена, говорить про те, що питаннями облаштування переселенців ніхто не займається, придали цьому питанню другорядне значення. По суті кажучи, переселенці розселялися самі без всяких вказівок з боку райвиконкому. Завдяки тільки цьому можна пояснити відсутність точних списків, так як в районі не знають скільки, в якій сільраді розселено переселенців³⁷⁰.

Приблизно встановлено – із 237 будинків, колишніх польських 109 будинків передано переселенцям, за які вони провели розрахунки, в 20 проживають переселенці, але ці будинки за ними не закріплені. 32 займають організації, робітники і службовці району. 25 займають місцеві жителі і 50 знищено³⁷¹.

3. Цілком відсутній облік працевлаштування переселенців, а також висунення їх на керівні посади³⁷².

В райфінвідділі наявності 31 опис майна переселенців з Польщі, за якими до цього часу переселенці не розраховані.

Такий стан в облаштуванні переселенців можна пояснити тільки тим, що Голова Райвиконкому тов. Моловичко з перших днів своєї роботи не надав

---

³⁶⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 101.

³⁷⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 101.

³⁷¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 101.

³⁷² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 101.

цьому питанню відповідного значення, передовіряв його другорядним особам, контроль за виконанням не здійснювався³⁷³.

У Рівненському районі здійснювалися перевірки і по окремих селах (на 20 березня 1949 р.):

По с. Квасилово:

В цілому ряді будинків проживають місцеві жителі, в той же час переселенці з Польщі змушені проживати на квартирах у переселенців з Чехословаччини, так:

Один чеський будинок займає місцевий житель Безурій, половину будинку № 2 займає місцева жителька Острогомільська, половину будинку № 102 займає місцевий житель з с. Корнін, половину будинку № 27 займає місцевий Юфимед, половину будинку № 69 займає місцева Паньчук із Корнін.

Один будинок займає артіль, будинок № 52 закріпили одному переселенцю з Польщі Пастушик, в той час, як в будинку живе ще 3 сім'ї переселенців і в будинку є 7 кімнат.

В будинку № 102 проживає переселенка з Польщі гр-ка Саменюк В. В., до сих пір не закріплений, не дивлячись, що з нашого боку була вказівка закріпити їй будинок і провести відповідні розрахунки.

В будинку № 35 є 7 кімнат і великі господарські будівлі, але в будинку ніхто не проживає і райвиконком цей будинок нікому з переселенців не закріплює, а тримає його в резерві для колгоспу.

10 сімей переселенців з Польщі проживають на квартирах у переселенців з Чехословаччини.

35 сімей переселенців закріпили будинки, з них описи майна здали 22 господарства, розрахунки провели 12 господарств. До цього часу 49 господарств описів майна не здали і майно за ними не закріплено.

с. Квасилів: з дозволу голови райвиконкому директору млина надано 2 сараї³⁷⁴.

---

³⁷³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 101.

По с. Видумка:

Виконком райради один і той же колишній польський будинок передав 2 рази. Передано було плановому переселенцю Юзв'яку, який за нього провів розрахунок. Після чого половина будинку була передана Петеревич, яка за половину будинку провела розрахунок. 17.ІІ.1949 р. виконком райради передачу Петеревич відмінив і залишив будинок за Юзв'яком³⁷⁵.

По с. Золотіїв:

Виконком райради передав будинок переселенцю Семенюк, після чого другий раз передав його Артем'як. Семенюк провів розрахунок. Артем'як до сих пір розрахунку не провів.

17.ІІ.1949 р. будинок закріплено за Семенюком, а передача Артем'яку відмінена³⁷⁶.

По с. Грушвиця:

Один чеський будинок займає місцева жителька Мельничук. Не дивлячись на наші вказівки будинок переселенцям не переданий³⁷⁷.

За 1949 р. до сих пір не вирішено заяву переселенця з Польщі гр-на Прокотюк П. І. по селу Шпаново, скеровано в райвиконком 9.ІІ.1949 р.

За 1948 р. не вирішено заяву переселенця Пащук Г. О. по селу Біла Криниця про закріплення колишнього польського будинку.

За 1949 р. не вирішено облаштування переселенця Гобубик по с. Городок з 23.ІІ.1949 р.

Переселенця Льонд Я. М. по с. Колоденко з 9.ІІ.1949 р.

За 1948 р. не вирішено заяву Рудь Р. М. с. Дядьковичі по питанню будинку і землі з 23.ІІ.48 р. Зубрійчук А. С. с. Дедьковичі по питанню надання будинку з 10.ІІ.48 р. Патерко І.І., Семенюк П. Е., Войтюк І. А., Кондратюк С. А. с. Домбровка про будинки з 17.01.48 р. Гардух В. В., Цепа Н.Н., сім'я

---

³⁷⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 262-263.

³⁷⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 263.

³⁷⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 263.

³⁷⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 263.

Каленчука І. П. с. Домбровка про будинки з 14.ІІ.48 р. Семенюк Ф.Ф. с. Квасилово про закріплення будинку з 22.09.48 р.³⁷⁸.

Суспільно-політична робота з переселенцями назагал мала показовий характер. Для проведення політично-масової роботи серед українців-переселенців із Польщі у Волинській області було проведено обласну нараду переселенців у 1946 р. Для її проведення були встановлені спеціальні квоти. Наводимо документ «Контингент учасників обласної наради переселенців по районах області» (таб. 3.18).

Таблиця 3.18

Контингент учасників обласної наради переселенців по районах області

№	Райони	К-ть осіб
1.	Берестечківській	4
2.	Голобський	8
3.	Горохівський	4
4.	Затурцівський	10
5.	Ківерецький	20
6.	Колківський	8
7.	Ковельський	2
8.	Локачівський	4
9.	Луцький	10
10.	Маневичівській	3
11.	Оликський	3
12.	Рожищенський	20
13.	Сенкевичівський	8
14.	Торчинський	8
15.	Теремківський	10
16.	Турійський	3
17.	Цуманський	1
18.	Камінь-Каширський	2
19.	м. Льцьк	8
	Всього	120³⁷⁹

³⁷⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 263-264.

³⁷⁹ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 32.

Нарада охоплювала усіх представників від українців-переселенців області. Окремі українці, які прибули з Польщі у Волинські області були висунуті на певні посади (дані за 1946-1947 рр.). Наприклад: у Ківерцівському районі 23 особи (3 голови сільських рад, 3 секретарі сільських рад, 3 фінагенти, 4 голови кооперації, 2 голови земкомісій, 2 голови земельних громад, 3 агенти по заготівлі, 3 жіноргани)³⁸⁰.

Однак політмасова робота у Волинській області серед переселенців фактично не проводилася. У середовищі переселенців «ходили слухи», що не треба працювати в УРСР, бо скоро переїдуть у Польщу³⁸¹.

Хоча власті декларували участь переселенців у громадському і політичному житті, висунення їх на адміністративні посади на далі здійснювалися різні заходи щоби обмежити активність цих людей. Заступник начальника управління при Раді Міністрів УРСР в справах евакуації Білай у листі від 1 липня 1947 р. під грифом «таємно» до начальника відділу розселення Рівненського облвиконкому Радченка зазначав: «Останнім часом для перевірки документів районні фінансові відділення і районні управління міністерства заготівель присилають працівників своїх апаратів з числа колишніх переселенців з Польщі.

Ставлю Вас до відома про те, що працівники районних фінансових відділень і районних управлінь міністерства заготівель із колишніх переселенців з Польщі для перевірки документів в архів не допускаються.

Прошу Вас дати вказівки районним фінансовим відділенням і районним управлінням міністерства заготівель вказаних працівників управління в справах евакуації для перевірки документів не посилати. Для перевірки документів посилати надійних, провірених людей із числа старих працівників»³⁸².

Відповідно начальник сектору розселення при Рівненському облвиконкомі Радченко подав письмову вказівку такого ж змісту завідувачу

---

³⁸⁰ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 43.

³⁸¹ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 43.

³⁸² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 259.

Рівненського обл. фінвідділу та уповноваженому міністерства заготівель СРСР по Рівненській області, яка стосувалася кадрів³⁸³ (таб. 3.19).

Таблиця 3.19

**Розподіл працевлаштуванням переселенці з Польщі
у Рівненській області (станом на 01.01.1948 р.)**

Місце працевлаштування	Сімей	Осіб
сільське господарство (індивідуальне)	8084	-
колгоспи	80	-
установи і підприємства	-	785
МТС і радгоспи	-	14
залізничний транспорт і автотранспорт	-	124
фабрики і заводи	-	726
кустарні промисли (не працевлаштовані)	962	₃₈₄

В документах про переселенців з Польщі у Волинській області вражає те, що за 1946-1947 рр. немає інформації про дітей по районах³⁸⁵.

Проведеною перереєстрацією переселенців, що прибули з Польщі встановлено, що в Дубровицькому районі дітей шкільного віку на 25 квітня 1948 р. було 81. З них відвідували школу лише 31 (таб. 3.20).

Таблиця 3.20

Розташування дітей шкільного віку по селах³⁸⁶

№	Назва села	Дітей шкільного віку	Відвідували школу
1.	Дубровиця	22	9
2.	Кураш	14	8
3.	Ясенець	4	2
4.	Селець	2	-

Дуже часто сою громадську активність переселенці виявляли через написання заяв і скарг у радянські та партійні органи. Переселенець із Польщі Новосад Петро Михайлович, що проживав у с. Омеляна біля Рівного звернувся до секретаря ЦК КП(б)У тов. Хрущова з заявою про те, що він як переселенець

³⁸³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19, арк. 262.

³⁸⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 68.

³⁸⁵ ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3, арк. 43.

³⁸⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 125.

прибув в Рівненський район і вже третій рік живе у сусідах, а житлового будинку йому до цього часу не надано³⁸⁷.

Скарги переселенців переважно стали надходити лише в 1947 р. В 1946 р. скарг було лише 8 і вони були вирішені³⁸⁸. Реєструвати усні скарги сектор не мав можливості у зв'язку із перезавантаженістю (технічного працівника не було). Більшість скарг розглядалися на місцях, у зв'язку з чим затягувалися терміни розгляду³⁸⁹. Окремі скарги викликані невлаштованістю у районах: переселенцям передавалися будинки, а в яких проживали сторонні, справа попадала в суд, а потім вже доводилось вирішувати і виселяти мешканців³⁹⁰.

Випадок по Клеванському району: син одного переселенця з Польщі у віці 17 років поступив весною 1946 р. на роботу в Клеванський райлісгосп, а восени цього року був прийнятий на навчання в Здолбунівське залізничне училище.

Поступаючи в училище, він завчасно подав заяву директору рай лісгоспу про звільнення, останній йому в цьому відмовив. Він вдруге і втретє подав заяву, але відповідь одна – треба працювати, а не навчатися.

Він звернувся до мене з цього приводу і я з свого боку написав директору, щоби він дав можливість переселенцю вчитися.

Все ж він згоди не дав, переселенець пішов з роботи і розпочав навчання. Пройшов місяць його навчання, як Клеванський народний суд його засудив на 4 місяці тюрми за невихід на роботу. Прийшлося мені опротестувати це рішення і звільнити учня з тюрми (він вже відбув термін у Дубнівській тюрмі)³⁹¹.

Випадок по Рівненському району. Дві вдови переселенки мати і дочка з трьома дітьми (прізвище Хомик; чоловіки їх загинули від рук оонівських бандитів в нашій області) займали квартиру в колишньому польському домі. Здавалося би районні організації зобов'язані таким сім'ям надавати допомогу,

---

³⁸⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 36, арк. 155.

³⁸⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 73.

³⁸⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 73.

³⁹⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 73.

³⁹¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 37.

але вийшло по іншому. Рівненський райвиконком видав ордер Начальнику міліції на зайняття цього будинку під квартиру. Начальник міліції самовільно взяв і викинув цю сім'ю, в т. ч. і дітей на вулицю. Був листопад місяць, холодно, йшов дощ. Вона звернулася в Райвиконком, до районного прокурора, але ніхто їм допомоги не надав.

Я змушений був виїхати на місце і вселити сім'ю Хомик назад в цю квартиру. Начальник міліції, звичайно, ніякого покарання не поніс³⁹².

Випадок у місті Рівне. Переселенець із Польщі влаштувався на роботу в м. Рівне в артілі Коопспілки (голова артілі Козловський) пропрацював в артілі деякий час, він звернувся до голови артілі, щоби йому надали допомогу шляхом надання квартири. Голова в цьому відмовив, також відмовила йому і Міськрада. Він вирішив тоді з Рівного переїхати в село Дубнівського району, де йому давали будинок і землю. Він також подав заяву, щоби його звільнили з роботи у зв'язку з переїздом у село. Йому було відмовлено, працювати ж в артілі він не міг, так як сім'я його проживала у хліві. Справа була передана в Нарсуд 1 діляниці м. Рівне і переселенець був засуджений на 6 місяців тюремного ув'язнення. Знову мені довелося опротестувати це рішення і переселенець був звільнений з-під арешту³⁹³.

Випадок по Здолбунівському району. Переселенець із Чехословаччини громадянин Старинський за невиконання плану лісо вивозу був в 1948 році у січні місяці засуджений нарсудом на 10 років тюремного ув'язнення³⁹⁴.

Після протесту рішення Нарсуду було відмінено Облсудом.

По Рівненському, Здолбунівському і Острозькому і ін. районах мало місце, коли в будинках, переданих згідно рішення райвиконкомів переселенцям, проживали працівники районних організацій і навіть після рішення Нарсуду переселенці в ці будинки вселитися не могли³⁹⁵.

---

³⁹² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 37.

³⁹³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 37.

³⁹⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 38.

³⁹⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18, арк. 38.

Висновки до розділу 3.

Розселення українців з Польщі у Волинській та Рівненській областях відбувалося відповідно до встановленого переселенськими структурами плану: було створено обласні сектори (відділли) переселення при облвиконкомі; уточнено інформацію про земельні площі та житлові і господарські приміщення, які звільнилися після евакуації польського населення; здійснено заходи для підготовки розміщення населення, прибулого з Польщі. Планові переселенці впродовж п'яти днів розмістилися на постійне місце проживання з відповідним наданням їм житла, палива, зерна та ін. сільськогосподарських продуктів; власті на місцях зобов'язані були проводити т. зв. взаєморозрахунки за житло, майно, сільськогосподарські посіви та продукти, залишені у Польщі. У Рівненській області переселенці не бажали їхати у північні райони, намагалися залишитись у південній частині області та у містах. Влітку 1945 р. розпочався самовільний переїзд українців-переселенців із південних областей УРСР у Волинську і Рівненську області, який втричі перевищував показники населення, яке мало розміститися в області відповідно до плану. У Рівненській області переселенці намагалися зайняти «чеські будинки», які залишилися у регіоні після виїзду чехів (інколи чехи і новоприбулі переселенці проживали спільно, оскільки чехи ще не залишили будівлі), які були значно кращими, ніж садиби, залишені польським населенням. У Волинській області спостерігалися проблеми із мізерним вільним житловим фондом у містах та небажанням переселенців селитись у північних районах.

Переселення польського населення з волинського району у Польщу здійснювалося відповідно до угоди між урядом УРСР і ПКНВ від 9 вересня 1944 р. Перші переселенці-поляки виїхали в Польщу без жодної реєстрації та евакуаційних документів. Умови виїзду поляків з України загалом не були такими важкими, як умови евакуації українців з Польщі, коли в процесі виїзду вони зазнавали різних бандитських нападів, пограбувань, вбивств. Дані щодо кількості польського населення, яке залишило волинський регіон в українській історіографії вважаємо перебільшеним.

Процес переселення чеського населення з УРСР та українців з Чехословаччини до Волинської та Рівненської областей носив назагал організований характер. Відповідно до урядової постанови від 1 жовтня 1947 р. облаштування переселенців, прибулих з Чехословаччини, було завершено.

Соціально-побутові умови проживання у Волинській та Рівненській областях були складними. Забезпечення житлом належним чином було проведено лише в окремих районах Волинської області, на південній Рівненщині частина переселенців проживала у спільних будівлях; у Волинській та Рівненській областях надто обмеженими були ресурси у 1945–1949 рр. для ведення індивідуального житлового будівництва; програма наділення переселенців землею – 4,5 га на господарство/сім'ю не виконувалась.

Переселенці в основному були зайняті у сільському господарстві, кустарних промислах; адміністративною роботою була зайнята незначна кількість населення. Дієвою формою підтримки переселенців стала «безповоротна грошова допомога»; забезпечення переселенців по лінії обласної споживчої кооперації було мізерним. У районах серед переселенців «погано була поставлена політмасова робота». Переселенці із Чехословаччини виявляли громадську активність, що було пов'язано із компактним проживанням. Громадську активність переселенці також виявляли через скарги, які надсилали у адміністративні та партійні установи.

РОЗДІЛ 4.

ПЕРЕСЕЛЕНСЬКІ ПРОЦЕСИ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ НА ВОЛИНІ У 1948–1953 РР.

На завершальному етапі Другої світової війни та у післявоєнний час волинський район переживав значні демографічні зміни, які були викликані декількома радянськими переселенськими програмами. У новій геополітичній ситуації, яка утворилася після підписання Ялтинських угод 1945 р. і встановлення радянсько-польського кордону, відбувалася евакуація українського населення з Польщі та польського населення з УРСР у ПНР³⁹⁶. Трохи меншим за масштабами був процес переселення чехів у Волинську та Рівненську області. В цей час радянська сталінська тоталітарна держава розпочала боротьбу з українським визвольним рухом у регіоні, який тепер став частиною її території: ще до приходу радянської армії на Волинь відповідні служби розробили програми боротьби з діячами ОУН і УПА, прихильниками національно-визвольного руху, окремими місцевими селянами, яких розглядали як класово-небезпечних ворогів, а тому виселяли у Сибір та інші північно-східні райони Російської Федерації³⁹⁷.

Паралельно з цими депортаційними процесами відбувався ще один: вивезення українського населення як робочої сили на промислові об'єкти

---

³⁹⁶ Історія міст і сіл Українського РСР: в 26 т. / гол. ред. кол. Тронько П. Т. та ін. – К.: Гол. Ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР. – Ровеньська область, 1973. – 655 с.; Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського союзу. 1941–1945. – Документи і матеріали. – Львів: Каменяр, 1989. – 505 с.; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 2. – 685 с.; Olszński T. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa: PWN, 1998. – 302 с.

³⁹⁷ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. – Львів: Вид. центр Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2000. – 303 с.; Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів у 1941–1943 рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 285 с.; Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). – К.: Наукова думка, 1994. – 305 с.

республіки, у колгоспи південно-східних регіонів, зокрема Криму, на територію Російської Федерації, зокрема, у колгоспи Ростовської області³⁹⁸.

Відправка таких «робочих контингентів» з Рівненської та Волинської областей здійснювалася за рознарядкою партійних і радянських органів і, зрозуміло, у більшості випадків, вона носила насильницьких характер.

Виділяємо декілька напрямів трансферу робочої сили: шахти Донбасу, промислове будівництво у регіоні Донбас-Криворіжжя. Переселення трудового потенціалу у східні та південно-східні райони республіки було пов'язано з відбудовою важкої індустрії і шахт Донбасу, формуванням нової сітки залізничних сполучень, відновленням підприємств металургійної галузі. Зокрема, впродовж 1946-1950 рр. в УРСР було відновлено 129 зруйнованих шахт та задекларовано 60 нових шахт. Внаслідок такої праці УРСР впродовж перших трьох повоєнних років відновила довоєнний потенціал вугільної галузі. Зміни відбулися і у металургії. На новій основі почали працювати промислові гіганти – «Криворіжсталь», «Азовсталь», «Запоріжсталь» та ін. Різко зростали підприємства оборонної галузі, що також вимагало людського потенціалу³⁹⁹.

Аналіз руху трудових ресурсів найбільш точно представлений у фінансових документах (матеріали радянських, партійних, комсомольських органів щодо переселення окремих сімей, молоді на шахти Донбасу та на інші промислові об'єкти неточні, оскільки містять планові показники, а не ілюструють фактичну кількість трудових ресурсів). На нашу думку, більш точні документи фінансових управлінь районів та областей, матеріали прокурорських перевірок за коштами, які були надані райвиконкомам для здійснення переведення людського потенціалу.

---

398 Ковальчак Г. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років радянської влади (1939-1958 рр.). – Київ : Наукова думка, 1965. – 275 с.; Народне господарство УРСР: статист. зб. – К. : Статистика, 1957. – 505 с.; Коваль М. Україна у другій світовій і великій вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К. : Альтернатива, 1939. – 336 с.

399 Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках / упор. В. Сергійчук. – К., 1998; Когут П. Колективізація в західноукраїнському селі. – Львів, 2000; Радянська Ровенщина. Документи і матеріали. – Львів : Каменярь, 1972. – 253 с.; Народне господарство УРСР. Статистичний збірник. – К.: Статистика, 1957. – 505 с.; Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. Кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 2002. – 520 с.

18 серпня 1951 р. була здійснена перевірка правильності використання засобів отримання райвиконками Рівненської області в Сільгоспбанку на витрати по сільськогосподарському переселенню⁴⁰⁰. Перевірка проходила під керівництвом в. о. прокурора Рівненської області радника юстиції Кучеренка А. Г.

Виробничою перевіркою у виконкомі Рівненської райради з приводу правильності використання державних засобів для переселенців встановлені факти присвоєння грошових засобів працівниками виконкому шляхом складання фіктивних документів на суму 2 710 руб.

У зв'язку з тим, прошу відкрити карну справу і провести слідство і притягнути до судової відповідальності винних, у вказаних злочинах:

а) Крама Йосифа Трофимовича колишнього голову виконкому Рокитнянської Райради депутатів трудящих винного в тому, що він давав вказівки: завідувачу сектором кадрів виконкому Інкіну Василю Федоровичу, завідувачу загальним відділом виконкомом Добровському Олександру Герасимовичу і колишньому завідувачеві загальним відділом Анецькій Галині Семенівній, складати фіктивні договори, акти і відомості на виплату бригадам вантажників і особисто їх затверджував;

б) Інкіна Василя Федоровича за то, що відібрав підписи з громадян за відомостями: № 3 – від 22 громадян, № 2 від 13 громадян. Крім того, склав фіктивну відомість № 1 на 600 руб. договір і акт на цю роботу;

в) колишнього завідувача загальним відділом виконкому Анецьку Галину Семенівну і працюючого на цій посаді в даний час Домбровського Олександра Герасимовича, які знали, що документи є підробленими, однак прийняли їх і списали згідно них 2050 руб.⁴⁰¹

До данного списку додається:

а) один екземпляр акту перевірки від 16 червня 1951 року;

б) додатки до акту ревізії на 63 листах.

---

⁴⁰⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76а, арк. 15-16.

⁴⁰¹ ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 15-16.

Усі фінансові документи перевірів Печень⁴⁰².

18 серпня 1951 року перевірка правильності використання засобів отриманих райвиконкомами Рівненської області і Сільгоспбанком, на видатки по сільськогосподарському переселенню, здійснювалася на території всієї області.

Перевірка проводилася від 1 січня до 1 липня 1951 року, а її результати було представлено 1 серпня інспектором сектору фінансування Рівненської контори сільгоспбанку Вакуленком І. І. в присутності завідувача Обласним відділом переселення Миронця і головного бухгалтера Бабікіної. Було здійснено перевірку документів грошових звітів, представлених райвиконкомами обласному відділу переселення.

Перевірено райони: Корецький; Рокитнівський; Острозький; Дубровицький; Сарненський; Березнівський; Володимирецький; Демидівський; Соснівський; Козинський; Гощанський; Клеванський; Межирічський; Висоцький; Рівненський; Рафалівський; Костопольський; Клесівський; Вербський⁴⁰³.

Перевіркою встановлено: у звітах райвиконкомів: Демидівського, Соснівського, Гощанського, Козинського, Рівненського, Костопільського, Вербського, Клеванського і Клесівського при перевірці зауважень не виявлено. По райвиконкомах: представлено відомість руху грошових засобів, додаток до акту перевірки.

1. 1 липня 1951 р. і на день перевірки не представлено відділу переселення звітних документів на отримання грошей у Держбанку:

- а) Рокитнянським райвиконкомом у сумі – 5275 крб.
- б) Острозьким – 2 094
- в) Рафалівським – 4054
- г) Висоцький – 1965

---

⁴⁰² ДАРО, ф. Р – 654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 15-16.

⁴⁰³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 12.

Вказані суми поки що є невідомими, для яких цілей вони призначалися⁴⁰⁴.

2. Є розходження в кількості сімей відправлених і тих, що отримали допомогу:

а) по Острозькому району кошти отримало 472 особи, а відправлено було 473 (на одну особу більше);

б) Рокитнівському отримало кошти 119 сімей – 551 особи, відправлено 121 сімейство 539 осіб (членів сімей менше на 12 осіб);

в) Рафалівському отримали кошти 65 сімей 359 осіб, відправлено 65 сімей 287 осіб (менше на 72 особу). Такі відхилення мають місце і в інших районах⁴⁰⁵.

3. Витрачено коштів не за призначенням:

а) Корецький райвиконком купив бензин по ціні 2 крб 50 коп за кілограм на суму 200 крб, оплатив готівкою розрахунки з шоферами за державні автомашини по перевезенню переселенців і їх майна 415 крб, за очищення площадки при залізничній станції (така робота повинна була виконуватись силами переселенців) 450 крб, видатків на відрядження і розїзди по району і області 1373 крб. Усього використано не за призначенням 2438 крб 26 коп.

Вказана сума видатків обласним відділом переселення не прийнята і віднесена на рахунок райвиконкому⁴⁰⁶.

б) Рокитнівським райвиконкомом оплачено відряджень на поїздки в межах району і області 1535 крб 50 коп. Із цієї суми 67 крб 10 коп. відділом переселення не прийнято і віднесено на рахунок райвиконкому.

в) Острозьким райвиконкомом виплачено відряджень на поїздки в межах району і області 40 крб, за прибирання площадки при залізничній станції 192 крб. Усього використано не за призначенням 232 крб.

г) Дубровицьким райвиконкомом виплачено особисто водіям Сарненського лісгоспу (по договору з участю голови профспілкової організації)

---

⁴⁰⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 12.

⁴⁰⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 12.

⁴⁰⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 12.

на перевезення переселенців 888 крб 50 коп., за зберігання і видачу бензину гр. Кушніру 490 крб. Всього 1378 крб 50 коп.

д) Межирічським райвиконкомом оплачено відряджень на поїздки в межах району і області 277 крб.

е) Березнівським райвиконкомом оплачено також 104 крб⁴⁰⁷.

4. Із перевірених районів вартість бензину, витрачена на перевезення переселенців і їх майна, крім Межирічського райвиконкому, з організацій, які проводили перевезення «не удержувалась».

5. Сарненський райвиконком звіту про витрати бензину не надав⁴⁰⁸.

6. Оплата рахунків по перевезенні переселенців і їх майна колгоспами і іншими організаціями, за винятком авторот, радгоспів і частини лісгоспів проводилась не дотримуючись правил перевезення вантажів автотранспортом і встановлених тарифів на перевезення.

Оплата рахунків іншим організаціям і колгоспам проводилась із зазначенням загальних «розцінок» на сім'ю, тобто без всякого конкретного розрахунку, а лише з указанням загальної суми.

Такі показники, як кількість перевезеного вантажу, пройдений автомобілями шлях, ціна тонокілометрів не вказувалися⁴⁰⁹.

7. З приведеного розрахунку збереження затверджених нормативів затрат видно, що райвиконкоми допустили перевитрату коштів проти встановлених нормативів: Корецький за медичне обслуговування 251 крб, п.т. 70 крб, обслуговування ешелонів 740 крб Рокитнівський за перевезення і вантаження майна – 2270 крб. Острозький за культмасове обслуговування – 121 крб; аналогічно Сарненський – 130 крб, по обслуговуванню ешелонів Володимирецький – 1185 крб, Рафалівський – 546 крб⁴¹⁰.

---

⁴⁰⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 13.

⁴⁰⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 13.

⁴⁰⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 13.

⁴¹⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 13.

Недивлячись на перевитрати коштів, актів на вселення відправлених переселенців обласний відділ переселення від райвиконкомів повністю не отримував. Таким чином, на місцях переселенці були зафіксовані, що переїжджали, але реєстрації їх на місці призначення відбувалися не завжди, або не дано про це відповідної інформації.

Згідно проведеної перевірки були визначені пропозиції:

1. Встановити причину розходження в кількості сімей і членів сімей, які отримали кошти, були відправлені по районах, та встановити, де є розходження відповідно до звітних документів.
2. До 25 серпня 1951 р. необхідно було з'ясувати, на які цілі використані засоби, отримані в банку і не підтверджені відповідними документами. Вказувалися райвиконкоми, які мали надати відповідну інформацію:

Рокитнівському в сумі – 5274 крб.

Рафалівському – 4054 крб.

Острозькому – 2094 крб.

Висоцькому – 1965 крб.

Дубровицькому – 1021 крб.

Слід було представити на ці суми відповідні документи: якщо ці суми були в наявності (знаходилися в касі), то райвиконком повинен був їх здати в Держбанк⁴¹¹.

3. Зобов'язати вказані вище райвиконкоми, які допустили використання засобів не за призначенням відновити названі суми в держбанку до 15 вересня 1951 р.⁴¹²

4. Оплату рахунків по перевезенню переселенців і їх майна проводити тільки з зазначенням в рахунках: кількості перевезеного вантажу, місця перевезення і відстані, тоннажу автомашини, виконаних тоннокілометрів

---

⁴¹¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 13.

⁴¹² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 13.

і ціни тоннокілометра, при перевезенні автотранспортом; при перевезенні грузовим транспортом також вказувати відповідні розрахунки вартості оплачуваних робіт. У рахунках по перевезеннях обов'язково вказувати вартість виданого для перевезення бензину. Про усі рахунки надавати документи в райвиконкоми⁴¹³.

5. Зобов'язати райвиконкоми негайно проводити розрахунки за доставку переселенців і їх майна з усіма колгоспами і іншими організаціями⁴¹⁴.

6. У найшкоротші терміни отримати від райвиконкомів акти вселення сімей станом на 1 липня 1951 р.

Для уточнення вселених сімей і членів сімей на місцях вимагати від райвиконкомів з місць вселення поіменні списки сімей, які дійсно вселилися і списки членів їх сімейств з вказівкою номерів переселенських білетів.

Контроль за виконанням здійснювали інспектор сектору фінансування Вакулєнко і завідувач обласним відділом переселення при Рівненському облвиконкомі Миронець⁴¹⁵.

Частина коштів, які виділялися для переселенців розкрадалися і присвоювалися працівниками відповідальними за їх здійснення. Органи прокуратури починають займатися такими справами з 1950-1951 рр. Зокрема, в.о. прокурора Рівненської області радник юстиції Кучеренко А. Г. зазначав, що проведеною перевіркою у виконкомі Рокитнівської райради депутатів трудящих по питанню правильності використання державних засобів на переселення встановлено факти присвоєння державних коштів працівниками виконкому шляхом складення фіктивних документів на суму 2710 крб.⁴¹⁶

Прокурор постановляє притягнути до судової відповідальності:

---

⁴¹³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 14.

⁴¹⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 14.

⁴¹⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 14.

⁴¹⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 15.

- а) Крама Йосифа Трофимовича колишнього голову виконкому Рокитнівської райради депутатів трудящих винного в тому, що давав вказівки: завідувачу сектором кадрів виконкому Інкіну Василю Федоровичу, завідувачу загальним відділом виконкому Домбровському Олександру Герасимовичу і колишньому завідувачеві загальним відділом Анецькій Галині Семенівні, складати фіктивні договори, акти і відомості на виплату вантажним бригадам і особисто їх затверджував;
- б) Інкіну Василю Федоровичу за те, що відібрав підписи від громадян за відомостями: № 3 від 22 громадян, № 2 від 13 громадян, крім того склав фіктивну відомість № 1 на 600 крб договір і акт на цю роботу;
- в) колишньому завідувачеві загальним відділом виконкому Анецькій Галині Семенівні і працюючому на цій посаді нині Добровському Олександру Герасимовичу, які знали, що документи осіб підроблені, однак прийняли ці списки на розхід в сумі 2 760 крб⁴¹⁷.

Ймовірно, що зловживання було значним, тому що головний контролер-ревізор контрольно-ревізійного управління Міністерства фінансів Союзу РСР по Рівненській області Печень інформував завідувача відділом переселення при Рівненському облвиконкомі Миронця про притягнення до судової відповідальності працівників Рокитнівського райвиконкому за підробку документів і використання коштів для переселення⁴¹⁸.

Питаннями правильності фінансових виплат переселенцям займався Рівненський облвиконком. Зокрема, голові Рівненського виконкому обласної ради депутатів трудящих Додю була скерована наступна інформація фінансових органів: «Перевіркою проведеною облфінвідділом обласного відділу переселення на предмет правильності використання відпущених з республіканського бюджету засобів на заходи щодо загальнореспубліканського

---

⁴¹⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 15-16.

⁴¹⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 17.

переселення встановлено ряд порушень у використанні коштів, а також незадовільної постановки бухгалтерського обліку і звітності»⁴¹⁹.

Зокрема, в інформації зазначалося, що завідувач обласним відділом переселення Миронець не проявляє необхідних вимог до райвиконкомів про своєчасне і повне представлення ешелонних списків, звітів (форма № 3), актів прийому-здачі ешелонів з переселенцями, прибулими на місце, а також «оправдувальних» документів про використанні суми, в результаті чого райвиконкоми подають документацію в облвідділ переселення надається неповністю, несвоєчасно.

На день перевірки (10 вересня 1951 р., а документ надійшов до розгляду у жовтні 1951 р.), не представили актів прийому-здачі у Демидівський райвиконком за відправлені у II кварталі 1951 р. 20 сімей; Клесовський за відправлені 16 квітня 1951 р. – 9 сімей і ін. Усього не надали документів про використання засобів строком до 1 серпня 1951 р. 10 райвиконкомів, а терміном на 1 вересня – 14 райвиконкомів⁴²⁰.

Бухгалтерський облік (грошових засобів і матеріальних цінностей) у відділі переселення проводився з грубими порушеннями інструкції МФ СРСР 624/217 і не відповідав представленим документам. Зокрема, на відрядження уповноважених облвідділу при нормативі 32850 крб за 1-е півріччя по звіту показано 31002 крб тобто нібито наявна економія, тоді як відповідно до документів використано 34074 крб. На поштово-телеграфні видатки по звіту показано використання 9276 крб тоді ж як відповідно документів використано 10289 крб. Суми виданої одноразової допомоги за звітом показана у 2 600 760 крб, тоді як видано 3009635 крб. Такий стан з даними про використанні засобів і по інших статтях⁴²¹.

Обласний відділ по переселенню не має даних про суми виданої допомоги переселенцям, які з невідомих причин не виїхали, або переселенцям які

---

⁴¹⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 18-20.

⁴²⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 18.

⁴²¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 18.

виїхали, а згодом повернулися назад. За даними Рівненської обласної контори сільгоспбанку з «виїхавших»-вибулих у виїхавши в 1949-1950 рр. повернулися з місць виселення 287 сімей; 870 особам було надано допомоги – 326650 крб, а повернуто в бюджет лише 9378 крб.⁴²²

Контроль за правильними розрахунками з сільгоспбанком за рахунками райвиконкомів розасигнованих сум облвідділ не здійснював. Між тим, при перевірці встановлено: із розасигнованих 4 квітня 1951 р. сум, передбачених на видатки Клеванського райвиконкому 4000 крб, на рахунок райвиконкому на день перевірки, 10 вересня, не поступили⁴²³.

Недостатньо проводився облвідділом контроль за правильним і раціональним використанням райвиконкомами засобів, відпущених на видатки по переселенню;

а) При виплаті одноразової допомоги переселенцям допускалося порушення інструкції МФ СРСР і Головного Переселенського управління при Раді Міністрів СРСР від 31 січня 1951 р. Так, при наявності держбанку в м. Березно-Березнівським райвиконкомом по відомості від 28 квітня 1951 р. виплачено 5 сім'ям переселенців – 8000 крб не шляхом видачі чеків на руки переселенцям для отримання грошей в держбанку, а готівковими коштами; причому при перевірці підписів в отриманні грошей на відомості з підписами на анкеті – заявника є розходження.

б) списані суми на видатки транспортних засобів проводилися без дотримання норм і при відсутності відповідних розрахунків без вказівки на характер і кількість проробленої роботи, мають місце виплати приватним особам. Так, Дубровицьким райвиконкомом оплачено шоферам Сарненського лісгоспу 888 крб, а якомусь Кушніру за збереження бензину – 490 крб. Корецьким райвиконкомом оплачено шоферам 415 крб, Межирічським райвиконкомом перераховано колгоспу ім. Леніна 600 крб і видано 95 кг бензину, не дивлячись

---

⁴²² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 18.

⁴²³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 18.

на те, що машина колгоспу здійснила лише три поїздки, бухгалтерія облвідділу суму 600 крб, а також 95 кг бензину списали цілком на транспортні видатки без отримання рахунку від колгоспу за виконану роботу⁴²⁴.

Не дивлячись на те, що Межирічським райвиконкомом в рахунок перечислених нафтобазі 3 637 крб одержано бензину на 3198 крб, бухгалтерією облвідділу списано на транспортні видатки суму перечислену нафтобазі 3637 крб.⁴²⁵

Клеванський райвиконком в оправдання використаних 4, 0 тис. крб надав рахунок сільпо нібито за виконані роботи по перевезенню майна переселенців, тоді як в дійсності в рахунок вказаної суми райвиконком отримав із сільпо 1690 літрів бензину по 2 крб 40 коп., на витрати якого документів не надав⁴²⁶.

Заходів до повернення використаних райвиконкомом не передбачених сум не вжито до цього часу. Не відновлено 1141 крб 80 коп. використаних Млинівським Райвиконкомом в 1950 р. не за призначенням.

Не здійснюється відновлення засобів, використаних райвиконкомом не за призначенням і в 1951 р., сума яких складає 4205 крб. Крім того, допущено перевитрату засобів проти встановлених нормативів – по обслуговуванню ешелонів по Володимирецькому району – 1185 крб, Рафалівському – 546 крб, Корецькому – 740 крб, по медобслуговуванню по Корецькому району – 251 крб, по культмасовому обслуговуванню по Сарненському району – 130 крб, Острозькому – 121 крб.

За рахунок засобів по переселенню оплачено відрядження завідувача облвідділу по переселенню Миронця І. Г. – 473 крб 05 коп. і старшого бухгалтера Бабікіної А. Г. – 255 крб 20 коп., хоча поїздки і відрядження, не пов'язані з переселеннями⁴²⁷.

---

⁴²⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 19.

⁴²⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 19.

⁴²⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 19.

⁴²⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 19.

Контроль за правильністю виплат коштів на відрядження не здійснювався. При оплаті видатків на відрядження допускалися порушення постанови РНК СРСР від 19 червня 1940 р. № 1047 «Про порядок виплат видатків на відрядження в межах СРСР»⁴²⁸.

Авансові звіти осіб, що перебували у відрядженнях до перевірки бухгалтерією приймаються неперевіреними, при відсутності завдання і висновків керівника про виконану роботу, в результаті чого особи відряджені з ешелонами начисляють собі зайву кількість днів, добові як правило в цих випадках із розрахунку 3 %, за нормами міської місцевості, тоді як значна частина ешелонів прибула в сільську місцевість, яким добові слід було нараховувати із розрахунку 1,5%. Із перевірених на вивірку встановлено 17 випадків переплат, допущених райвиконкома на загальну суму 2045 крб 60 коп., в 11 випадках переплати допущені обласним відділом по переселенню на 302 крб.

В.о. завідувача облфінвідділом Агеєв і начальник бюджетного відділу, радник фінансової служби Токар повідомляли про виявлені порушення керівників облвиконкому та просили прийняти відповідні заходи для ліквідації виявлених порушень і повернення причинених втрат державі⁴²⁹.

У 1951-1952 рр. у Рівненській області починається переселення місцевих жителів в інші райони СРСР, зокрема в Ростовську область СРСР та Одеську область. Про характер і зміст цього переселенського процесу можемо стверджувати на основі фінансових документів. Зокрема в Акті від 18 червня 1952 р. зазначено, що інспектором Березнівського пункту СХБ Мотрунич С. Г., в присутності секретаря Соснівського райвиконкому Кравець П.Л. і бухгалтера Наперковського В. В. проведено перевірку правильності використання оперативних засобів по переселенню населення із Соснівського району Рівненської області⁴³⁰.

---

⁴²⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 12.

⁴²⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 20.

⁴³⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 21.

Перевіркою встановлено: райвиконком у 1952 р. проводив переселення в Ростовську і Одеську області відповідно до квот встановлених Рівненським відділом переселення при облвиконкомі: відправлено 136 сімейств.

Райвиконком отримав готівкових коштів у банку 250 150 крб і перерахованих 1516 крб, разом 250 666 крб.

Витрачено засобів 247233 крб 11 коп.

1. Одноразова виплата по сім'ї склала 240350 крб.
2. Поштово-телеграфні витрати 93, 85 крб.
3. Видатки на дрібне санітарне обслуговування – 428, 64 крб.
4. Видатки на культурно-масові видатки – 198, 37 крб.
5. Видатки на відправлення і приток переселенців – 2008, 01 крб.
6. Видатки на утримання персоналу, який обслуговує ешелон (за цією статтею є перевитрата на суму – 263, 08 крб⁴³¹).

З отриманих грошей на переселення оплачено готівковими коштами нагороду уповноваженому по відбору переселенців заступнику голови райвиконкому Тюлегіну Петру Єгоровичу в сумі 1118 крб, з тих же засобів виплачено відрядження працівникам райвиконкому скерованих на ст. по питанню відправки переселенців на суму 329 – 60 крб⁴³².

На день перевірки наявні в касі гроші в сумі 4423, 89 крб. Облік про отримання грошей в банку і про їх розхід не ведеться, касової книги немає, внаслідок чого не можна точно встановити залишок використаних грошей⁴³³.

У зв'язку з чим інспектор Березнівського пункту сільгоспбанку, мл. радник фінансової служби II рангу Мотрунич пропонував:

Негайно завести касову книгу для «оприходування» отриманих в банку грошей, а також їх витрати, до 20 червня 1952 р. Виплачену нагороду Тюлягіну П. Є. в сумі 1118 крб відновити за рахунок перечислення в держбанк, так як такі видатки в квотах не передбачені, а також видатки на відрядження в сумі

---

⁴³¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 21

⁴³² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 21.

⁴³³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 21.

323, 50 крб також відновити за рахунок перечислення в Держбанк. Залишок засобів в касі виплатити переселенцям або здати в держбанк⁴³⁴.

Справу про перевірку Соснівського райвиконкому з питань цільового використання операційних видатків по переселенню ініціював уповноважений Березнівського пункту Сільгоспбанку Прудніков⁴³⁵.

Аналогічні зловживання із коштами, призначеними для переселенців, відбувалися в Острожецькому районі.

На основі документу про відрядження виданого виконкомом Рівненської обласної ради депутатів трудящих від 20 червня 1951 р. бухгалтер відділу переселення Рівненського виконкому облради Бабікіна з участю представників керуючою Острожецьким держбанком Колесниковою і інспектором бюджету Остропецького райфінвідділу Рабійчук провели ревізію в Острожецькому виконкомі райради документів по переселенню сімей у східні області⁴³⁶.

Ревізія (20 червня – 21 червня 1952 рр.) встановила: залишок засобів по переселенню сімей у східні області на 1 січня 1952 р. становив 8713 крб 60 коп., вони знаходилися у підзвітної особи в той час працюючого на посаді завідувача загальним відділом райвиконкому Янкова Йосифа Георгійовича. Впродовж 1952 р. і до сьогоднішнього дня підзвітна сума не погашена.

Працюючи на посаді секретаря виконкому Янков Й. Г. в 1952 р. на неодноразові розпорядження голови виконкому райради Єрмілова на погашення підзвіту вищезазначеної суми позитивно не реагував. Ведучи роботу з переселення, Янков Й. Г. отримав за це з держбанку засоби на 84 177 крб 35 коп., видав згідно виправдальних документів 75 403 крб 05 коп. Залишок 8713 крб в наявності не виявлено. Дану суму Янков Й. Г. визнав правильною, яка рахується у підзвіті і не є погашенною. Ці дії є розтратою державних засобів⁴³⁷.

---

⁴³⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 21-22.

⁴³⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 23.

⁴³⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 24.

⁴³⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 24-25.

У ході ревізії була надана розписка завідувача загальним відділом тов. Нікітіним, що в касі є нібито в наявності 6000 крб Янкова. При відкритті каси цієї суми не виявилось. Звітні документи по переселенню здавалися облвиконкому з підробленим підписом голови виконкому райради Єрмілова і цього факту Янков не заперечує. Акт складено для передачі слідчим органам на притягнення винних до відповідальності: бухгалтер облвиконкому Бабікіна, керуюча держбанку Колесникова, інспектор бюджету Ревійчук, секретар райвиконкому Янков⁴³⁸.

Однотипний документ про наявні зловживання за 10 жовтня 1952 р. стосується Соснівського району.

Інспектор Березнівського пункту сільськогосподарського банку Мотрунич С. Г., в присутності секретаря райвиконкому Кравця П. О. і виконуючого обов'язки бухгалтера по переселенню Наперковського В. В. провели перевірку правильності використання грошових засобів, отриманих райвиконкомом на видатки по переселенню в Березнівському пункті сільгоспбанку за час з 1 січня по 10 жовтня 1952 р. При перевірці встановлено: станом на 10 жовтня 1952 р. райвиконкомом отримано коштів з банку 356 494, 85 крб. На основі звітів, зданих документів обласному переселенському відділу, із отриманих засобів використано (всього – 353 429,49 крб): на виплату допомоги 296500 крб; перераховано автотранспортній роті за перевезення майна до станції призначення 30 328, 85 крб. Також нафтобазі за бензин – 1516 крб; оплачено відряджень начальникам ешелонів – 2753, 05 крб; видатків на культуруобслуговування – 327, 49 крб; витрачено на медобслуговування – 857, 15 крб; видатків на поштово-телеграфні видатки – 146, 95 крб; відновлено в держбанк невикористаних засобів в сумі 21 000 крб⁴³⁹.

Крім того в райвиконкомі є документація не здана в обласний переселенський відділ: перерахунок поштою Стеценко Мотроні Іванівні, яка

---

⁴³⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 25.

⁴³⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 38.

переселилась в Ростовську область і на місці не отримала допомоги в сумі 949,62 крб; оплачене відрядження начальника ешелону, відправленого в серпні, в сумі 522 крб; телеграфні видатки в сумі 41-60 крб; видатки на медичне обслуговування в сумі 466 крб; видатки на культобслуговування – 24 крб; га вантаження майна переселенців – 375 крб; за словами Наперавського вислано поштою у відділ переселення аванси для оплати відрядження начальників ешелонів ще 23 серпня – 1039-82 крб. Залишок коштів у касі 67-32 крб⁴⁴⁰.

Відповідний акт був спрямований у відділ переселення при Рівненському облвиконкомі. Йшлося про цільове використання засобів Соснівським райвиконкомом, отриманих в банку на переселенські заходи на 1952 р.

Перевірку провів начальник сектора фінансування Рівненської облконтори Сільгоспбанку Локшин Я. С., в присутності завідувача переселенським відділом при Рівненському облвиконкомі Миронця і головного бухгалтера Бабакіної.

Соснівський виконком отримав в банку для переселення в Ростовську область 123800 крб і на переселення в південні райони УРСР 211 695 крб. Усього отримано в банку на переселенські заходи 335 495 крб.

Документально перевіркою встановлено: Соснівський райвиконком, отримуючи в банку засоби готівковими коштами для видачі одноразової допомоги – частину цих коштів самовільно, обминаючи банк витратив на інші цілі; може пов'язані з переселенням, але які не відносяться до одноразової допомоги. Зокрема: в кінці червня виконком закупив за готівкою медикаментів в аптеці на 91 крб, плакатів і лозунгів в раймагах на 235 крб, видав налічними на «помывку» переселенців на станції Моквино – 295 крб. В оправдання усіх цих витрат Соснівський райвиконком прозвітував перед відділом переселення наданням, зроблених не за формою рахунків, виписаних «на якихось кусках паперу, без назв куплених лозунгів, плакатів і ін. предметів рахунку.

---

⁴⁴⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 38.

Приймаючи від супроводжуючої ешелон гр. Малікової авансовий звіт відділ переселення зарахував їй у видатки за проїзд на автомашині по території Одеської області 43 крб без довідки місцевої влади про відділ проїзду, обмежуючись лише розпискою шофера⁴⁴¹.

Рівненська облконтора сільгоспбанку вважає, що відділу переселення необхідно: попередити всі районні виконкоми, не проводити самовільно видатки по переселенню обминаючи банк, не приймати неформальні рахунки, без встановлених реквізитів, а також не приймати до розрахунку розписки шоферів по автотранспорту⁴⁴².

Перевіркою зловживань, які здійснювалися у переселенській сфері, займалися і республіканські керівники. Зокрема, 29 травня 1953 р. було складено акт головним бухгалтером Переселенського управління міністерства сільського господарства і заготівель УРСР Ковбасою М. Г. (діяв на основі наказу № 27 від 20 травня 1953 р.) і посвідчення про відрядження № 80037 від 20 травня 1953 р. в присутності колишнього заступника переселенського відділу при Рівненському облвиконкомі Миронця І. І. з 22. 05. 1953 р. новопризначеного завідувача відділом Ковальова А. Т. і старшого бухгалтера відділу Бабикиної А. Т. проведено документальну перевірку в переселенському відділі за період з 1 січня по 20 травня 1953 р. Перевірялися операційні видатки на переселенські заходи по союзному і республіканському бюджету⁴⁴³.

За ревізований період відповідальними були завідувач відділу тов. Миронець І. І. і старший бухгалтер Бабикіна А. Т.

Перевіркою документів і операційного звітністю встановлено, що доведений план переселення на 1953 р. в кількості 4000 сімей виконано на 20 травня 1953 р. в кількості 2010 сімей або на 50%, в тому числі і за межі

---

⁴⁴¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 43.

⁴⁴² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 43.

⁴⁴³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 57.

республіки 1047 сімей або 41, 3%, в південні області УРСР 963 сім'ї або 64, 2%⁴⁴⁴.

За ревізований період встановлено наступні порушення фінансової дисципліни, а саме: за авансовим звітом ... І. О. закуплена література і плакати на суму 99 крб, що не передбачено встановленими видатками; за авансовим звітом Кравець П. Д. про проїзд автомашиною із Соснівки до Москвин на суму 60 крб не надані документи про відстань і зміст витрат⁴⁴⁵.

При розробці первинних бухгалтерських документів допущено помилки по балансовим звітам: шифр рахунків; не відображені відкриті кредити фінансування Переселенського управління по союзному бюджету; неправильно ведеться облік відкритих кредитів в районах.

Відправлені переселенці із Степанського району в колгосп ім. Калініна Мартинівського району Ростовської області прийняті по акту 16 сімей (73 особи), але ешелонний список на кількість відправлених сімей відсутній.

Відправлені переселенці із Висоцького і Зарічянського районів в Романівський район Ростовської області прийняті по акту 10 березня 1953 р. в кількості 73 сім'ї (352 особи), але відсутній ешелонний список.

Відправлені переселенці в Расковський район Ростовської області 27 березня 1953 р. прийнято 46 сімей (193 особи) але відсутній ешелонний список.

Відправлено Мізочським районом в Нагаєвський район Ростовської області 67 сімей (321 особа) прийнято по акту 22 березня 1953 р. 67 сімей (319 осіб), розходження по акту на 2 особи. Ешелонний список не звірено на видачу допомоги на суму 1100 крб⁴⁴⁶.

Відправлено переселенців із Березнівського і Соснівського районів у Мартинівський район Ростовської області 54 сім'ї (262 особи) прийнято за

---

⁴⁴⁴ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 57.

⁴⁴⁵ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 57.

⁴⁴⁶ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 58.

актом 23 липня 1953 р. 51 сім'ю (249 осіб) – розходження на 3 сім'ї (13 осіб). Ешелонні списки не звірені з відомостями про видачу допомоги на 5 400 крб⁴⁴⁷.

Відправлені переселенці із Дубнівського району в Мартинівський район Ростовської області 65 сімей (275 осіб), прийнято по списку 65 сімей (262 особи), розходження на 13 осіб. Відсутні дані про видачу допомоги на суму 4400 крб⁴⁴⁸.

Відправлені переселенці із Сарненського і Степанського районів 36 сімей (170 осіб) прийнято Мартинівським районом Ростовської області по акту 26 сімей (122 особи); розходження на 10 сімей (38 осіб). Відомості не звірені з ешелонними списками. Відсутні дані про видачу допомоги на суму 16400 крб⁴⁴⁹.

Відправлені із Корецького району 26 сімей (103 особи) прийняті по акту 22 сім'ї (83 особи); розходження на 4 сім'ї (20 осіб); список не звірений з ешелонними даними. Відсутні відомості про використані 1000 крб⁴⁵⁰.

Відправлені із Рафалівського району 17 сімей (92 особи) прийнято по акту 15 сімей (89 осіб); розходження на 2 сім'ї (9 осіб). Відсутні документи на 4300 крб⁴⁵¹.

Перевіркою встановлено, що з Рівненської області в Ростовську область прийнято 23 акти переселенців, а ешелонні списки складені лише у 16 випадках⁴⁵².

Із Рівненської області в південні райони УРСР прийнято 27 актів по переселенцях, а ешелонні списки складені лише до 16 відправлень; сума виданої допомоги особам, які не виїжджали складає 35 100 крб.⁴⁵³

У листопаді 1948 р. розпочинається виїзд трудових бригад селян Рівнинщини у колгоспи Полтавської, Сумської і Житомирської областей. Хоча офіційно вони виїжджали на тимчасовий термін для перейняття досвіду у

---

⁴⁴⁷ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 59.

⁴⁴⁸ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 59.

⁴⁴⁹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 59.

⁴⁵⁰ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 59.

⁴⁵¹ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 59.

⁴⁵² ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 59.

⁴⁵³ ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 76 а, арк. 59.

творенні колгоспів, 120 осіб залишилося на Полтавщині. Особливо активними були виїзди «трудових десантів» із Рівненської області у 1948-1950 рр. Це були селяни із Корецького, Вербського, Рокитнівського, Сарненського районів, які переїхали у колгоспи півдня України⁴⁵⁴.

Трудові ресурси Волинської області концентрувалися у двох напрямках – переїзд молоді та окремих сімей відповідно до розрядки республіканських органів на шахти та металургійні підприємства республіки у 1946-1948 рр., у колгоспи півдня України у 1948-1950 рр. та на шахти Львівсько-Волинського вугільного басейну. У 1947 р. було створено трест «Волиньвуглерозвідка». Колектив Володимир-Волинської геологорозвідувальної партії 3 липня 1947 р. виявив промислові шари кам'яного вугілля. Впродовж 1947-1948 рр. геологи розвідали значні поклади кам'яного вугілля, запаси якого сягали 1,75 млрд тонн. Особливості географічного розташування Львівсько-Волинського басейну і зростання потреб Європейської частини СРСР у паливі зумовили величезне народногосподарське значення його освоєння. Тому вже у січні 1948 р. було прийнято відповідну партійну і урядову постанову «Про розвиток кам'яного вугілля в західних областях України»⁴⁵⁵. У грудні 1949 р. було створено трест «Західшахтобуд», який розпочав будівництво шахт, житла і допоміжних підприємств. Усе це вимагало значної кількості робочих рук. Тому у рамках області здійснювалися організовані набори молоді для праці у Львівсько-Волинському басейні.

У 1950 р. біля села Низкиничів Іваничівського району були закладені шахти №№1, 2, 3, а вже у липні 1954 р. шахта №1 видала «на гору» перше вугілля. Таким чином у Волинській області створюється нова галузь – вугільна, яка вимагала значної кількості трудових ресурсів.

---

⁴⁵⁴ Історія міст і сіл Українського РСР: в 26 т. / гол. ред. кол. Тронько П. Т. Та ін. – К.: Гол. Ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР. – Рівеньська область, 1973. – С. 58-67.

⁴⁵⁵ Історія міст і сіл Українського РСР: в 26 т. / гол. ред. кол. Тронько П. Т. Та ін. – К.: Гол. Ред. Укр. рад. Енциклопедії АН УРСР. – Рівеньська область, 1973. – С. 58-67.

Таким чином, переселення трудових ресурсів із волинського регіону у післявоєнний час здійснювалося відповідно до урядових директив та інструкцій та встановлених для переселення квот і замовлень; переселення мали здебільшого насильницький характер (це стосувалося перебовсім партій робітників, які відправлялися на шахти Донбасу; це здійснювалося відповідно до т. зв. Розрядок, які надсилали партійні та урядові структури; у цю категорію інколи потрапляли і члени національного підпілля та особи, які їх підтримували); із створенням Львівсько-волинського вугільного басейну формування трудового ресурсу набрало організованого характеру; в цілому рух трудового людського потенціалу відбувався відповідно до існуючої радянської командно-адміністративної системи.

Висновки до розділу 4.

Переселення трудових ресурсів у 1948-1953 рр. відбувалося у декількох напрямках: мобілізація трудових ресурсів на шахти Донбасу та металургійні комплекси південносхідного регіону УРСР, переселення селян із Волинської та Рівненської областей у Ростовську область Російської Федерації та південні області УРСР, у тому числі і в Крим. Переселенські процеси здійснювалися в основному силовими методами через т. зв. «рознарядки» – квоти на переселення. Для проведення переселення трудових ресурсів державою виділялися значні фінансові ресурси. Встановлено, що переселення молоді, окремих сімей із волинського регіону у південно-східні області УРСР та східні і північні райони Російської Федерації супроводжувалися значним розкраденням грошових ресурсів, до якого були причетні працівники райвиконкомів та переселенських комісій. Фінансові документи дозволили прослідкувати переселенський процес та його кількісні показники. Інколи облік переселенців здійснювався за кількістю відправлених ешелонів: впродовж першої половини 1953 р. із Рівненщини у Ростовську область було відправлено 23 ешелони з переселенцями; відповідно, у південно-східні регіони УРСР із Рівненщини було відправлено 27 ешелонів із переселенцями. Переселення трудових ресурсів із волинського регіону у повоєнний час здійснювалося відповідно до урядових директив та встановлених квот; переселення мали здебільшого насильницький характер і здійснювалося відповідно до стандартів існуючої радянської командно-адміністративної системи.

ВИСНОВКИ

Узагальнено результати дослідження, викладено теоретичні положення:

– з використанням загальнонаукових та спеціальних методів історичного дослідження на основі аналізу оригінальних джерел висвітлено переселенські/депортаційні процеси у волинському регіоні воєнного та післявоєнного часу, зокрема, у 1944-1953 рр. У рамках дослідження даної проблеми висвітлено міждержавні стосунки СРСР, Польщі та Чехословаччини на заключному етапі Другої світової війни в контексті існуючих засад національної політики та реалізації переселень/депортацій українців, поляків, чехів у 1944-1948 рр. Встановлено, що переселенські/депортаційні процеси того часу відбувалися у сукупності з вирішенням питання кордонів Польської Народної Республіки та Чехословаччини, розмежування прикордонної лінії між СРСР і ПНР у 1940-х – 1950-х рр. та ін.;

– переселенські/депортаційні процеси між УРСР та ПНР на заключному етапі Другої світової війни та у повоєнний час стали наслідком реалізації антинаціональної політики радянського тоталітарного режиму та його польських союзників; взаємне переселення відбувалося відповідно до угоди між урядом УРСР і ПКНВ, яка була підписана 9 вересня 1944 р. у Любліні М. Хрущовим та Е. Осубкою-Моравським. 19 вересня 1944 р. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польської громади з території УРСР», якою було передбачено створення необхідних структур, визначено області прийому переселенців з Польщі та ін.;

– спочатку були встановлені, а згодом коригувалися терміни виконання угоди про евакуацію населення: до кінця 1944 р. стало цілком очевидним, що завершити її до 1 лютого 1945 р. неможливо (масове переселення розпочалося лише у грудні 1944 р. – січні 1945 р.); сторони домовилися продовжити термін виконання угод до 1 травня 1945 р.; після звернення М. Хрущова дату перенесли до 1 серпня 1945 р.; термін офіційно переносився ще до 15 січня

1946 р.; формально про виконання угоди було оголошено тільки у липні 1946 р.;

– від початку акції з Польщі до СРСР було переселено 482 661 особу; уникнути цього вдалося, відповідно до офіційних статистичних підрахунків, що проводилися переселенською комісією, 3 239 родинам, тобто 14 325 особам; погоджуємося з уточненими статистичними даними, що вони є применшеними принаймні на 140 тис. осіб;

– українські переселенці з Польщі змушені були розселятися відповідно до вказівок та інструкцій: в 50-кілометровій прикордонній зоні розселення депортованих з Польщі українців було заборонене; заборонялося також розселятись за 30 км від морських і за 30 км від обласних та магістральних шляхів; на новому місці поселення українці не мали складати більше 10% від населення даної місцевості; у випадку невиконання вказівок їх знову переселяли;

– евакуація українців з ПНР у Волинську та Рівненську області проходила відповідно до визначених планів; кількість українських переселенців у регіоні зростала за рахунок самовільно прибулих із південно-східних областей УРСР; встановлено, що основна маса переселенців з Польщі, які прибули на Рівненщину, намагалися розташуватися у її центральній та південній частинах; у Волинській області виникли проблеми з розташуванням переселенців у містах;

– встановлено, що кількість самовільно прибулих переселенців перевищувала попередні планові показники розселення української людності у Волинській та Рівненській областях; показник кількості осіб, які повернулися із південно-східних областей у Рівненській області, був вищий у порівнянні з Волинською областю; стверджуємо, що переїзд переселенців із південно-східних областей такого масового характеру, що повернення їх стало неможливим, а тому влада повинна була працювати над їхнім облаштуванням на новому місці;

– повернення українців-переселенців з Польщі, які опинилися в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Дніпропетровській та інших східних та південних областях УРСР на Західну Україну було викликано незадовільними умовами їхнього проживання на новому місці: лише частина переселенців отримали будинки, які раніше належали німцям-колоністам; більшість новоприбулого населення було розселене за рахунок «ущільнення житлової площі колгоспників»; існувала й мовна проблема – офіційна влада здебільшого була російськомовною, а тому говір переселенців виділявся на фоні місцевого населення; адаптації переселенців перешкоджали і природні умови та голод;

– уточнено дані відносно кількості переселених українців з Польщі у Волинську та Рівненську області (у Волинську область прибуло 37 819 осіб, у Рівненську – 39 158 осіб);

– встановлено, що умови евакуації поляків з Волинської та Рівненської областей не були такими важкими, як переселення українців з Польщі (знавали пограбувань і нападів, були навіть вбивства);

– процес переселення українців з Чехословаччини та чехів з УРСР мав організований характер; матеріально-побутові умови переселенців з Чехословаччини були кращими у порівнянні з переселенцями з ПНР; відповідно до урядової постанови від 1 жовтня 1947 р. облаштування переселенців, прибулих з Чехословаччини, було завершено;

– допомога українським переселенцям радянських владних структур у Волинській та Рівненській областях мала обмежений характер, соціально-побутові умови були складними, переселенці повільно адаптувалися в районі, а їх громадська активність була низькою; норма забезпечення землею – 4,5 га га господарство/сім'ю місцевими органами не виконувалася; хоча переселенці у 1947 р. отримали близько 1,5 тис. земельних ділянок для ведення будівництва, однак ресурс для його ведення був надто обмеженим;

– за родом занять переселенці були, в основному, зайняті у сільському господарстві; частина сімей займалася кустарними промислами і випадковими

роботами; загальний фінансовий стан переселенців був складним: вони мало користувалися кредитами сільськогосподарського банку (в силу того, що не були до цього підготовленими); дієвою підтримкою переселенців стала «безповоротна грошова допомога», а допомога по лінії обласної споживчої кооперації була обмеженою;

– соціальна активність українських переселенців із Чехословаччини була вищою у порівнянні з переселенцями із Польщі; пояснюємо це також їх компактним проживанням;

– переселення трудових ресурсів (робочої сили) з Волинської та Рівненської областей у 1948-1953 рр. здійснювалося за визначеними владою напрямками: радгоспи Дніпропетровської, Запорізької та інших південно-східних областей УРСР; переселення селян з Волині у радгоспи і колгоспи Ростовської області Російської Федерації; «організовані набори робітників» для праці на шахтах Донбасу, на металургійних комплексах Донецько-Криворізького промислового басейну; відкриттям Львівсько-Волинського вугільного басейну у 1951-1953 рр. розпочалися організовані набори робітників для праці на шахтах з числа місцевого населення Волинської області;

– трудові переселення з регіону в південно-східні області УРСР та РРФСР були наслідком дій сталінської командно-репресивної системи, одним з елементів боротьби з національним та підпільним рухом на Волині; переселення здійснювалося відповідно до урядових директив та встановлених квот; переселення мали здебільшого насильницький характер і проводилися командно-адміністративними методами; із відкриттям Львівсько-Волинського вугільного басейну місцеві трудові ресурси концентрувалися і в цьому регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Неопубліковані архівні документи

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. Р-1087 «Ковельський виконавчий комітет міської ради (фінансовий відділ), оп. 1, спр. 17.
2. ДАВО, ф. Р-11 «Луцький виконавчий комітет міської ради (фінансовий відділ), оп. 1, спр. 18.
3. ДАВО, ф. Р-2, оп. 2, спр. 574 за 1950-1984 рр.
4. ДАВО, ф. Р-2941 «Нововолинський виконавчий комітет міської ради (фінансовий відділ), оп. 1.
5. ДАВО, ф. Р-3171 «Володимир-Волинський виконавчий комітет міської ради (фінансовий відділ), оп. 1, спр. 23.
6. ДАВО, ф. Р-919 «Управління праці та зайнятості населення Волинської області», оп. 1, спр. 1.
7. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 2.
8. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 3.
9. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 4.
10. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 5.
11. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 6.
12. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 7.
13. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 8.
14. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 9.
15. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 10.
16. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 11.
17. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 12.
18. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 13.
19. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 14.
20. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 15.
21. ДАВО, ф. Р-919, оп. 1, спр. 16.

22. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), Ф. Р-654, оп.1, спр. 2 «Информации, справки, сведения о хозяйственном устройстве переселенцев из Польши, Чехословакии и Болгарии на территории Ровенской области и о взаиморасчетах с ними (15 октября 1944 – 28 августа 1946 г.)», 264 арк.

23. ДАРО, ф. П-400, «Ровенский обласний комітет Комуністичної партії України», оп. 3, спр. 121, арк.. 33-36.

24. ДАРО, ф. П-400, «Ровенський обласний комітет Комуністичної партії України, оп. 3, спр. 121, арк. 33-36.

25. ДАРО, ф. П-400, оп. 1, спр. 23, арк.. 49.

26. ДАРО, ф. П-400, оп. 3, спр. 23, арк. 49.

27. ДАРО, ф. П-400, оп. 3, спр. 25, арк. 2.

28. ДАРО, ф. П-400, оп. 3, спр. 25, арк.. 2.

29. ДАРО, Ф. П-400, оп. 3, спр. 294, арк. 1.

30. ДАРО, ф. П-400, оп. 3, спр. 294, арк.. 1.

31. ДАРО, ф. Р-400, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

32. ДАРО, ф. Р-454 «Статистичне управління Рівненської області», оп. 3, спр. 17.

33. ДАРО, ф. Р-454, оп. 3, спр. 18.

34. ДАРО, ф. Р-454, оп. 3, спр. 19.

35. ДАРО, ф. Р-454, оп. 3, спр. 20.

36. ДАРО, ф. Р-454, оп. 3, спр. 21.

37. ДАРО, ф. Р-654 «Отдел переселения исполкома Ровенского обласного Совета депутатом трудящихся», оп. 1, спр. 76 а «Акты проверок правильности использования средств полученных на затраты по переселению (13 июня 1951 – 23 июня 1953), 73 арк.

38. ДАРО, Ф. Р-654 «Отдел переселения исполкома Ровенского областного совета депутатом трудящихся», оп. 1, спр. 76 а «Акты проверок правильности использования средств полученных на затраты по переселению (13 июня 1951 – 23 июня 1953), 73 арк.

39. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 13 «Заявления и жалобы переселенцев из Польши и Чехословакии и материалы по их рассмотрению (5 мая 1946 – 25 декабря 1946 г.), 257 арк.

40. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 17 «Информации, справки, сведения о хозяйственном устройстве переселенцев из Польши, Чехословакии и Болгарии на территории Ровенской области и о взаиморасчетах с ними (18 февраля 1947 – 9 декабря 1947 г.», 352 арк.

41. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 18 «Информации, справки, сведения о хозяйственном устройстве переселенцев из Польши и Чехословакии на территории Ровенской обл., о проведении взаиморасчетов с ними и о наличии домостроений переселенческого фонда (1 февраля 1947 – 8 декабря 1949 г.), 380 арк.

42. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 19 «Переписка с Управлением при Совете Министров УССР по делам эвакуации и расселения украинского и польского населения, и с райиспокомами по вопросам расселения, хозяйственного устройства, оказания материальной помощи, розыску и проверке описей имущества переселенцев из Польши, Чехословакии и Болгарии (3 января 1947 – 24 ноября 1947 г.), 489 арк.

43. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 2 «Информации, справки, сведения о расселении и хозяйственном устройстве переселенцев из Польши и Чехословакии на территорию Ровенской области (15 октября 1944 – 28 августа 1946 г.), 264 арк.

44. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 21 «Материалы по выдаче и сверке описей имущества (решения облисполкома, списки и реестры описей имущества) (12 апреля 1947 – 21 июля 1951 г.), 394 арк.

45. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 22.

46. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 23.

47. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 24.

48. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 25.

49. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 31 «Материалы по розыску переселенцев из Польши и Чехословакии (переписка, списки переселенцев (7 января 1948 – 10 ноября 1949 г.), 779 арк.

50. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 33, 142 арк.

51. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 36 «Заявления и жалобы переселенцев из Польши и Чехословакии и материалы по их рассмотрению (2 января 1948-31 декабря 1948 г.), 335 арк.

52. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 4 «Постановления Ровенского облисполкома (20 октября 1945 – 13 июля 1946 г.), 18 арк.

53. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 40.

54. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 41.

55. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 42.

56. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 43.

57. ДАРО, ф. Р-654, оп. 1, спр. 59 «Заявления и жалобы переселенцев из Польши и Чехословакии и материалы по их рассмотрению (9 января 1950 г. – 25 декабря 1950 г.), 474 арк.

58. ДАРО, Ф. Р-654, оп.1, спр. 13 «Заявления и жалобы переселенцев из Польши и Чехословакии и материалы по их рассмотрению (5 мая 1946 – 25 декабря 1946 г.)», 257 арк.

59. ДАРО, Ф. Р-654, оп.1, спр. 17 «Информации, справки, сведения о хозяйственном устройстве переселенцев из Польши, Чехословакии и Болгарии на территории Ровенской области и о взаиморасчетах с ними (19 февраля 1947 – 9 декабря 1947 г.)», 352 арк.

60. ДАРО, Ф. Р-654, оп.1, спр. 18 «Информации, справки, сведения о хозяйственном устройстве переселенцев из Польши и Чехословакии на территории Ровенской обл., о проведении взаиморасчетов с ними и о наличии домостроений переселенческого фонда (1 февраля 1947 – 8 декабря 1949 г.)», 380 арк.

61. ДАРО, Ф. Р-654, оп.1, спр. 19 «Переписка с Управлением при Совете Министров УССР по делам эвакуации и расселения украинского и польского

населения с райисполкомами по вопросам расселения, хозяйственного устройства, оказания материальной помощи, розыску и проверке описей имущества переселенцев из Польши, Чехословакии и Болгарии (3 января 1947 – 24 ноября 1947 г.)», 489 арк.

62. ДАРО, Ф. Р-654, оп.1, спр. 21 «Материалы по выдаче и сверке описей имущества (решения облисполкома, списки и реестры описей имущества) (12 апреля 1947 – 21 июля 1951 г.)», 394 арк.

63. ДАРО, Ф. Р-654, оп.1, спр. 31 «Материалы по розыску переселенцев из Польши и Чехословакии (переписка, списки переселенцев) (7 января 1948 – 10 ноября 1949 г.)», 779 арк.

64. ДАРО, Ф. Р-654, оп.1, спр. 36 «Заявления и жалобы переселенцев из Польши и Чехословакии и материалы по их рассмотрению (2 января 1948 – 31 декабря 1948 г.)», 335 арк.

65. ДАРО, Ф. Р-654, оп.1, спр. 59 «Заявления и жалобы переселенцев из Польши и Чехословакии и материалы по их рассмотрению (9 января 1950 – 25 декабря 1950 г.)», 474 арк.

66. ДАРО, Ф. Р-654, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

67. ДАРО, Ф. Р-654, оп. 1, спр. 33, 142 арк.

68. ДАРО, Ф. Р-654, оп. 1, спр. 4 «Постановление Ровенского облисполкома (20 октября 1945 – 13 июля 1946 г.)», 18 арк.

69. ДАРО, Ф. Р-654, оп. 1, спр. 40,

70. ДАРО, Ф. Р-654, оп. 1, спр. 9. «Постановление Совета Народных Комиссаров УРСР и Центрального комитета КП(б)У, 10 арк.

71. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 71.

72. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 72.

73. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 73.

74. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 74.

75. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 94.

76. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 95.

77. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 96.

78. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 97.
79. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 98.
80. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 99.
81. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 100.
82. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 101.
83. ДАРО, ф. 204, оп. 1, спр. 102.

II. Опубліковані архівні документи

84. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади : у 3-х т. – Т. 2. 1946-1947 рр. – Львів, 1998.

85. Довідка МДБ УРСР про важке становище українців, переселених з Польщі до східних областей УРСР, та про діяльність ОУН серед переселенців. Березень, 1947, Київ // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с. – С. 918.

86. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Политиздат, 1974. – Т. 8. – 482 с.

87. Доповідна записка М. Хрущова Й. Сталіну про хід роботи щодо реалізації Люблінської угоди стосовно переселення українського населення з Польщі і польських громадян з УРСР. 27 листопада 1944, Київ // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с. – С. 270.

88. Культурне життя в Україні: західні землі. Т. I-III / уклад. Т. Галайчак, О. Луцький. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004-2006.

89. Лист А. Мішталя до МАП стосовно масового повернення на територію Горлицького повіту лемків, переселених в Україну. 21 січня 1946, Ряшів // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с. – С. 694.

90. Лист В. Абакумова до Л. Берії щодо незадовільних матеріально-побутових умов українських сімей, переселених з Польщі до УРСР. 6 серпня 1946, Москва // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с.

91. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942-1952. Документи і матеріали. – Львів, 1991.

92. Народне господарство УРСР: статист. зб. – К. : Статистика, 1957. – 505 с.

93. Переписка председателя Совета Министров СССР с президентом США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. В 2 т. // Министерство иностранных дел СССР. – М.: Политиздат, 1989. – Т. 1. – 462 с.

94. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. Варшава-Київ. – 2000. – 1008 с.

95. Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського союзу. 1941–1945. – Документи і матеріали. – Львів : Каменяр, 1989. – 505 с.;

96. Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР. 1938-1979 : В 2 т. // Составитель З. К. Калинин. – К.: Политиздат Украины. – Т. 1. – 740 с.

97. Спеціальне повідомлення наркома держбезпеки УРСР Савченка секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову про хід переселення польських громадян з УРСР в Польщу відповідно до Люблінської угоди // ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1466, арк. 33-46.

98. Спогади Павла Дмитровича Остапука, який народився в с. Осова Владавського повіту Люблінського воєводства. Записані Русланою Петрівною Давидюк. – Див.: Давидюк Р. Особливості розселення українців із Польщі в УРСР (1944–1948 роки) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 175–182.

99. Українська суспільно-політична думка в 20-му столітті: Документи і матеріали. Т. 3. – Мюнхен, 1983.

III. Спеціальна література

100. Баран В. Історія України 1945–1954 рр. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005.

101. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003.

102. Баран В., Данилевич В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). Серія: «Україна крізь віки». Т. 13. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999.

103. Білас І. Механізми депортації українського і польського населення в 1944-1946 роках // Золоті ворота. – 1991. – № 2. – С. 181-185.

104. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 2. – 685 с.

105. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України : історична ретроспектива та сучасний стан. – К. : Основи, 1994. – 168 с.

106. Бойко О. Історія України у ХХ столітті: 20-ті – 90-ті роки : навч. посібн. для студентів. – Ніжин, 1994.

107. Бойко О. Історія України. – К., 2001.

108. Боляновський А. Депортації як чинник впливу на розвиток українсько-польських відносин у 1944–1945 рр. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

109. Бондар Г. «Там було добре і тут є непогано жити»: особливості історичної пам'яті українців, переселених із Польщі // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

110. Брицький П. Україна у Другій світовій війні. – Чернівці, 1995. – 206 с.

111. Бугай М. Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 32–37.

112. Бугай М. Ф. За повідомленнями НКВС СРСР були переселені...: Про депортацію населення з України у 30-40-ві роки. – К., 1992.

113. Бугайло Г. Документи Державного архіву Рівненської області про долю депортованих українців Холмщини і Підляшшя // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 206-214.

114. Бугайло Г. Холмський край наш український. – Рівне, 1994.

115. Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР (в довоєнний період). – К.: Вид-во АН УРСР, 1960.

116. Вертелецька Н. В. Динаміка етнонаціональної структури населення Рівненщини після Другої світової війни (1944–1953 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Вип. 20. – Рівне: РДГУ, 2010. – С. 241–245.

117. Вертелецька Н. В. Ідеологічно-кадрова політика на Рівненщині після Другої світової війни // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. Вип. 14. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 145–150.

118. Вертелецька Н. В. Історіографія українсько-польських переселенських акцій 1944–1948 рр. // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. Збірник наукових праць. Ч. III / упоряд. М. М. Кучерепа; за загал. ред. М. М. Кучерепа. – Рівне, 2008. – С. 449–454.

119. Вертелецька Н. В. Особливості «радянізації» на Рівненщині після Другої світової війни // Історія очима молодих дослідників. Збірник наукових праць. Вип. 3 / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 91–96.

120. Вертелецька Н. В. Особливості переселення українців з Польщі на Україну 1944–1947 рр. // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля,

духовна і матеріальна культура впродовж віків : зб. наук. праць. Т. 2 / упоряд. М. М. Кучерепа; за загал. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 224–232.

121. Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Історія очима молодих дослідників. Збірник наукових праць. Вип. 2 / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 82–88.

122. Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / ред. кол. Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 2. – С. 129–137.

123. Винниченко І. Україна у 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – Київ, 1994.

124. Вішка О. Українська еміграція на Холмщині та Підляшші у 1920-1939 роках // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 87-118.

125. Вовк О. Організаційне оформлення УПА в контексті політичної ситуації // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства імю І. Крип'якувича НАН України, 2003. – Вип. 10. – С. 203-204.

126. Вовканич І., Гайдаш М. Оптаційні процеси між Чехословаччиною і СРСР у перші післявоєнні роки // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія: історія // ред. кол. І. Ф. Король (відп. ред.) та ін. – Ужгород : УжДУ, 1998. – № 2. – С. 97-102.

127. Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Ю. Сливка, Б. Масловський, М. Швагуляк та ін. – К.: Наукова думка, 1989.

128. Воронов І. О., Пилявець Ю. Г. Голод 1946-1947 рр. – К., 1991.

129. Гаврилюк О. Н. Радянізація економічного і духовного життя західноукраїнського села другої половини 40–50-х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 1996.

130. Гаврилюк С. Еволюція українсько-польських стереотипів упродовж ХІХ – початку ХХ століть (на прикладі Волині, Холмщини і Підляшшя) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 369-378.

131. Гарань О. В. Проблеми формування національних кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40-х – 50-х роках // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 55-66.

132. Голик Р. Крах ілюзій та стереотипів: депортації 40-х рр. очима галицьких міщан // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

133. Гонтар Т. Роль місцевих органів влади в організації депортації українців з Польщі до УРСР у 1944–1946 рр. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

134. Гордієнко М. З волинських і польських рейдів УПА. – Торонто, 1959. – 160 с.

135. Гордон Л., Клопов Э. Тридцатые – сороковые // Знания – сила. – 1988. – № 5.

136. Гордон Л., Клопов Э. Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с ними в 30–40-е годы. – Москва, 1989. – 320 с.

137. Горний М. Українці Холмщини і Підляшшя. – Львів, 1997. – 664 с.

138. Грицак Я. «Нариси Історії України: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.» – Київ : Генеза 1996. – 358 с.

139. Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині, й у Східній Галичині в ХІХ – першій пол. ХХ ст. / авторизований переклад з польської Андрія Павлишина. – Харків : Акта, 2018. – 482 с.

140. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. – Харків : Акта, 2001. – 472 с.

141. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

142. Давидюк Р. Особливості розселення українців із Польщі в УРСР (1944–1948 роки) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 175–181.

143. Давидюк Р. Особливості розселення українців із Польщі в УРСР (1944–1948 роки) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 175–182.

144. Данилиха Н. Р. Проблеми забезпечення житловими і господарськими приміщеннями українців із Польщі в УРСР у 1944–1950-х рр.: на матеріалах західних областей України // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007. – С. 104–125

145. Дашкевич Я. Р. Акція «Вісла» – важкі питання / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортація, 1944–1951. – 2007.

146. Дерманські дзвони. Збірник спогадів та документів / ред. група П. Веселик та ін. – Рівне : «Азалія», 1998. – 112 с.

147. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках / упор. В. Сергійчук. – К., 1998.

148. Документи и материалы по истории советско-польских отношений. – М.: Политиздат, 1974. – Т. 8. – 482 с.

149. Дрозд Р. Боротьба за тотожність: українці на західних та північних землях Польщі після акції «Вісла» // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 228-239.

150. Дрозд Р. Переселення українців з Польщі до Української РСР в 1944-1946 рр. // Український альманах. – Варшава, 1996.

151. Дрозд Р., Гальчак Б. Історія українців у Польщі в 1921–1989 роках / Роман Дрозд, Богдан Гальчак, Ірина Мусієнко; пер. з пол. І. Мусієнко. 3-тє вид., випр., допов. – Харків : Золоті сторінки, 2013. – 272 с.

152. Жив'юк А. Втрати населення Рівненської області у 1944-1952 роках: характеристика та порівняльний аналіз радянських та націоналістичних даних // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2010. – № 1. – С. 106-113.

153. Жуковський А. Субтельний О. Нарис історії України : підруч. – 3-тє вид., виправ. – Львів: Вид-во Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. – 276 с.

154. Заброварний Б. Й. Генезис і перебіг акції «Вісла» // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2001. – № 11. – С. 103-112.

155. Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956-1991) // Львів : історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 543-610.

156. Зашкільняк Л. О. Політика польської влади щодо українців в 1944–1947 рр. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

157. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
158. Івасюта М. К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
159. Ільющин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова: протистояння в Західній Україні (1939-1945). – К., 2009.
160. Ільющин І. Роль і місце поляків в антиукраїнських акціях на Волині в 1943-1944 рр. // У пошуках правди. – Луцьк : Вежа, 2003. – С. 300-312.
161. Ісаєвич Я. Д. Українсько-польські відносини: спадщина історії і суспільні відносини // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.
162. Ісаєвич Я. Основні проблеми українсько-польських відносин у ХХ ст. // У пошуках правди. – Луцьк : Вежа, 2003. – С. 5-21.
163. Історія міст і сіл Українського РСР: в 26 т. / гол. ред. кол. Тронько П. та ін. – К.: Гол. Ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР. – Ровенська область, 1973. – 655 с.
164. Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. Кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 2002. – 520 с.
165. Історія України: нове бачення : у 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін. – Т. 1 / під ред. В. А. Смолія. – Київ : «Україна», 1995. – 350 с.
166. Історія України: нове бачення : у 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін. – Т. 2 / під ред. В. А. Смолія. – Київ : «Україна», 1996. – 494 с.
167. Історія України / за ред. В. А. Смолія. – К., 1997.
168. Історія України в особах: ХІХ-ХХ ст. – К., 1995.
169. Історія України / керівник авт. Кол. Ю. Зайцев. – Львів, 1996.
170. Історія народного господарства Української РСР: у 3-х т. – Т. 3. Кн. 1. – К., 1985.
171. Історія Волині з найдавніших часів до наших днів. – Львів : Вища школа, 1988.

172. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. – К., 1970.

173. Історія селянства Української РСР. У 2 т. Т. 2: Від Великого жовтня до наших днів. – К.: Наукова думка, 1967.

174. Камінський А. Боротьба і питання жертв УПА // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні 1940-1950 рр.: матер. Всеукр. Конф. 21-22 жовтня 1993 р. – К.: Ін-т історії України, 1993. – С. 36-45.

175. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні 1946–1956 рр. – Київ, 1999.

176. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів у 1941-1943 рр. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 285 с.

177. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944-1945 роках. К., 1999.

178. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. – Львів: Вид. центр Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2000. – 303 с.

179. Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги. – Львів, 1997. – 87 с.

180. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів : Добра справа, 2003.

181. Кислий В. Переселенські/депортаційні процеси 1944–1946 рр. у Надсянні: архівна статистика // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

182. Кірсанова О. Я. Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму. – К. : Наукова думка, 1981. – 224 с.

183. Кіцак В. Депортовані з Польщі українці: результати першого етапу владження у соціум та економічного пристосування // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

184. Кіцак В. Розселення українців Польщі в УРСР (1944–1947): Переселення їх із південних та східних областей в Західну Україну // Молода нація: Альманах. Випуск I. – Київ, 2000. – С. 96–122.
185. Книга пам'яті України. Рівненська область / ред. кол. Г. Харчук та ін. – Львів : Каменяр, 1994. – 694 с.
186. Коваль М. Україна у другій світовій і великій вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К. : Альтернатива, 1939. – 336 с.
187. Коваль М. Українська РСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955 рр.) // Укр. іст. журн. – 1990. – № 4. – С. 80–87.
188. Ковальчак Г. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років радянської влади (1939-1958 рр.). – Київ : Наукова думка, 1965. – 275 с.
189. Ковальчак Г., Сливка Ю., Чугайов В. Подія великого історичного значення. – К.: Політвидав України, 1970.
190. Ковалюк В. Р. Західна Україна на початку Другої світової війни // Сторінки історії України: ХХ століття: посіб. для вчителя. –К.: Освіта, 1992. – С. 105-120.
191. Когут П. В. Запровадження колгоспної системи в західних областях України (1944–1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2000. – 20 с.
192. Когут П. Колективізація в західноукраїнському селі. – Львів, 2000.
193. Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону 1941 – 1951 рр. – Львів : Каменяр, 1998. – 224 с.
194. Колянчук О. Ліквідація ворога Народної Польщі чи етнічна чистка // У пошуках правди про акцію «Вісла». – Перемишль, 1998.
195. Колянчук О. Холмщина і Підляшчуки на Вармії та Мазурах після акції «Вісла» // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 240-248.
196. Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки другої світової війни (1939-1945) : навч. посіб. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 159 с.

197. Кондратюк К. Демографічні втрати України у період Другої світової війни // Наукові записки Тернопільського педуніверситету ім. В. Гнатюка. – 2005. (Серія: історія; вип. 2).

198. Кондратюк К. К. Втрати серед цивільного українського населення Лемківщини, Надсяння та Холмщини під час переселень 1944–1946 рр. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

199. Кондрач Я. Депортовані українці Переляшшя 1945–1946 рр.: штрихи до етносоціального портрета // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

200. Копчак С. І., Копняк В. П. Деякі питання міграційного руху населення західних областей УРСР (1945-1950) // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – Вип. 23. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 19-24.

201. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів: НТШ, 1993. – 450 с.

202. Косик В. Україна у другій світовій війні у документах. – Львів: НТШ, 1993. – 450 с.

203. Костюк М. П. Німецька колонізація на Волині (60-ті роки ХХ ст. – 1914 р.). Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Львів. – 17 с.

204. Кошарний І. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у воз'єднаних областях УРСР (1939-1958р.). – Львів: Вища школа, 1975.

205. Кравчук А. Документи українців Холмщини та Підляшшя в архівах та установах Волині // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 421-432.

206. Кравчук О. Депортація як один із засобів тоталітарної комуністичної системи в реалізації імперіалістичних планів в Україні // Українці Холмщини і

Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 172-174.

207. Крамар Ю. В. Депортація українців з Лемківщини в 1944-1947 рр. // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2001. – № 10. – С. 34-38.

208. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / упор. Галайчак Т., Луцький О. Та ін. – К.: Наук. Думка, 1995. – Т. 1. – 748 с.

209. Кульчицький С. Між двома війнами (1921–1941 рр.) // Укр. іст. Журн. – 1991. – № 8, 9.

210. Кульчицький С. Ціна великого перелому. – Київ, 1991.

211. Курашвили Б. П. Политическая доктрина Сталина // История СССР. – 1989. – № 5. – С. 60–70.

212. Кучер В. Не виправдані сподівання (До питання про переселення українців з Польщі до УРСР) // Українська діаспора. – 1993.

213. Кучер В., Шаповал Ю. Такий знайомий почерк «радянзації» // Віче. – 1993. – № 6. – С. 115-127.

214. Кучерепа М. М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки): у 2 ч. – Ч. 1: монографія / Микола Кучерепа, Ярослав Цецик. – Луцьк : Волин. нац. у-т ім. Лесі Українки, 2011. – 304 с.

215. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки): у 2 ч. – Ч. 2. Документи та матеріали / М. М. Кучерепа, Я. П. Цецик. – Луцьк : Волин. нац. у-т ім. Лесі Українки, 2011. – 292 с.

216. Кучерепа М., Вісин В. Волинь: 1939-1941рр.: навч. пос. – Луцьк: Вежа, 2005. – 486 с.

217. Ленартович О. Депортаційно-переселенські акції на Закерзонні 1944-1947-х років // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа,

Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 192-198.

218. Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України. – Львів, 1999. – 152 с.

219. Ліщенко М. О., Балух В. О. З історії радянського будівництва в західних областях Укоаїнської РСР у 1944-1945 рр. // Архіви України. – 1983. – № 2. – С. 44-48.

220. Мазур Г. Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939–1941 рр.: суть і наслідки / Мазур Г. // Україна-Польща: важкі питання. – Варшава, 1999. – Т. 4.– С. 91-108.

221. Макар В. Акція «Вісла» й остаточне розв'язання української проблеми Холмщини та Підляшшя // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 221-227.

222. Макар Ю. Українська холмсько-підляська проблема у міжнародних відносинах (перша половина ХХ століття) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 119-138.

223. Макарчук С. А. Історико-етнографічні райони України: навч. пос. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 352 с.

224. Макарчук С. А. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // Народознавчі зошити. – 2001. – №3.

225. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Высш. шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1983. – 255 с.

226. Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939-1945) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 35-36. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – С. 255-260.

227. Макарчук С. Етнодемографічні зриви у складі українського населення Холмщини і Підляшшя у другій половині ХІХ – першій половині ХХ століть // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 23-34.

228. Макарчук С. Нищення населення на Волині в часи війни (1941-1945) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 255-260.

229. Макарчук С. Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр. // Укр. іст. журн. – 2003. – № 3. – С. 103–115.

230. Макарчук С. Цивільне населення Волині та Галичини у розрахунках і діях різних військово-політичних структур років другої світової війни // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства імя І. Крип'якувича НАН України, 2003. С. 225-260.

231. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин : підруч. / 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Кобза, 2003.

232. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004.

233. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942-1952. Документи і матеріали. – Львів : НТШ, 1991. – 491 с.

234. Місило Є. Українці з Польщі (1944–1947): генеза акції «Вісла» // Україна і Польща між минулим і майбутнім / упор. А. С. Павлишин. – Львів : Фенікс, 1991. – С. 6–24.

235. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». К., 2013.

236. Надольський Й. Депортації як засіб політичних репресій // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж

віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 164-171.

237. Народне господарство УРСР: стат. зб. – К. : Статистика, 1957. – 505 с.

238. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико–картографічне дослідження. – К.: Наук. думка, 1965. – 276 с.

239. Горний М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. – Львів, 2002. – 325 с.

240. Новітня історія України (1900-2000 рр.): підруч. / А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Дрожжин та ін. – К., 2000.

241. Онуфрійчук М. Мета, характер і наслідки примусового переселення етнічних українців із території Холмщини й Підляшшя // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 157-163.

242. Остафійчук В. Ф. Історія України: сучасне бачення. – Київ : Знання-Прес, 2008. – 424 с.

243. Парсаданова В. С. Депортации населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. // Новая и новейшая история. – 1989. – № 2. – С. 26–33.

244. Перковський А. Л., Пирожков С. І. Демографічні втрати населення Українського РСР у 40-х рр. // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 15-25.

245. Перковський А., Пирожков С. Демографічні втрати Української РСР у 40-х роках // Укр. іст. Журн. – 1990. – № 2.

246. Перковський А., Пирожков С. Демографічні втрати Української РСР у 40-х роках // Укр. іст. Журн. – 1990. – № 2.

247. Перса Д. Переселення українців з Польщі до Української Радянської Соціалістичної Республіки в 1944-1946 рр. (на матеріалах Холмського,

Томашівського і Грубешівського повітів) // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 199-205.

248. Політична історія України ХХ століття: у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас та ін. – К. : Генеза, 2002-2003. – Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). – 696 с.

249. Радянська Ровенщина. Документи і матеріали. – Львів : Каменяр, 1972. – 253 с.

250. Репринцев В. Практика примусових переселень і депортацій: відлуння у ХХІ столітті // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. : Політична думка, 1997. – С. 352-369.

251. Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського союзу. 1941–1945. – Документи і матеріали. – Львів : Каменяр, 1989. – 505 с.

252. Рубльов О. С. Документи київських архівів про так зване переселення поляків з УРСР і українців у ПНР й акція «Вісла» // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944-1951. – 2007.

253. Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.). – К. : Наукова думка, 1994. – 305 с.

254. Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1944-1950 роках. – К.: Пульсари, 2002.

255. Русначенко А. Розумом і серцем: Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років. – Київ, 1999.

256. Салюк Д. Інтеграція українців Холмщини й Підляшшя в державно-політичну систему Української РСР // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків / упоряд. М. М. Кучерепа

(ред.), Н. Г. Стащенко. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 182-191.

257. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація – 40-і – початок 50-х рр. ХХ ст. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 296 с.

258. Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944-1946 роках. – К., 1999.

259. Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі. – Київ, 1996.

260. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль, 1997. – 440 с.

261. Стемпень С. Переселення поляків з України в 1944–1946 рр. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

262. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. У 2 т. Т. 2: 1938-1970 рр. – К.: Вид-во КДУ, 1968.

263. Стрільчук А. В. Соціальний склад українських біженців після Другої світової війни // Питання історії України. Збірник наукових статей / редкол.: В. М. Батушанський та ін. – Т. 2. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – С. 125-133.

264. Субтельний О. Україна: Історія. – К.: Либідь, 1991. – 510 с.

265. Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права. – Львів : Тріада плюс, 2004. – С. 241-245.

266. Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 392 с.

267. Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернополя. – Тернопіль, 1997. – 216 с.

268. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни. 1944-1984. – Торонто, 1990.

269. Торжество історичної справедливості. Закономірність воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів: Вид-во Львів. Ун-ту, 1968.

270. Турченко Ф. Новітня історія України 1917-1945. – К.: Генеза, 1994. – 416 с.

271. У пошуках правди // Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.). – Луцьк, 2003.

272. Україна–Польща: важкі питання // Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава, 22–24 травня 1997 / відп. ред. Микола Кучерепа. – Варшава : «Tursa», 1998. – 245 с.

273. Україна – Польща: важкі питання. Матеріали IX і X міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6-10 листопада 2001 р.. – Луцьк : ВМА «Терен», 2004. – Т. 9.

274. Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007.

275. Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження : зб. наук. праць ДАТІІ України; Інститут історії України. Редколегія: І. С. Хмель, В. С. Горак, В. М. Майборода, В. М. Ткаченко. – К. : Наукова думка, 1993. – 176 с.

276. Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ століття / редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець та ін. – К., 2007.

277. Українська суспільно-політична думка у ХХ ст. Документи і матеріали. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 3. – 381 С.

278. Український народ у Другій світовій війні: навч. посіб. / І. Дробот, В. Кучер, А. Слюсаренко, П. Чернега. – К., 1998.

279. Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 568 с.

280. Харкевич Н. В. Українсько-польські переселенські акції 1944–1946 гг.: історико-правовий аспект // *Legea si viata. Decembrie 2017.* – S. 176–180.

281. Kharkevych N. V. Przesiedlenia ukraińców z Polski w USRR w latach 1944–1947 // *Гілея: науковий збірник. Збірник наукових праць. Вип. 128 (I) / гол. ред. В. М. Вашкевич.* – Київ : Видавництво «Гілея», 2018. – С. 66–69.

282. Харкевич Н. В. Українсько-польські переселенські акції 1944–1946 рр.: за матеріалами Волинської та Рівненської областей / Н. В. Харкевич // *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск на пошану професора Олексія Сухого.* – 2017. – Вип. 54. – С. 225–230.

283. Хенв'юк А. Марчук І. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями // *Реабілітовані історією. Рівненська область. Книга перша.* – Рівне, 2006.

284. Цепенда І. Законодавчий досвід Польщі в питанні відшкодування залишеної власності на території колишнього СРСР під час депортації 1944–1946 рр. // *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа.* – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 249–252.

285. Шанковський Л. Історія українського війська. – К., 1991. – 242 с.

286. Шаповал Ю. Мороз перед «відлигою» // *Історія України: нове бачення.* – Т. 2. Київ : «Україна», 1996. – С. 329–362.

287. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001.

288. Швагуляк М. «Українська карта». Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни // *Дзвін.* – 1990. – № 7. – С. 83–95.

289. Щерба Г. І. Шляхи подолання наслідків депортацій українців з Лемківщини в 40-х роках ХХ ст. // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / відп. ред. М. Литвин.* – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – Вип. 2: Депортації, 1944–1951. – 2007.

290. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-і роки ХХ століття (історико-політичний аспект). – Луцьк, 1995.

291. Ярош Б. Політичні аспекти акції «Вісла» // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа, Н. Г. Стащенко / за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня»; РВП «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 215-220.

292. Motyka G. Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców 1945—1989r. – Warszawa : Wyd. IPN, 2005.

293. Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowki A. Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej. – Wrocław, 1993. – 178 s.

294. Drozd R. Polityka władz wobec Ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989. T. 1. – Warszawa, 2001; Drozd R. Ukraińce w najnowszych dziejach Polski (1918–1989). T. 2. «Akcja «Wisła». – Warszawa, 2005.

295. Drozd R. Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989). T. III: «Akcja «Wisła». – Słupsk, 2007.

296. Olszński T. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa : PWN, 1998. – 302 c.

297. Festung Breslau. 1945. Historia i pamięć / pod redakcją Tomasza Głowińskiego. Wrocław, 2009. – S. 7–8. Łuczak C. Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej. – Poznań, 1993. – 395 s.

298. Miśło E. Akcja «Wisła». Dokumenty. – Warszawa 1993. – wyd. II, rozszerzone, 2012.

299. Miśło E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944–1946. – Tom 1. Dokumenty. – Warszawa, 1996. – Tom 2: Warszawa 1999.

300. Motyka G. Od rzezi wołyńskiej do akcji «Wisła». – Kraków : Wyd. Literackie, 2011.

301. Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie 1939-1947. – Krakow, 1998. – 403 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові праці здобувача, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції* / ред. кол. Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 2. С. 129–137.

2. Вертелецька Н. В. Особливості переселення українців з Польщі на Україну 1944–1947 рр. *Українці Холмицини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків* : зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа; за загал. ред. М. М. Кучерепа. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. Т. 2. С. 224–232.

3. Вертелецька Н. В. Причини та етапи українсько-польських переселенських акцій 1944–1946 рр. *Історія очима молодих дослідників* : зб. наук. праць / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. Рівне : РДГУ, 2007. Вип. 2. С. 82–88.

4. Вертелецька Н. В. Особливості «радянзації» на Рівненщині після Другої світової війни. *Історія очима молодих дослідників* : зб. наук. праць / редкол.: В. Шестюк, Л. Галуха, П. Савчук, Р. Давидюк. Рівне : РДГУ, 2008. Вип. 3. С. 91–96.

5. Вертелецька Н. В. Історіографія українсько-польських переселенських акцій 1944–1948 рр. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ* : зб. наук. праць / упоряд. М. М. Кучерепа; за загал. ред. М. М. Кучерепа. Рівне, 2008. Ч. III. С. 449–454.

6. Вертелецька Н. В. Ідеологічно-кадрова політика на Рівненщині після Другої світової війни. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* : зб. наук. праць. Рівне : РДГУ, 2008. Вип. 14. С. 145–150.

7. Вертелецька Н. В. Динаміка етнонаціональної структури населення Рівненщини після Другої світової війни (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: зб. наук. праць. Рівне: РДГУ, 2010. Вип. 20. С. 241–245.

8. Харкевич Н. В. Українсько-польські переселенські акції 1944–1946 рр.: історико-правовий аспект. *Legea si viata*. Decembrie 2017. S. 176–180.

9. Kharkevych N. V. Przesiedlenia ukraińców z Polski w USRR w latach 1944–1947 рр. *Гілея: науковий збірник*: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 128 (I). С. 66–69.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. XII Подільська історико-краєзнавча конференція в Кам'янець-Подільському державному університеті (Центр дослідження Поділля) (22–23 листопада 2007 р.).

2. II міжнародна наукова конференція «Українці Холмщини та Поділля: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків» (Луцьк, 29–30 квітня 2009 р.).

3. Регіональна наукова конференція молодих вчених аспірантів, здобувачів, магістрів РДГУ (Рівне, 13 грудня 2006 р.).

4. Регіональна наукова конференція молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрів РДГУ (Рівне, 11 грудня 2008 р.).

5. X міжнародна науково-практична конференція «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у III тисячолітті» (Рівне, 3–5 жовтня 2007 р.).

6. II міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів РДГУ (Рівне, 8–9 грудня 2010 р.).

7. Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціокультурний розвиток людини і суспільства» (м. Рівне, Рівненський інститут Університету «Україна», 7–8 лютого 2013 р.).